بنەما زمانییەکانی

داڕشتنی هەواڵ لە ڕۆژنامە کوردییەکاندا

لە نێوان ساڵانی ١٩٩١ – ٢٠٠٠

دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی

زنجیرەی ڕۆشنبیری

*

خاوەنی ئیمتیاز: شەوکەت شێخ یەزدین

سەرنووسیار: بەدران ئەحمەد حەبیب

* * *

ناوونیشان:

دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، شەقامی گوڵان، هەولێر

بنەما زمانییەکانی

دارشتنی هەواڵ لە ڕۆژنامە کوردییەکاندا

لە نێوان ساڵانی ١٩٩١ – ٢٠٠٠

د. ئازاد ڕەمەزان

ناوی کتێب: بنەما زمانییەکانی داڕشتنی هەواڵ لە ڕۆژنامە کوردییەکاندا
نووسینی: د. ئازاد ڕەمەزان
بڵاوکراوەی ئاراس– ژمارە: ٨٩٧
هەڵەگری: شێرزاد فەقێ ئیسماعیل + بۆکان نووری
دەرهێنانی هونەریی ناوەوە و بەرگ: ئاراس ئەکرەم
چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٩
لە بەڕێوەبەرایەتیی گشتیی کتێبخانە گشتییەکان لە هەولێر ژمارە ٨٦٣ی ساڵی ٢٠٠٩ی دراوەتێ

پێڕست

پێشەکی 7

بەشی یەکەم

١- زمان 13

٢- زمانی ڕۆژنامەنووسی 32

بەشی دووەم

پێوەندیکردنی جەماوەری 63

١- چەمک و پێناسەی پێوەندیکردن 63

٢- جۆرەکانی پێوەندیکردن 67

٣- زمان لە پرۆسەی پێوەندیکردندا 75

٤- زمان هۆکارەکانی ڕاگەیاندن 79

بەشی سێیەم

هەواڵ 85

١- چەمک و پێناسەی هەواڵ 85

٢- جۆرەکانی هەواڵ 91

٣- سەرچاوەکانی هەواڵ 95

٤- ڕەگەزەکانی هەواڵ 99

٥- ئەرکەکانی هەواڵ 102

٦- بەهاکانی هەواڵ 105

٧- زمانی وێنە لە هەواڵی ڕۆژنامەییدا 111

داڕشـتنی هـەواڵ 117
١- بەشەکانی هەواڵ 119
٢- قاڵبەکانی داڕشتنی هەواڵ 136
٣- بنەما زمانییەکانی داڕشـتنی هـەواڵ 140
٤- هەندێ دیاردەی زمـانی 166
ئەنجامەکان 171

پێشەکی

ناونیشانی باسەکە (بنەما زمانییەکانی داڕشتنی هەواڵ لە ڕۆژنامە کوردییەکاندا لە نێوان ساڵانی ١٩٩١ - ٢٠٠٠) ە.

زمان وەکو دیاردەیەک زۆربەی ئەو شتانەی کە پێوەندییان بە ژیان و دەوروبەری مرۆڤەوە هەیە، داگیری کردووە و ڕۆڵی تێیاندا هەیە. بواری ڕاگەیاندنیش ئەمڕۆ وەکو زانستێکی مرۆیی دیاردەیەکە مرۆڤ ناتوانێ پشتی تێ بکات بە تایبەتی لە ڕۆژگاری ئەمڕۆماندا کە بە دەسەڵاتی چوارەم ناسراوە.

هەواڵیش بە ڕەگەزێکی سەرەکی ڕاگەیاندن و ڕۆژنامەنووسی لە قەڵەم دەدرێت، چونکە بە هۆی هەواڵەوە مرۆڤ ئاگاداری هەموو ئەو ڕووداو و زانیارییانە دەبێت، کە لە دەوروبەریدا ڕوو دەدەن. خستنە ڕووی ئەم بابەتەش لە ڕێگەی زمانەوە دەبێت، چ زمانی ئاخاوتن، یان زمانی نووسین، کارەکەی ئێمە لێرەدا لە خستنە ڕووی هەواڵدا زیاتر پێوەندی بە زمانی نووسینەوە هەیە. زمانیش بەدەر نییە لە یاسا و ڕێسای تایبەت بە خۆی، لە کاتێکدا ئەگەر هاتوو لە ئاخاوتنیشدا جۆرە لادان و دەرچوونێک هەبوو لەم یاسا و ڕێسایانە، بەڵام لە زمانی نووسیندا دەبێت نووسەر بە پێی پێویست ئاگاداری ئەم لایەنە بێت و نابێت لایەنی ڕێزمانی فەراموش بکات.

ئەم باسە تیشک دەخاتە سەر زمان و زمانی ڕۆژنامەنووسی بە

گشتی و سەر هەواڵ و زمانی هەواڵ بە تایبەتی و خستنە ڕووی هەندێ دیاردەی تایبەت بە زمانی هەواڵی ڕۆژنامەیی لە ڕۆژنامە کوردییەکاندا.

سەرەڕای ئەوەی بە گوێرەی دید و بۆچوونی پسپۆرانی ڕاگەیاندن مەرج نییە ڕۆژنامەنووس لە کاتی داڕشتنی هەواڵدا پابەندی هەموو بنەما و یاسا و ڕێساکانی زمان بێت، بەڵام هەندێ بنەمای زمانیی گشتی هەن پێویستە هەواڵنووس ئاگەداریان بێت.

لەم لێکۆڵینەوەیەدا وێڕای خستنە ڕووی هەندێ لایەنی تایبەت بە بواری زمان و زمانی ڕۆژنامەنووسی و هەواڵ، ئەو بنەما و ڕێنوێنییە گشتییانەی زمانیش، کە ئاستی ڕێزمان (وشەسازی و ڕستەسازی) و واتاسازی دەگرێتەوە لە هەندێ سەرچاوە و کتێبی ڕۆژنامەنووسی ئاماژەیان پێ کراوە و خراونەتە ڕوو لە ژێر ڕۆشنایی ئەم بنەمایانە هەندێ خاڵی لاواز و کەموکوڕییەکانی داڕشتنی هەواڵ لەو ماوە دیاریکراوەی لێکۆڵینەوەکەدا بە پشت بەستن بە نموونەی هەواڵی جۆراوجۆری ڕۆژنامە کوردییەکانی نێوان ساڵانی (١٩٩١ - ٢٠٠٠) دەستنیشان کراون. بەو زمانەی کە لە هەرێمی کوردستانی عێراق وەکو زمانێکی باڵا بەکار براوە.

زمانی ڕۆژنامەنووسی وەکو بابەتێکی سەربەخۆ و فراوان تا ئێستا بە گوێرەی پێویست لێکۆڵینەوەی لەسەر نەکراوە، هەر چەندە پێویستییەکی گرینگی زمانی کوردی و ڕۆژنامەنووسیی کوردییە لە کوردستاندا.

مەبەست و ئامانجی لێکۆڵینەوەکە پڕکردنەوەی کەلێنێکی تری پێوەند بە زمان و ئاگەدارکردنەوەی ڕۆژنامەنووسانی کوردە لە هەندێ بنەمای زمانی ڕۆژنامەنووسی، کە تاکو ئێستا لای لێ نەکراوەتەوە و بایەخی پێ نەدراوە، هەواڵیش کە ڕەگەزێکی گرینگی مەیدانی ڕۆژنامەنووسییە

و زمان تێیدا ئامێرێکی زۆر چالاکە، بۆیە دەبێ هونەرەکانی داڕشتن لە خزمەتی ئەم بوارەی ڕۆژنامەنووسیدا بێت، کە پێویست بە ئاگەداربوون دەکات لە یاسا و ڕێسای ئەو زمانەی، کە بابەتە ڕۆژنامەییەکەی پێ دادەڕێژرێ، یەکێک لە بنەما هەرە دیارەکانی ڕۆژنامەنووسی کورتبڕی و سادە و ساکاری نووسینە. هەواڵیش بە هەموو جۆرەکانییەوە پێویستی بەو شێوازەی زمان هەیە بۆ ئەوەی وەرگر بە ئاسانی تێی بگات.

کەرەستەی باسەکە بریتییە لەو هەواڵە جۆراوجۆرانەی، کە لەسەر لاپەڕەی ڕۆژنامە کوردییەکانی نێوان سالآنی (١٩٩١ - ٢٠٠٠) ە، دیاریکردنی ئەو ماوەیەش تەنیا بۆ ئەوە بووە تاکو بتوانرێ نموونەکان بە ئاسانی دەستکەون و بە پێی ئەو بنەما زمانییانەی، کە ئاماژەمان پێ کردوون کەموکوورییەکانیان خراونەتە ڕوو بە شێوازێکی پوختتر هەوڵی داڕشتنیان دراوە.

باسەکە بە پێی پەیڕەوی ڕێبازی پێوەری (معیاری) و هەندێ لایەنی پراکتیکی شیکردنەوەی زمانی هەواڵ لە دەقە هەواڵییەکانی ناو ڕۆژنامە کوردییەکان ئەنجام دراوە.

لێکۆڵینەوەکە لە چوار بەش پێک هاتووە، سێ بەشی تیۆری و بەشێکی پراکتیکی.

بەشی یەکەم بۆ (زمان و زمانیی ڕۆژنامەنووسیی)، لە دوو بەند پێک هاتووە:

لە بەندی یەکەمدا باس لە هەندێ لایەنی پێوەندیدار بە زمان کراوە، بە پشت بەستن بە سەرچاوەی جۆراوجۆری زمانناسی، خستنە ڕووی چەمک و پێناسەی جۆراوجۆری زمان، دواتر باس لە تایبەتییەکان و ئەرکەکانی زمان کراوە و جەخت لەسەر ئەو ئەرکانە کراوە، کە

(هالیدای) باسی کردوون و زیاتر لەسەر ئەرکی هەواڵ گەیاندن وەستاوین، وەکو بابەتێکی پێوەندیدار بە لێکۆڵینەوەکە.

لە بەندی دووەمیشدا، باس لە زمانی ڕۆژنامەنووسی کراوە، بەم شێوەیەی خوارەوە:

لێکدانەوەی زاراوەی ڕۆژنامەنووسی لە ڕووی چەمکەوە، چەمکی زمانی ڕۆژنامەنووسی، مەبەست لە زمانی ڕۆژنامەنووسی چییە؟، ئایا ڕۆژنامەنووسی کوردی زمانی تایبەت بەو بوارەی هەیە؟، تایبەتییەکانی زمانی ڕۆژنامەنووسی، کە بریتین لە: (زمانی ڕۆژنامەنووسی زمانێکی کارەکییە، سادە و ساکاری، وردی و بەرجەستەکردن، گیان بەبەرداکردن، بەکار نەهێنانی زاراوە و گوزارشتە تەقلیدییەکان، بابەتی). دواتر باس لە سەرچاوەکانی زمانی ڕۆژنامەنووسی کراوە، کە بریتین لە: (زمانی ستاندارد، زمانی گشتی، وەرگێڕان)، بە کورتی باس لەو سێ جۆرە کراوە، چونکە ئامێر و هۆکاری سەرەکی ڕاگەیاندنن، لەگەڵ دەستنیشانکردنی جیاوازی نێوانیان.

بەشی دووەم ئەم بابەتانەی خوارەوە لە خۆ دەگرێ:

پێوەندیکردنی جەماوەری، چەمک و پێناسەی پێوەندیکردن، جۆرەکانی پێوەندیکردن، کە بۆ دوو جۆری سەرەکی دابەش کراوە: یەکەمیان پێوەندیکردن لە ڕووی ئاستەوەیە، کە پێوەندیکردنی خودی و کەسی و جەماوەری دەگرێتەوە. دووەمیشیان، پێوەندیکردن لە ڕووی دەربڕینەوەیە، کە پێوەندیکردنی گوتەیی و ناگوتەیی دەگرێتەوە. ئەمجا باس لە ڕۆڵی زمان کراوە لە پرۆسەی پێوەندیکردندا. هەروەها باس لە زمان و هۆکارەکانی ڕاگەیاندن کراوە.

بەشی سێیەم پێک هاتووە لە:

هەواڵ، چەمک و پێناسەی هەواڵ، پێناسەکانیش بە پێی چەند بنەمایەک خراونەتە ڕوو، وەکو: ئەو پێناسانەی، کە ڕۆڵی کۆمەڵایەتی تێیاندا ڕەنگی داوەتەوە، ئەوانەی جەخت لەسەر یەکێ لە بەهاکانی هەواڵ دەکەن، وەکو: (تازەیی و هەنووکەیی، بابەتی، سەیروسەمەرەیی، بەدەستهێنانی قازانج)، جۆرەکانی هەواڵ و دابەشکردنیان بە پێی سێ بنەما (جۆری، جوگرافی، کات). سەرچاوەکانی هەواڵ و جۆرەکانی سەرچاوە: (لە ڕووی پێوەندییان بە میدیاکانەوە، لە ڕووی گرینگییان، لە ڕووی بە هێزی و لاوازییانەوە).

ڕەگەزەکانی هەواڵ کە شەشن: کێ، کەی، لە کوێ، چی، بۆچی، چۆن.

هەروەها ئەرکەکانی هەواڵ، بەهاکانی هەواڵ، زمانی وێنە لە هەواڵی ڕۆژنامەییدا.

بەشی چوارەمیش کە بەشێکی پراکتیکییە ئەم بابەتانەی خوارەوە لەخۆ دەگرێ:

دارشتنی هەواڵ، بەشەکانی هەواڵ لە ڕووی دارشتنەوە (مانشێت، پێشەکی، جەستە). شێوەکانی مانشێت لە ڕووی دارشتنەوە، مەرجەکانی مانشێتی سەرکەوتوو، زمانی مانشێت.

پێشەکی، پێناسەی، تایبەتمەندییەکانی پێشەکی سەرکەوتوو، جۆرەکانی پێشەکی.

جەستەی هەواڵ، قاڵبەکانی دارشتنی هەواڵ، قاڵبی هەرەمی سەرەوژێر کراو، هۆیەکانی بەکارهێنانی ئەم قاڵبە، تایبەتمەندییە باشەکانی ئەم قاڵبە، پێوەندی ڕۆژنامەنووسیی کوردی بە قاڵبەکانی دارشتنی هەواڵ.

بنەما زمانییەکانی داڕشتنی هەواڵ، چاو پۆشیکردن لە وشەی زیاد، کە ئەم لایەنانە دەگرێتەوە: (ئەو کارانەی هیچ بەهایەکیان نییە، بەکارهێنانی دەمکاتەکانی کار، ئاوەڵگوزارەی کات، ئاوەڵناو، ئامرازەکانی بەستن و لێکدەر)، ڕستەی درێژ، کورتبڕی و چڕکردنەوەی ڕستە و پەرەگرافەکان. چەند دیاردەیەکی زمانیی لە زمانی ڕۆژنامەنووسیی کوردی ماوەی لێکۆڵینەوەکە، وەک: ئەو دیاردانەی پێوەندییان بە وشە و دەستەواژەوە هەیە، کاریگەریی زمانی بێگانە بە سەر زمانی ڕۆژنامەنووسیی کوردییەوە.

بەشی یەکەم

زمان و زمانی ڕۆژنامەنووسی

١- زمان

١- چەمک و پێناسەی زمان:

مرۆڤ لەگەڵ لەدایکبوونیدا گەلێک ڕەفتار بە شێوەیەکی ئاسایی فێر دەبێ و بە ئاسانی و ڕەوانی بەکاریان دەهێنێ، یەکێک لەم ڕەفتارانە زمانە. مرۆڤ لە دوای لەدایکبوونی بە ئاسانی فێری دەبێ و وا هەست دەکات بەشێکە لە خۆی.

زمان بە گرینگترین و بەرزترین ئەو دیاردانە دەژمێردرێ، کە بە دەستی هێناوە، بە هۆیەوە لە شتەکان و دەوروبەری گەیشتووە، هیچ زانیارییەک بەبێ زمان بوونی نییە بەهۆی زمانەوە هەموو چالاکییە هرزییەکانی دوور و نزیکی مرۆڤ یەک دەگرنەوە. (٦٥:ل ٧).

زمان بەرهەم و دروستکراوی تاکە کەسێک نییە، بەڵکو بەرهەمی کۆمەڵە و هەڵقولاوی ژیانی کۆمەڵایەتییە. پلەوپایەی زمان لە هەر کۆمەڵێک لەوەوە دەردەکەوێ کە ئەو زمانە سیستەمێکی دیاریکراوی ڕێزمانی بە دەست دێنێ و ئەو کۆمەڵەش ڕێز لەو سیستەمە دەگرێ و پارێزگاری لێ دەکات، وێڕای هەموو ئەو گۆڕانکارییە و پێشڤەچوونەی دووچاری ئەو زمانە دەبێت، چونکە هەروەکو ئاماژەمان پێ کرد زمان

بەرهەمی تاکە کەسێک نییە، بەڵکو سروشتی کۆمەڵی مرۆیی دروستی کردووە.

بۆیە دەتوانین بڵێین سیستەمێکی کۆمەڵایەتییە و ڕووبەڕووی هەموو ئەو گۆڕانکاری و گەشەسەندن و پێشکەوتنانە دەبێتەوە، کە کۆمەڵ ڕووبەڕوویان دەبێتەوە. (٣٠: ل ٢٠٣).

زمان ئامێری بەرهەمهێنانە، بەڵام "ئامێر" بە واتەیەکی تایبەتی هاوبەشیی زمان لەگەڵ ئامێرەکانی بەرهەمهێناندا ئەوەیە، کە هەردووکیان بەرامبەر بە سەرخان بێ باکن و خزمەتی چین و کۆمەڵی جیاواز دەکەن، بەڵام ئامێری بەرهەمهێنان خێروبێری مادی دێنێتە بەرهەم، هەرچی زمانە هیچ ناهێنێتە بەرهەم، بەڵکو تەنیا هۆیە بۆ خزمەتی پێوەندی و لە یەکتر گەیشتنی ئادەمیزاد. زمان ئامێرێکی ئایدۆلۆجییە. ئامێری بەرهەم (تەور، داس، پاچ ......) بەدەن و شێوە و دیمەنێکی هەیە، زمانیش خاوەنی پێکهاتن و سیستەمێکی ئۆرگانییە. (١٩:ل ٧٦-٧٧).

دەربارەی زمان (دی سۆسێر) سێ چەمکی لە یەکتر جیاکردووەتەوە، کە بریتین لە:

- ئاخاوتن- La parole: ئەوەی کە قسەکەرێک بەرهەمی دێنێ
- زمان- La langue : بریتییە لە ڕەوشتی هاوبەش، یا ئاخاوتنی زمانیی هەموو ئەو قسەکەرانەی، کە بە زمانێکی دیاریکراو لە یەکتر دەگەن.
- زمان- La language: واتە زمان بە گشتی، هەر زمانێک لە هەر چ شوێنێک بێت. (٣٦: ل ٥٦)

پێناسەی دیاردەیەکی وەکو زمان کارێکی ئاسان نییە، چونکە لە زۆر ڕوانگەی جۆراوجۆرەوە سەیر دەکرێ و هەر شارەزایەک لە چوارچێوەی پسپۆرییەکەی خۆیەوە لێی دەکۆڵێتەوە، بۆیە لێرەدا چەند پێناسەیەک دەخەینە ڕوو:

١- داڤید لویس، دەڵی: زمان بریتییە لە تێکەڵاوکردنی ڕستە و واتا لە چوارچێوەیەکی بێ کۆتاییدا. (٨٢: ل ٧٨)

٢- مارتنیت، دەڵێ: زمان هۆیەکە بۆ لەیەکتر گەیشتن، دەکرێت بە چەند دانەیەکی وردەوە (مۆرفیم)، کە هەریەکەیان خاوەن واتا و فۆرمە. (٢٣: ل ٥)

٣- فردینان دی سۆسێر، دەڵێ: زمان بەرهەمی کۆمەڵایەتی هاوزمانانە و کۆمەڵە ئاکارێکی زۆر پێویستە، کە کۆمەڵ دای هێناوە بۆ ئەوەی یارمەتی تاکەکانی بدات لە بەکار هێنانیدا. (٥٩: ل ٢٧)

٤- هۆڵ، دەڵێ: زمان فەرمانگەیەکە خۆی و بەڕێوەبردنی خۆی لە دەست خۆیدایە، لە ڕێی فەرمانگەکەوە مرۆڤەکان گفتوگۆ لەگەڵ یەکتردا دەکەن و لە یەکتر دەگەن. بۆ ئەم مەبەستە لە ڕێی ڕەمزی دروستکراوی دەستوور بەدەری زاری (بەدەم) و گوێی (بەبیستن بە دەنگ یان دەنگیی)یەوە تێکەڵ بە یەکتری دەبن و کار لە یەکتری دەکەن. (٢٥: ل ١١)

٥- زمان سیستەمێکی هێمایی سەربەخۆیە، لە ناو کۆمەڵدا لە خۆوە سەر هەڵدەدا و بۆ مەبەستی لە یەکتر گەیشتن لە نێوان تاکەکانیدا بەکار دێت. (٦١: ل ٧)

٦- زمان بریتییە لە کۆمەڵێک ئاکاری دەنگی، هاوزمانان لە باوک و باپیرانیانەوە بۆیان بەجێ ماوە و پابەندینە، واتە هەموو یەکێک بە

زمانی ئەو كۆمەڵە قسە دەكات، كە تێیدا پەروەردە دەبێت، بە پێی شێواز و ڕێبازێكی دیاریكراو دەنگ و زاراوە و وشە و پێكهاتەكانی ئەو زمانە بەكار دەهێنێ، لە پاشاندا دەبێتە ڕەوشتێكی ئاسایی بۆی، زمانیش بەرهەمێكی كۆمەڵایەتییە و كۆمەڵناسان وای بۆ دەچن، كە هەر یەكێك لە ئێمە لە كاتی لەدایكبوونیدا سیستەمێكی زمانیی لە بەردەستدایە، كە كۆمەڵەكەی پەیڕەوی دەكات و لەوەوە فێری دەبێت، هەروەها فێری هەموو ڕەوشت و سیستەمەكانی تری كۆمەڵایەتی دەبێت. (٥٧: ل ٤)

٧- لە كتێبی (كورتەیەك لەسەر شیكاری زمانناسی) بلۆخ و تراگەر، لە پێناسەی زماندا دەڵێن: زمان سیستەمی هێمای دەنگی یا گوتراوی هەڕەمەكییە، كە لە ڕێگەیەوە گرووپێكی كۆمەڵایەتی هاوكاری دەكەن. (٥: ل ٩١)

٨- زمان سیستەمێكی دەنگی دركێنراوە، ڕێسای تایبەت بە خۆی هەیە، كە ئاستە جیاجیاكانی (دەنگسازی، وشەسازی، ڕستەسازی) بەڕێوە دەبات، بە شێوەیەكی یەكگرتوو و بە تێن كار دەكات، بۆیە زمان سیستەمی سیستەمەكانە. (٣٦: ل ٥٧)

هەموو ئەو پێناسانە لەوەدا ڕێك دەكەون و داكۆكی دەكەن، كە زمان چەند تایبەتییەكی هەیە:-

٢- تایبەتییەكانی زمان

ڕاستییەكی نە گۆڕە، كە كۆمەڵ بێ بەكارهێنانی زمان بەڕێوە ناچێ و زمانیش گرینگترین ئامێری بەستن و لە یەكتر گەیشتنی ئادەمیزادە. هیچ چالاكییەكی مرۆڤ نییە، كە لە دەربڕینی بیر و مەبەست، هەست و نەست پێشكەوتن و گەشەكردنیدا زمان بەشداری تێدا نەبێ.

له کۆنەوە فەیلەسووفان وتوویانە، کە مرۆڤ گیاندارێکی قسەکەرە، مەبەستیان لەم گوتەیە ئەوەیە، کە تەنیا مرۆڤە دەتوانێ بیر و باوەڕی خۆی بە گوتە و وشە دەرببڕێ.

زمان پێوەندییەکی توندوتۆڵی بە مرۆڤ و ژینگەکەیەوە هەیە. گرینگی و بایەخی زمان لەوەدایە، کە کردەی پێوەندی بۆ مرۆڤ لە نێوان تاک و ژینگەکەیدا دەستەبەر دەکات و گوزارشتکردن لە بیر و بۆچوون و هەست و نەستی و گەیاندنی بۆ خەڵکانی تر ئاسان دەکات و بەم پێیە بوونی خۆی لە کۆمەڵدا دەچەسپێنێ. (٧٦: ل ١٣)

زمان بە بناغەی شارستانی مرۆیی دادەنرێ، چونکە هۆکارێکی سەرەکی پێوەندیکردنی نێوان نەوەکانە و لە ڕێگەیەوە زانیاری و شارەزایی و دەسکەوتە شارستانییەکان بە هەموو شێوەکانیانەوە لە نەوەیەکەوە بۆ نەوەیەکی تر دەگوازرێنەوە. هەروەها مرۆڤ لە ڕێگەی زمانەوەیە بە مردنی لە ژیان دانابڕێت، چونکە زمان وا دەکات، کە مرۆڤ بە درێژایی مێژوو لە پێکهێنانی هزر و ڕۆشنبیری نەوەی داهاتوودا بەشدار بێت. نموونەش بۆ ئەم قسەیە ئەو نووسراو و نیگارە کۆنانەی سەر دیوارەکانە، کە میسرییە کۆنەکان لە دوای خۆیان بەجێیان هێشتووە و لە دوای چەند هەزار ساڵێک بە هۆی خوێندنەوەیانەوە توانراوە شارەزای ژیان و شارستانییەتیان ببین. (٣٦: ل ١٣) زمانەوانان چەند تایبەتییەکیان بۆ زمان دەستنیشان کردووە کە لەم خاڵانەی خوارەوەدا بەرچاو دەکەون:

١- زمان داهێنانی تێدایە:

زمانی مرۆڤ لە ئاخاوتندا سیستەمێکی کراوەی هەیە، واتە مرۆڤ

دەتوانێ ڕستـــەی بێ سنوور بەرهەم بهـێنێت، لە چاو سـیـسـتـەمی پێـوەندیکردنی گـیـانلەبەران، کـە لە چەند دەنگێکی دیاریکراو پێک هاتووە. (٧٦: ل ٣٠)

زاراوەی بەبەرهـەمی (داهێنان) لە تازەترین سـەرچاوەکانی زانسـتی زمـاندا، بە تایبـەتی لـە لایەن (چۆمسکی)یەوە، قورسـایی خراوەتە سـەر (٢٥: ل ٤٠)، ئەم تایبەتمەندییـەی زمان توانستی ئاخێوەر دەردەخات لە بەرهەمـهێنان و تێگەیشتنی ژمـارەیەکی بێ کۆتاییی ڕسـتـە کە پێشـتـر گوێـی لێ نەبووە، ئەمـەش لە نێو بوونەوەراندا تەنیا لەلای مـرۆڤ بەدی دەکرێت.

دیاردەی داهێنان ئەم کارانەی خوارەوە لە خۆ دەگرێ:

أ- بەکـارهێنانی سـروشـتی زمـان، بەکـارهێـنانێکی نوێکردنـەوەیە، بە واتایـەکی تر، ئەوەی کـە زۆر جـاران مـرۆڤ دەیدرکـێنێ یان دەری دەبڕێ، لە کاتی بەکـارهێنانی زمـاندا، هیچ گومـانـی تێدا نییـە، کـە دەربڕاوی تازەن و بـە هیچ جـۆرێک ناکـرێ بە شـتـێکی دووبـارەبوو لەوەی کە پێشتر مرۆڤ بیستوویەتی لە قەڵەم بدرێت.

ب- دەتوانـین بڵـێین، کـە بەکـارهێنانی زمـان لە ژێر هیچ گـوشـار و هاندەرێکی دەرەکی و نـاوەکیدا نییـە، بەڵکو سـەربەسـتە و دوورە لە هەمـوو کۆت و پێوەندێک. لەبەر ڕۆشنایی ئەم تێبـینیـیە، زمـان بە ئامرازێکی هزر و گوزارشتکردنی خودی لە قەڵەم دەدرێت.

ج- بەکارهێنان، پتەوی زمان و گونجانی لەگەڵ بارودۆخی قسـەکردن دەردەخـات، لە ڕاسـتـیدا ئەم تۆکمـەیـیە سیمـای سـەرەکی زمـانی مرۆڤـە، بۆیە هیچ ئامـرازێک لە توانایدا نییـە ئەو تۆکمـەیـیـەی، کە لە

زماندا تێبینی دەکرێت، شیتەڵی بکات. (٧٦: ل ٣١)

٢- زمان تایبەتە بە مرۆڤ:

لە دێرینترین ڕۆژگارەوە باوەڕ وابووە، کە زمان مرۆڤ لە هەموو گیاندارەکانی تر جیا دەکاتەوە، چونکە تەنیا مرۆڤ بەهرە و توانای قسەکردنی تێدایە، (٢٣: ل ٨). واتە تەنیا مرۆڤ دەتوانێ بیر و هزری لە شێوەی گوتندا دەرببڕێ، بۆیە زۆربەی توێژەران لەسەر ئەوە کۆکن، کە بیر و زمان لەلای مرۆڤ لە یەکتر جیانابنەوە. (٧٠: ل ٩)

بێ گومان ئاژەڵ و پەلەوەر و گیانلەبەرانی تر بە گشتی پێڕەوێکیان هەیە، هەرچەندە زۆر سادەش بێت بۆ لەیەکتر گەیشتن بەڵام ئەم (زمانانە) لە چالاکیدا زۆر لە زمان کەمترن.(٢٣:ل ٨)

لەم بارەوە توێژەران و پسپۆرانی بواری مرۆڤناسی (ئەنترۆپۆلۆجیا) و دەروونناسی و زمانناسی، هەوڵیان داوە جیاوازی نێوان زمانی مرۆڤ و ئەو شێوە جیاجیایانەی گیانلەبەران بۆ پێوەندیکردن لەگەڵ هاوپۆلی خۆیدا، کە دەری دەبڕێت بخەنە ڕوو. (٧٠:ل ٩-١٠). ئەو شێوازانەی، کە گیانلەبەران بە کاری دەهێنن بۆ پێوەندیکردن زۆر سنووردارە، بەڵام زمانی مرۆڤ بێ سنوورە.

دەنگ و هێماکان لەلای گیانلەبەران کاردانەوەیەکی ڕاستەوخۆی ئەو شتانەیە، کە لە ژینگەکەی خۆیدا ڕووبەڕوویان دەبێتەوە، بەڵام زۆربەی ئەو ڕەمزانەی، کە مرۆڤ بەکاری دەهێنێ، هیچ پێوەندییەکیان لەگەڵ ئەو شتەدا نییە کە بۆی بەکار دێت. هەروەها مرۆڤ لە قسەکردندا توانایەکی گەورەی هەیە بۆ داهێنان، بەڵام ژمارەی ئەو دەنگانەی کە گیانلەبەر دەریان دەبڕێ زۆر سنووردارە. جگە لەوە مرۆڤ زمانەکەی بە

پێی سیستەمێکی تایبەتی دەنگسازی و وشەسازی و ڕستەسازی ئاڵۆز بەکار دەهێنێ، کە لەلای هاوزمانانی خۆی باو و ناسراوە، بەڵام ڕەوشتی پێوەندیکردن لای گیانلەبەران نەگۆڕ و چەسپیوە، ناتوانن پێشی بخەن.

زمانی مرۆڤ وەرگیراوە (مکتسب)، واتە نەوەکان لە باوک و باپیریانەوە وەری دەگرن، بەڵام ڕەوشتی پێوەندیکردنی گیانلەبەران دەرەنجامی فێربوون و وەرگرتن نییە، بەڵکو ڕەوشتێکی غەریزی بۆماوەییە.

مرۆڤ دەتوانێ زمان بۆ ئاماژەکردن لەو شت و ڕووداوانەی دوورن لە قسەکەر لە ڕووی کات و شوێنەوە بەکار بهێنێ، واتە باس لە ڕابردوو و ئایندە بکات و لێی بکۆڵێتەوە، یان شت لە زمانی ترەوە وەربگرێت. هەموو ئەمانە لە توانای گیانلەبەردا نییە، لەبەر ئەم هۆیانە پێڕەوەکانیان ناچێتە ڕیزی زمان و ئەو بەهایەی نادرێتێ.

٣- زمان پێڕەوە (سیستەمە):

ئەگەر زمان خاوەنی پێڕەوێکی تایبەتی نەبێت، ئەوا کەس ناتوانێ فێری ببێت، (٢٣: ل ٩). زمان لە دوو پێڕەوی سەرەکی پێک دێت، هەر پێڕەوێک لەم پێڕەوانە یاسا و ڕێسا و یەکەی تایبەتی هەیە لە دروستبوونیدا، (٧٠: ل ١٣). یەکەکانی پێڕەوی دەنگی زمان بریتین لە پیت (فۆنیم)، کە دانەی زمانن و لە هەر زمانێکدا ژمارەیان دیاری کراوە لە نێوان (١٣ - ٦٠) دایە، هاوزمانان تەنیا کەڵک لە ژمارەیەکی زۆر کەم وەردەگرن، ئەگەرچی ئەندامانی ئاخاوتن دەتوانن ژمارەیەکی زۆری دەنگ دەرببڕن. یەکەی دەنگیش (فۆنیم) واتای نییە، بەڵام دەتوانێ واتا

بگۆڕێ بە تایبەتی لە کاتی کرتاندن یان زیادکردنی فۆنیمێک لە وشەیەکی واتاداردا بە ئاشکرایی بە دەردەکەوێ.

یەکە دەنگییەکان یان فۆنیمەکانیش ئەو کەرەسانەن، کە بە لێکدانیان یەکەکانی پێڕەوی دووەم (پێڕەوی ڕێزمانی) پێک دەهێنن، کە تێیدا دانە واتاییەکان (مۆرفیم) دروست دەبێت و ئەم دانە واتاییانەش بە پێی پێوەندییە سینتاکسییەکان (ستوونی و ئاسۆیی) بە لێکدانیان دانەی سینتاکسی (سادە و ئاڵۆز) دروست دەکەن.

٤- زمان دەنگە:

لەو کاتەوە کە ئەزموونی گشتی هەموو مرۆڤێک لە ئاخاوتن و بیستندا بووە، بارودۆخی زمانیش وەکو دەنگ لە دووتوێی ئەم ئەزموونە گشتییەدا بە ئاشکرا دیارە، کە پێڕەوی دەنگ لە پێڕەوی نووسین جیا دەکاتەوە. مەبەستی ئێمە لێرە ئەوەیە، کە دەنگەکانی زمان بە پلەی یەکەم دێن لە پێش هێماکانی نووسین، (٦٧: ل ٤٥). واتە لە بنەڕەتا درکاندن لە پێش نووسین بووە، ئێمە هەموومان بەر لە نووسین فێری قسەکردن بووین، دەنگیش کەرەسەی زمانی مرۆییە و سێ لایەن دەگرێتەوە. (٧٠: ل ١٢) لایەنی دروستکردن و گواستنەوە و وەرگرتنی دەنگ.

کەواتە زمان پێویستی بە قەناتی دەم و گوێ هەیە و بەلای کەمەوە دەبێت قسەکەرێک و گوێگرێکمان هەبێت (هەرچەندە هەردوو دەورەکە تاکە کەسێک دەتوانێ پێکەوە بیانبینێ، وەک کاتێک کەسێک لەبەر خۆیەوە قسە بکات)، دوو کەسەکەش دەتوانن دەورەکانیان ئاڵوگۆڕ بکەن، بە واتای ئەوەی گوێگر ببێتە قسەکەر و بە پێچەوانەوەش. (٢٣: ل٧)

٥- زمان ڕەمزە:

کە دەڵێین دەنگەکانی زمان (ڕەمزن) مەبەستمان ئەوەیە، کە ئەم دەنگانە شتێک دەنوێنن خۆیان نین و پێوەندی نێوان شتەکە و ئەو دەنگەی کە دەینوێنێ پێوەندییەکی لە خۆوەیە، بە شێوەیەکی گشتی سێ جۆر ڕەمز لە ئارادایە:

ڕمزی وێنەیی، ڕەمزی هۆیی، ڕەمزی لەخۆوە.

زۆربەی ڕەمزەکانی زمان ڕەمزی لەخۆوەن (ناڕاستەوخۆ)، واتە پێوەندی نێوان ڕەمزەکان و ئەو شتانەی کە دەینوێنن پێوەندییەکی ناڕاستەوخۆن، چونکە ئەگەر پێوەندییەکی ڕاستەوخۆ بووایە، ئەو کاتە هەموو شت و دیاردەکان لە هەموو زمانانی جیهاندا هەمان ڕەمزیان بۆ بەکار دەهات، کە ئەمەش بووەتە هۆی ئەوەی ئەم هەموو زمانە جیاجیایانە بێنە ئاراوە. (٦٧: ل ٤٩)

ڕەمزەکانی زمانیش ئەم تایبەتییانەیان هەیە:

* ڕەمز پێویستی بە نێرەر و وەرگرێک (قسەکەر و گوێگر) هەیە.
* پێوەندی نێوان ڕەمزەکە و شتەکە، پێوەندییەکی لە خۆوەیە (ناڕاستەوخۆ).
* ڕەمز پێویستی بە مەبەستێکی قسەکەر هەیە لە کاتی بەکارهێنانیدا، تاکو ببێتە هۆکارێک بۆ جێبەجێکردنی ئامانجەکانی.
* ڕەمز ئەو شتە نانوێنێ، کە ئاماژەی بۆ دەکات، بۆیە پێویستی بە لێکدانەوە هەیە. (٧٠: ل١٥)

٦- زمانەکان پێک دەچن:

وا مەزندە دەکرێ، کە ژمارەی زمانانی جیهان خۆی لە (٥٠٠٠) پێنج هەزار زمان بدات، (٧٠: ل ١٦). ئەگەر بێتوو سەیری ئەم زمانانە بکەین، بۆمان دەردەکەوێت، کە جۆرە لەیەکچوونێک لە نێوانیاندا هەیە وەکو:

* هەموو منداڵانی جیهان بە ئاسانی توانای فێربوونی زمانیان هەیە.
* هەموو زمانان دەنگ بەکار دەهێنن بۆ گواستنەوەی واتا، پێوەندی نێوان دەنگ و واتاش لە هەمووواندا پێوەندییەکی لە خۆوەیە.
* زمانان پێک دەچن، چونکە ئەوانەی قسەی پێ دەکەن لە ڕووی هەستکردن بە شتەکانی دەوروبەریان لە جیهانی دەرەوەدا پێک دەچن، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ، کە دەکرێ هەموو دەقێک لە زمانێکەوە بۆ زمانێکی ترەوە وەربگێڕدرێ.
* لە جیهاندا زمانی دواکەوتوو، یان سەرەتایی نییە، هەموو زمانەکان لە ئاڵۆزی و توانای گوزارشتکردنیاندا یەکسانن.
* زۆربەی زمانانی جیهان ژمارەیەکی دیاریکراوی دانەی دەنگی بەکار دەهێنن بۆ دروستکردنی ڕەگەزە زمانییە واتادارەکان لەم ڕەگەزانەش دەستەواژە و ڕستەکانی زمان دروست دەبن.
* زۆربەی زمانانی جیهان ئاستی دەنگ و ڕێزمان (وشەسازی و ڕستەسازی)یان تێدایە، لە ڕووی تایبەتمەندییەوە لەیەک دەچن.
* لە زۆربەی زمانانی جیهاندا، ناو و کات و شوێن و پرسیارم... هتد، هەیە لە هەمان کاتدا زمانەکان جیاوازییان لەگەڵ یەکتردا هەیە.

٧- زمان واتایە:

ئەوەی وای لە زمانەوانان کردووە، کە لە زمان بکۆڵنەوە ئەوەیە، کە دەنگەکانی زمان هەموو ڕاستییە مرۆییەکان لە جیهانی فیزیاویدا دەنوێنن. (٦٧: ل ٦٨)

دەنگیش نابێتە دەنگێکی زمانیی ئەگەر هەڵگری واتا یان ڕۆڵێکی لە واتادا نەبێت، (٧٠: ل ١٨). گرفتی سەرەکی لە زمانناسیدا، دەستنیشانکردنی پێوەندییە لە نێوان هەردوو لایەنی زمان، لایەنی دەنگ یان درکاندن (منطوق) و لایەنی واتا.

هەندێ لە توێژەرە دێرینەکان وای دەبینن، کە وشە (درکێنراو) بەشێکە لە زمان، بەڵام واتا بەشێکە لە جیهانی دەرەوە، چونکە وشە ناوە بۆ شت و شتیش واتاکە خۆیەتی.

کۆمەڵێکی تر وای دەبینن، کە مانا بەبێ دەرخستنی ئەو دەوروبەرەی، کە قسەی تێدا دەکرێ، دروست نابێ.

مەبەستی خەڵک لە قسەکردندا، گوزارشتکردنە لە واتای بیر و بۆچوونیان، گوێ دەگرن تاکو لە واتای ئەو قسانە بگەن، کە خەڵکانی تر دەیکەن. بە هۆی واتاوە دەتوانین لە هەموو شێوە زمانییە ئاڵۆز و شاراوەکان بگەین. کەواتە بەبێ واتا زمان بوونی نییە. (٣٦: ل ١٢٥ – ١٢٦)

٣- ئەرکەکانی زمان:

مەبەست لە ئەرکەکانی زمان ئەو ئەرکانەن، کە مرۆڤ بە هۆی زمانەوە لە ناو کۆمەڵدا جێبەجێیان دەکات. ئاشکرایە ئەم کارانە هێندە زۆر و ئاڵۆز و وردن هەروا بە ئاسانی پۆل ناکرێن، (٢٣: ل ٢٦). بۆیە

ئێمە هەروا بە ئاسانی ناتوانین لە کرۆک و سروشتی زمان بگەین تەنیا لە دووتوێی ئەو ڕۆڵەدا نەبێ، کە لە ژیانی تاکە کەس و کۆمەڵدا دەیبینێ، بە تایبەتی لە پێوەندی نێوان بیر و بەرهەمەکانی بیر لەلایەک و زمان لەلایەکی تر. توێژینەوەش لە زمان پێویستی بە لێکۆڵینەوە لە ئەرک و ئیشی زمان لە ناو کۆمەڵدا هەیە. (٣٦: ل ٢١)

لە کۆندا بیرورا وابوو، کە ئەرکی زمان بریتییە لە گوزارشتکردن لە بیری مرۆڤ ، بەڵام نوێخوازەکان جەخت لەسەر لایەنی پێوەندیکردن دەکەن وەکو ئەرکێکی سەرەکی زمان. (٧٢:ل٧)

بۆ ئەم مەبەستە (ئەندریە مارتینە)، وای دەبینێ، کە ئەرکی سەرەکی زمان بریتییە لە پێوەندیی تاکەکانی کۆمەڵ لە چوارچێوەی کۆمەڵەکەیدا. شایانی باسە (مارتینە)، لە پاڵ ئەم ئەرکە سەرەکییەی زمان ڕەچاوی ئەرکە جیاجیاکانی تری زمانی کردووە. (٦٧: ل ٢٥٣) هەروەها ئەگەر سەیر بکەین دەبینین خەڵکی ڕۆژانە زمان لە هەموو بوارە جیاجیاکانی ژیانیان بە شێوەیەکی سروشتی بەکار دەهێنن، بێ ئەوەی بیر لەو ئەرکانە بکەنەوە، کە زمان جێبەجێیان دەکات. تەنانەت باوەڕ وابوو، کە ئەرکی زمان چ لای گەورە چ لای منداڵ تەنیا گواستنەوەی بیروڕایە لە یەکێکەوە بۆ خەڵکانی تر. بەڵام وا ئاسان و سادە و ساکار نییە، بەڵکو لە ئاستی جیاجیادایە، بۆ نموونە مرۆڤی پێگەیشتوو بیروڕای خۆی بە شێواز و جۆری جیاواز لە منداڵێک بۆ خەڵکانی دەوروبەری دەگوازێتەوە. (٤١: ل ٥٢)

دەستنیشانکردنی ئەرکەکانی زمان لەلایەن پسپۆڕان و زمانەوانانەوە چەند دابەشکردنێکی جیاجیای بەخۆوە دیوە، لەمانە بۆ نموونە:

(حاتم صالح الضامن) بەم جۆرەی خوارەوە ئەرکەکانی زمان

دەستنیشان دەکات (٤٠:ل ١٣٣):

١- ئەرکی کۆمەڵایەتی: لە ڕێگەی زمانەوە هەموو شارەزاییەک و ئەزموونێکی نەتەوە و کۆمەڵ دەستەبەر دەبێت، یارمەتی تاکەکان دەدات لەگەڵ کۆمەڵ بگونجێن، (چونکە زمان سامان و موڵکی کۆمەڵە و پێوەندی و لە یەکتر گەیشتن لە نێوان کۆمەڵدا پێک دێنێ و مەودای ڕاگەیاندن و پاراستنی هەواڵی هەر دیاردەیەکی مادی و مەعنەویی ژیانی ئادەمیزاد خۆش دەکا) (١٩:ل٧٧-٧٨)

٢- ئەرکی دەروونی: زمان چاکترین هۆکارە بۆ شیکردنەوە، لە ڕێگەیەوە مرۆڤ دەتوانێ هەرچی بیرێکی هەیە شی بکاتەوە، زمان ئامرازێکە بەکار دێت بۆ وروژاندنی بیر و سۆزی خەڵکانی تر. کەواتە زمان ملکەچی یاسای ئاگەدارکردنەوە و بەدەنگەوە هاتنە، کە ئاگەدارکردنەوە لە بواری زماندا گوتنە، بەدەنگەوە هاتنیش ڕەوشتی زمان دەگرێتەوە. هەروەها لە ڕێگەی دەروونناسی زمانییەوە لەوە دەگەین، کە زمان پرۆسێسێکی سایکۆلۆجییە و پێوەندی بە زانیاری گشتییەوە هەیە و بەرەنجامی سایکۆلۆجییەکانی تایبەت بەتاکە. (٣٦: ل ٢٠)

٣- ئەرکی هزری: لەبەرئەوەی مرۆڤ بەوە لە گیانلەبەرانی تر جیا دەبێتەوە، کە خاوەنی هۆشە و توانای بیرکردنەوە و ئەندێشە و شیکردنەوەی هەیە، بۆیە ناکرێ زمان لە بیر جیا بکرێتەوە. زمانەوانی دان بە یەکێتی زمان و بیردا دەنێ، لەسەر ئەو بنەمایەی، کە هەردووکیان خزمەتی لایەنی کارەکی و بەرهەمهێنان لە زماندا دەکەن. (زمان و بیر لەسەر بنەمای چالاکی کارەکی خەڵک سەریان هەڵداوە و گەشەیان کردووە). (٦٧: ل ٩)

ڕاسته پێوەندی زمان و بیر ئەرکی له یەکتر گەیشتن له نێوان خەڵکدا جێبەجێ دەکات، لەم ڕێگەیەوه ڕاگەیاندنی زانیاری و هەواڵ و باسکردن له ڕابردوو داهاتوو... هتد، جێبەجێ دەبێت، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا زمان و بیر یەک شت نین. جیاوازن لەو ڕۆڵەی، کە هەر یەکێکیان دەیبینێ، (بیر هۆکارێکه بۆ زانین و ناسینی واقیع، له کاتێکدا زمان هۆکارێکه بۆ له یەکتر گەیشتن و پێوەندیکردنی خەڵک.

جیاوازییەکی تر لەوەدایه، کە بیر ئەرکی مادەیەکە خاوەن پێکهاتەیەکی زۆر ئاڵۆزه (هۆش)، بەڵام سروشتێکی نامادی هەڵگرتووە، کەچی زمان به سروشت مادییه). (٦٧: ل ١٠)

هەروەها (محەمەد مەعروف فەتاح)، له کتێبەکەیدا چەند ئەرکێکی بۆ زمان دەستنیشان کردووە. (٢٣: ل ٢٦-٣٤)

- ئەرکی زانیاری یان هەواڵ گەیاندن.
- ئەرکی پرسیارکردن و دەستخستنی زانیاری.
- ئەرکی هەست دەربڕین و هەست ورووژاندن.
- ئەرکی فەرماندان.
- ئەرکی ڕاپەڕاندن.
- ئەرکی جێ خۆشکردن.

بەڵام (هالیدای) پوختەی ئەرکەکانی زمانی له چەند خاڵێکدا دەستنیشان کردووە، کە بریتین له: (٩٢: ل ٦٠-٦١)

١- ئەرکی هۆکاری:Instrumental Function

زمان ڕێگە به بەکارهێنەرانی دەدات، کە پێداویستییەکانی خۆیان به هۆیەوه جێبەجێ بکەن و گوزارشت له خواست و ویستیان بکەن.

٢- ئەرکی ڕێکخەری:Regulatory Function

مـرۆڤ بـە هۆی زمــانـەوە دەتوانێ کــار بکاتە ســەر هـەڵســوکــەوتی خــەڵکانـی تر، واتە ئـەو وشــانەی دەریان دەبڕێت بە شـێـوەی کــارەکی جێبـەجێ دەکرێت، بۆ نموونـە کـاتێ دادوەرێک بڕیار دەردەکـات بەسـەر یەکـێک و دەڵێت: (دادگـا بڕیاری دا کـە...) لە پاشــاندا ئەم وشـانە، کـە پێـوەندییـان بە بابەتەکـەوە هـەیە جـێبـەجێ دەکـرێت. هـەروەها تـابلۆی ئاگەدارییەکان، کە ئەو بابەتانەی هەڵدەواسرێن بەهەمان شێوە جێبەجێ دەکرێن.

٣- ئەرکی پێوەندێتی (تێکەڵبوون): Interpersonal Function

بە گـوێرەی ئەم ئەرکە، زمـان وەکو هۆکـارێکی کاریگەر لە جیـهـانی کۆمـەڵدا بەکـار دێت، گرینگی ئەم ئەرکـە لەوەدا دەردەکەوێ، کە مـرۆڤ بوونەوەرێکی کۆمەڵایەتییە و ناتوانێ لێی دابـبڕێ و زمانیش ڕەگەزێکی بنەڕەتـیـیـە لە پرۆســەی تێکەڵاوی کـۆمـەڵایەتـیدا . سـڵاوکـردن و هـەواڵ پرسـینی یـەکتـر بـە جوانـی و ڕێزەوە لە بۆنە کـۆمـەڵایەتیـیـەکـان......، نموونەی ئەم ئەرکەی زمانن.

٤- ئەرکی کەسی: Personal Function

بە هـۆی زمــانەوە مــرۆڤ دەتوانێ هـەست و بیـــر و باوەڕی خـــۆی دەربارەی بـابەتی جــۆراوجــۆر دەرببــڕێ، هـەروەها بـە هۆیەوە دەتـوانێ ناسنامـە و کیان و کـەسـایەتی خۆی بچەسـپێنـێ و گوزارشت لە سـۆز و هۆشی خۆی بەرانبەر خۆشی و شادی و ناخۆشی و تووڕەبووندا بکات.

٥- ئەرکی پشکنین و دۆزینەوە: Heuristic Function

لە ڕێگەی زمانەوە مرۆڤ دەتوانێ شارەزای دەوروبەری خۆی ببێت، کە ئەم ئەرکە ئەرکی پرسیاریشی پێ دەوترێ، چونکە مرۆڤ بە هۆی پرسیارکردن و پشکنین لەو شتانە دەگات کە لە دەوروبەریەتی و زانیاری دەربارەیان نییە.

٦- ئەرکی ئەندێشەیی: Imagination Function

مرۆڤ بەهۆی ئەم ئەرکەی زمان دەتوانێ لە ئازار و ئەشکەنجەی ژیان و هەندێ باری هەڵچوون و ناخۆشی دوور بکەوێتەوە، لە ڕێگەی بەکارهێنانی وشەی زمان و دارشتنی بە شێوەی شیعر بە مەبەستی ئاسوودەکردنی ڕوح و لابردنی ئازار و تاسە و تەنگ وچەڵەمەی ژیان.

٧- ئەرکی هێمایی (ڕەمزی): Symbolic Function

وێڕای ئەوەی هەر کۆمەڵێک لە کۆمەڵانی جیهان دەتوانێ لە ڕێگەی زمانی زارەکییەوە پارێزگاری لە ئاین و کولتوور و ئەدەب و خووڕەوەشت..... بکات، بەڵام زمانی نووسینیش، کە ڕەمزە بۆ هەموو دیاردەکانی جیهانی دەرەوە و دەوروبەر، بە هۆیەوە دەکرێ ئەم کولتوورە زارەکییە لە نەوەیەکەوە بۆ نەوەیەکی تر بگوازرێتەوە و لە نەمان و ونبوون بپارێزرێ.

٨- ئەرکی هەواڵ گەیاندن (ڕاگەیاندن) Informative Function

لە ڕێگەی زمانەوە مرۆڤ دەتوانێ زانیاری نوێ و هەمەچەشن بۆ دەوروبەری خۆی بگوازێتەوە، هەروەها بۆ نەوەکانی دواڕۆژیش بەجێی بهێڵێت.

جگە لەمە مرۆڤ دەتوانێ بۆ پارچە جیاجیاکانی گۆی زەویشی بگوازێتەوە، بە تایبەتی دوای ئەو شۆڕشە گەورەیەی تەکنۆلۆجیا، کە هەموو جۆرە ئامێرەکانی ڕاگەیاندنی گرتەوە و وای کرد ئەم ئەرکە ببێتە ئەرکێکی کاریگەر و ڕۆڵی باوەڕ پێ هێنان ببینێ، بۆ نموونە بەهۆی زمانەوە دەکرێ خەڵکی هان بدرێن بۆ ئەوەی جۆرە کالایەک بکڕن، یان دوور بکەونەوە لە کاری ناڕاست و نابەجێی کۆمەلایەتی....... کەواتە ئەمە ئەوە دەگەیەنێ، کە ئەو دەستەواژانەی بۆ ئەم مەبەستە بەکار دێن زیاتر لایەنی ئاراستەکردن و باوەڕ پێ هێنان دەگرنە خۆ، نەک تەنیا گواستنەوەی زانیاری.

لە دوای هەموو ئەو ئەرکانەی زمان، کە (هالیدای) دەستنیشانی کردبوون و خرانە ڕوو، تێبینی دەکرێ، کە ئەرکەکان تا ڕادەیەک سەراپا و فراوانن و جۆرە هاوبەشییەک لە نێوان ئەرکەکاندا بەدی دەکرێت. بەلام وێڕای هەمە جۆری ئەو ئەرکانەی، کە زمان جێبەجێیان دەکات، ئەرکی پێوەندیکردن لە نێوان کۆمەڵی مرۆڤ بە گرینگترین ئەرک لە قەڵەم دەدرێ.

گرینگترین فاکتەرەکانی پێوەندیکردنیش بریتییە لە: (٧٦: ل ٥٢)

- نێرەر (Destinateur)
- وەرگر (Destinataire)
- دامەزراندنی پێوەندی لە نێوان نێرەر و وەرگر (Contace)
- زمانێکی هاوبەش لە نێوان نێرەر و وەرگر (Code)
- پەیام (Message)
- ناوەڕۆکێکی زمانیی (Contexte)

پێوەندیکردن بە هۆی زمانەوە لە ڕێگەی دوو چالاکییەوە ئەنجام دەدرێت، کە بریتین لە: ئاخاوتن و بیستن.

زمانیش لە ڕووی پێوەندیکردنەوە دوو شێوەی هەیە:

یەکێکیان پێی دەوترێ زمانی گوتەیی (اللغة اللفظية Verbal language)، کە زمانی درکێنراو و زمانی نووسراو دەگرێتەوە، هەروەها دەکرێ ئاوازی دەنگ و پێکەنین و گریان و ماوەی وەستان لە کاتی قسەکردندا بدەینە پاڵ ئەم شێوەیەی زمان.

شێوەی دووەمی پێی دەوترێ زمانی ناگوتەیی (اللغة غير اللفzية Non verbal language، ئەمەشیان چەند جۆرێکی هەیە، کە بریتییە لە زمانی جەستەیی (Body language) پارا زمانی (Para language)، بۆشایی پێوەندی کردن (Communication space) (٨٧: ل ٢٩٦)

شایانی تێبینییە، لە هەر پارچە گوتنێک یان نووسینێک ورد بینەوە، دەبینین زیاتر لە ئەرکێک لە خۆ دەگرێ، ئەمەش وای کردووە، کە دەستنیشانکردنی ئەرکەکانی زمان بۆ زمانەوانان کارێکی ئاسان نەبێت.

٢- زمانی ڕۆژنامەنووسی

١- ڕۆژنامەنووسی:

بریتییە لە زانست و هونەری دەرکردنی ڕۆژنامە وکۆوار، کە ئەمەش نووسینی بابەتی ڕۆژنامەیی و هونەرەکانی وێنەگرتن و هێڵکاری و ڕێکخستن و چاپکردن و...هتد دەگرێتەوە.

ڕۆژنامەنووسی هۆکارێکە لە هۆکارەکانی کارکردنە سەر ڕای گشتی، بە پێی ئەو هەواڵ و بیروڕا و ڕاسپاردانەی بڵاویان دەکاتەوە، لە هەمان کاتیشدا هۆکارێکە بۆ گوزارشتکردنی بیروڕای گشتی و ئاوێنەیەکی ڕاستەقینەی ڕووی کۆمەڵە. هەروەها لە هەندێ وڵاتدا ئامێرێکە بۆ چاودێریکردنی دەسەڵات. (٦٤: ل ٥٢٩)

لە زمانی ئینگلیزیدا بۆ وشەی ڕۆژنامەنووسی دوو زاراوە بەرچاو دەکەوێت. (٣٢:ل٩).

أ- The Press: ئەم زاراوەیە لە ڕووی چەمکەوە لە پیشەی ڕۆژنامەنووسی و دەزگا ڕۆژنامەییەکان نزیکە و ئەمانەی خوارەوە دەگرێتەوە:

- چاپکراوە خولاو (دەوری) و ناخولاوەکان، بەڵام زیاتر خولاوەکان دەگرێتەوە.
- چالاکی و بەرهەمهێنانی ڕۆژنامە.
- ڕۆژنامە و کۆوارە خولاوەکان، زۆربەشیان تەنیا ڕۆژنامەکان و بڵاوکراوە هەواڵییەکانی ڕادیۆ و تەلەفزیۆن دەگرێتەوە.

ب- Journalism: ئەم زاراوەیە بە واتای ڕۆژنامەنووسی وەکو زانست و توێژینەوە و تیۆر و نووسینی ڕۆژنامەیی بەکار دێت، ئەمانەی

خوارەوە دەگرێتەوە:

- چالاکی و کاری هزری و ئەدەبی ڕۆژنامەنووسان.
- کۆمەڵە ڕۆژنامەیەکی خولاو.
- هەموو ڕۆژنامە و ئاژانسەکان و بەشەکانی نووسین لە ڕادیۆ و تەلەفزیۆندا. دیارە تازەترین واتا بۆ ئەم چەمکە (Journalism)، بەکارهێنانیەتی بۆ واتای ڕۆژنامەنووسی وەکو تیۆر و زانستێکی نوێی زانستە کۆمەڵایەتییەکان، کە دیراسەی تیۆر و مومارەسەکردنی ڕۆژنامەگەری (The Press) دەکات لە ڕووی مێژوو، دەرهێنان، بەرهەمهێنان، ڕێکخستنی ڕۆژنامە و کۆوار. هەروەها دیراسەی تیۆر و مومارەسەکردنی کاری تەلەفزیۆن و ڕادیۆ، کە ئێستا بە (ڕۆژنامەنووسیی ڕادیۆ و تەلەفزیۆن) دەناسرێ. بەم جۆرە دەبینین، کە زاراوەی(Journalism) فراوانتر وسەراپایی ترە لە زاراوەی(The Press).

لە زمانی عەرەبیشدا تەنیا زاراوەی (الصحافە) بەکار دێت.

بە گوێرەی زمانی کوردیش، نووسەرانی کورد زاراوەی (ڕۆژنامەگەری، ڕۆژنامەنووسی، ڕۆژنامەوانی) بەکار دێنن. لەم باسەدا من (ڕۆژنامەنووسیی)م بەکار هێناوە، چونکە ئەو ڕایەم بە پەسەند زانی کە لە کتێبەکەی (د. کەمال مەزهەر)، (تێگەیشتنی ڕاستی و شوێنی لە ڕۆژنامەنووسیی کوردیدا) دا هاتووە و دەڵێ: (من نیازم بوو ناوی کتێبەکەم بنێم، تێگەیشتنی ڕاستی و شوێنی لە ڕۆژنامەگەری کوردیدا، بەڵام قسەی چەند برادەرێکی شارەزا وای لێ کردم (ڕۆژنامەنووسیی) بەکار بێنم چونکە زیاتر لەگەڵ دەستووری زمانی کوردیدا دەگونجێ، یەکەم لەبەرئەوەی قیاسی هەیە، وەک (دوعا نووسی)، دووەمیش

لەبەرئەوەی بۆ (الصحفی) (ڕۆژنامەنووس) نەک (ڕۆژنامەگەر) بەکار دێنن، (گەر)یش بۆ ناوونیشانی پیشە وەک (ئاسنگەر، زەڕنگەر) و شتی وا. (٢٢: ل٥). بەم دواییەش زاراوەی (ڕۆژنامەوانی) یان داڕشتووە و بەکاری دێنن، بەڵام دیسان بەلای من هەر (ڕۆژنامەنووسیی) پەسەند ترە، چونکە وێڕای ئەو ڕایەی کە لە کتێبەکەی (د. کەمال مەزهەر) دا خراوەتە ڕوو، کاری نووسین دیاردەیەکی زەق و دیار و سەرەکییە شان بە شانی ڕۆژنامە لە کاری ڕاگەیاندندا، هەروەها ئەو ناوە داڕێژراوانەی بە هۆی پاشگری (وان، ەوان) دروست دەبن، زیاتر ئەو ناوانەن، کە هێزی لەش و بازوو تێیدا بەکار دێت وەکو (مەلەوان، ئاشەوان، شاخەوان)، بەڵام ڕۆژنامەنووسی وێڕای هێزوو بازوو، بیر و هزریش لایەنێکی سەرەکییە تێیدا.

٢- چەمکی زمانی ڕۆژنامەنووسیی:

ئەرکی زمان هەر تەنیا گەیاندنی بیرۆکە و گوزارشتکردن نییە لێی، بەڵکو لە پاڵ ئەمەدا ئامرازێکی ژیانە، مرۆڤ بۆ ئەوە بەکاری دەهێنێ تاکو ببێتە ئەندامێکی کۆمەڵەکە و بەهۆیەوە لە ڕێگەی پێوەندیکردنەوە مەبەستەکانی خۆی جێبەجێ بکات.

ڕۆژنامەنووسییش، کە بوارێکی فراوانی پێوەندیکردنە و زمانیش چالاکترین و دیارترین هۆکارە تێیدا، بۆیە ڕۆژنامەنووسیی چالاک و کاریگەر نابێت، ئەگەر هاتوو ڕۆڵی زمان پشتگوێ خرا لە پرۆسەی نووسینی ڕۆژنامەییدا، چونکە زمان لە تێگەیاندنی پەیامی ڕاگەیەنراودا ڕۆڵێکی گرینگی هەیە بە سەر جەماوەردا و دەتوانێ لە دووتوێیدا بەهۆی گۆڕینی هەست و زانیارییەکانی بۆ وشەی (نووسراو، بیستراو، بینراو)

لە ڕێگەی هۆکارێک لە هۆکارەکانی پێوەندیکردنەوە، بیگەیەنێتە جەماوەرێکی فراوان. (٥٣: ل ٣٤٧)

توێژینەوە لە زمانی ڕۆژنامەنووسی بەشێک لە چەمکی ئەو زاراوەیە دەگرێتە خۆ، کە پێوەندی بە نووسینی ڕۆژنامەییەوە هەیە، واتە لایەنی زمانی نووسراو.

کاتێ باس لە زمانی ڕۆژنامەنووسی دەکرێ، پرسیارێک دێتە پێشەوە، کە ئایا ڕۆژنامەنووسی زمانێکی تایبەت بە خۆی هەیە، کە جیا بێت لە ئاخاوتن و زمانی ڕۆژانە و زمانی نووسینی ئەدەبی و زانستی؟

ئەم پرسیارەش چەند پرسیاری تر دەورووژێنێ، وەکو:

بۆ ئەم زمانە تایبەتە و مەبەست لەم زمانە چییە؟

جیاوازی لە نێوان ئەم زمانە و زمانی نەتەوەییدا چییە؟

بۆ وەڵامدانەوەی ئەم پرسیارانە، پێویستە ئەوە بوترێ، کە جەماوەری ڕۆژنامەنووسی وای لە ڕۆژنامەنووسان کرد، کە بە دوای زمانێکی وادا بگەڕێن لەلای هەموو نەوە جیاجیاکان بە ئاستی ڕۆشنبیری جیاجیایانەوە تێگەیشتوو بێت، چونکە ڕۆژنامە چاپکراوێکی دیاریکراو نییە تەنیا بۆ جەماوەرێکی تایبەت بێت، بەڵکو گشتییە و هەوڵ دەدات بگاتە فراوانترین کەرتەکانی کۆمەڵ، بە زووترین کات و کەمترین نرخ. هەروەها زمانەکەشی توانای گواستنەوەی پەیامی هەبێت بۆ وەرگرانی (مستقبل)، ڕوون و ئاشکرا بێت بۆ ئەوەی بە ئاسانی تێی بگەن. (٥٠: ل ٨)

لە ڕاستیدا ئەو جۆرە زمانە بریتییە لەو چیکەنەیەی، کە ڕۆژانە (زمانی نووسین) هەڵدەسووڕێنێت و هەڵی دەشێلێت، تا بەهێزتر و

کاریگەرتر و بڕشتدارتر بێت. (١٠: ل ٣٠٣)

چونکە (وشەی خوێندراو ئامرازی ڕۆژنامەنووسییە لە جێبەجێکردنی ئەرکەکانی. ڕۆژنامەنووسیش لە ڕێگەی ئەو هونەرەی کە پێی گەیشتووە هەوڵی ئەوە دەدات ئەم وشانە کاریگەرییان بە سەر دەروونی خوێنەردا هەبن و هەست بزوێن بن، ئاشکرایە تاکو ئێستاش وشەی خوێندراو بەهێزترین و کاریگەرترین کەرەسەی ڕاگەیاندنە، چونکە لە هزری مرۆڤدا جێگیر دەبێت و لەگەڵ هۆشیدا ئاوێتە دەبێت) (٤٩: ل ٦). بۆیە پێویستە هەموو وشەکانی ناو دەستەواژە و ڕستەکانی دەقی ڕۆژنامەیی ڕوون و ئاشکرا و تێگەیشتوو بێت لەلایەن هەموو خوێندەوارانەوە، هەروەها دەبێت بە شێوەیەکی سەرنجڕاکێش پیشان بدرێت، تاکو بتوانێ ئاسانی خوێندنەوە بۆ خوێنەر جێبەجێ بکات، کە ئەمەش بە هونەری دەرهێنانی ڕۆژنامەیی ناسراوە. لێرەدا گرینگی و بایەخی ڕێزمان (وشەسازی و ڕستەسازی) و خاڵبەندی دەردەکەوێت، کە پێویستە ڕۆژنامەنووس ئاگەداری هەموو وردەکارییەکانی ئەو زمانە بێت، کە پێی دەنووسێت، بە تایبەتی لایەنی ڕستەسازی، کە پێوەندییەکی بە هێزی بە ڕەگەزەکانی پەیامی ڕۆژنامەنووسییەوە هەیە، چونکە لە ڕێگەی ڕستەسازییەوە بنەماکانی جیاوازی نێوان هەڵە و ڕاست لە پێکهاتەی زمانیدا دەستنیشان دەکرێت.

کەواتە ڕۆژنامەنووسان، بە تایبەتی ئەوانەی دەزگاکەیان ڕۆژانەیە، وەک (ڕۆژنامە و ڕادیۆ و تەلەفزیۆن)، بزاڤی زمانی پەیدا دەکەن و هەموو ڕۆژێک ئەو بزاڤە هەنگاوێک دەبەنە پێشەوە، هۆی ئەوەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەو ڕاستییەی، کە ڕۆژانە ڕووداوی نوێ و هەواڵی نوێ دەهێننە کایەوە. واتە ڕۆژنامەنووسان دەبێت زمانی خۆیان بلوێنن و

بسازێن لەگەڵ کاروانی بەرەو پێشڤەچوون و پێشکەوتنی جیهاندا، ئەو جیهانەی کە هەردەم لە گۆڕاندایە و زمانی ڕۆژنامەنووسان دەکاتەوە. (١٠: ل ٣٠٣)

بۆیە ئەو زمانە باوەی ڕۆژنامەنووسی (بە شێوەیەکی گشتی)، کە ئێستا لە ئارادایە، لە ناکاو دروست نەبووە، بەڵکو لە دوای ئەزموونێکی دووردرێژی ڕۆژنامەنووسی دروست بووە، ڕۆژنامەنووسان هەوڵیان داوە سنووری شێوازی نووسینی چاولێکەری (تقلیدی) و دێرین ببەزێنن، کە ئەم شێوازەیان زیاتر پشتی بە ڕێچکەی ئەدەبی و لایەنی ڕەوانبێژی و جۆرە پەخشانێک دەبەست کە گونجاو با لەگەڵ ئەو بابەتەی کە بڵاو دەکراوە. (٥٠: ل ٩)

زمانی ڕۆژنامەنووسی کوردیش، هەر لە قۆناغی سەرهەڵدانییەوە تاکو ئێستا، بەو دوو دۆخەدا تێپەڕیوە تا گەیشتووەتە ئەم ئاستەی ئێستای، بە تایبەتی ئەگەر بێتوو بەراوردی زمانی ڕۆژنامەنووسیی کوردی پێش ڕاپەڕین لەگەڵ دوای ڕاپەڕیندا بکەین، بۆمان دەردەکەوێ، کە پێشتر زمانی ئەدەبی و دارشتنی ئەدەبی و هونەری زیاتر زاڵ بووە. ئەمەش بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە:

- ئەوانەی لەم قۆناغانە و لەم بوارەدا کاریان کردووە زۆربەیان ئەدیب و نووسەر بوون، نەک ڕۆژنامەنووسیی پسپۆڕ لە بوارە جیاجیاکانی ڕاگەیاندندا.
- ئاستی ڕاگەیاندن بە گشتی و ڕاگەیاندنی کوردی بە تایبەتی بەو شێوەیەی ئێستا لە ڕووی هونەرەکانی ڕۆژنامەنووسییەوە پێشکەوتوو نەبووە.

بەڵام لە دوای ڕاپەڕین هۆشیاری ڕۆژنامەنووسی و دەزگاکانی

ڕاگەیاندن زیادی کردووە و زمانەکە سادە و کورت و ڕەوان و میللی بووە، تا ڕادەیەک هەموو چین و توێژەکانی کۆمەڵ لێی تێ دەگەن. پەیامی ڕۆژنامەنووسی شان بە شانی بەرەوپێشچوون و گەشەکردنی ژیانی سەردەم و بڵاوبوونەوەی خوێندەواری و ڕۆژنامە لە هەموو جیهاندا گەشەی کردووە و بەرەو پێشەوە چووە.

٣- تایبەتییەکانی زمانی ڕۆژنامەنووسی:

هونەری ڕۆژنامەنووسی گوزارشتێکی کۆمەڵایەتی سەراپاییە و زمانەکەشی تێکەڵاو و ئاڵۆزە، ملکەچی هەموو چالاکییە ڕۆشنبیرییەکانە، لە زانست و هونەری مۆسیقا و هونەری تەشکیلی و... هتد. هەروەها لایەنی ڕامیاری و بازرگانی و ئابووری و بابەتە گشتییەکان. لەمەدا دەردەکەوێ، کە هونەری ڕۆژنامەنووسی بە شێوەیەکی گشتی هونەرێکی کارەکییە و ئامانجی پێوەندیکردن و گواستنەوەی واتا و بیروڕایە بۆ خەڵک. گوزارشتی زمانیی سێ ئاست لە خۆ دەگرێ:

یەکەمیان، ئاستی چێژی هونەری و جوانییە، کە لە ئەدەب و هونەردا بەرجەستە دەبێت.

دووەمیان، ئاستی تیۆری زانستییە، لە زانست و زانیاریدایە.

سێیەمیشیان، ئاستی زانستی کۆمەڵایەتی ئاساییە، کە بە شێوەیەکی گشتی لە بواری ڕۆژنامەنووسی و ڕاگەیاندندا بەکار دێت.

ئەم سێ ئاستە لە هەموو کۆمەڵێکی مرۆییدا هەیە. (٥٤: ل ٨٤)

(جان جبران کرم) تایبەتییەکانی زمانی ڕۆژنامەنووسی بەم شێوەیەی خوارەوە دەستنیشان کردووە: (٣٥: ل ٧٨)

١- زمانی ڕۆژنامەنووسی زمانێکی کارەکییە:

زمانی ڕۆژنامەنووسی زمانێکی ئەدەبی یان زانستی ڕووت نییە، جگە لەو بڵاوکراوانەی، کە پسپۆری ئەو بوارانەن، بەڵکو زمانێکی کارەکییە. مەبەست لەو زمانەیە، کە خەڵکی زاراوە و وشە و پێکهاتە و شێوازەکەی لە کۆڕ و کۆبوونەوە و ژیانی ڕۆژانەیاندا بەکاری دەهێنن، لەو وشە و زاراوانەی کە سیاسەتناسان و کۆمەڵناسان و پسپۆرانی پەروەردە، لە کۆڕ و کۆبوونەوەکانی خۆیاندا بە کاریان دەهێنن، ئەمڕۆ بووەتە بەشێک لە زمانی ڕۆژانەی خەڵک و لەلایەن جەماوەرەوە لە گفتوگۆی ڕۆژانەی خۆیاندا بەکاریان دەهێنن. ئەمەش لە ئەنجامی چوونە دەرەوەی ئەو وشە و زاراوانەیە لە چوارچێوەی داخراو و دەستنیشانکراوی خۆیاندا بۆ خەڵکانی تر لە ڕێگەی هۆکارەکانی ڕاگەیاندنەوە، چونکە (زمانی ڕۆژنامەنووسی زمانی پێوەندیکردنی جەماوەرییە و زمانێکی نەرم و بە جووڵەیە، ئەمەش لە توانای بۆ وەرگرتنی دەستکەوتەکانی شارستانی و گیانی زانست و واقیعی کۆمەڵی نوێدا دیارە). (٥٣: ل ٢٣٨)

ئەمڕۆ ڕۆژنامەنووسیی کوردیش، بە تایبەتی لە دوای ڕاپەڕینەوە تا ڕادەیەکی زۆر توانیویەتی کاریگەری بە سەر زمانی ئاخاوتنی ڕۆژانەی چین و توێژێکی زۆری کۆمەڵی کوردەواریدا هەبێت و دەیان وشە و زاراوە و دەستەواژە بێنە ئاراوە و جێگەی خۆیان لە ناو زمانی بەکارهاتووی ڕۆژانەی خەڵکدا بکەنەوە.

٢- سادە و ساکاری:

پەیامی ڕۆژنامەنووسی لە ڕێگەی ڕەمزە هاوبەشەکانی نێوان نێرەر و وەرگر دەردەکەوێ و ئاشکرا دەبێ، ئۆگدن و ریتشاردز، لە پێناسەی

ڕەمزەکانی زماندا دەڵێن: بریتین لەو هێمایانەی، کە خەڵکی لە نێوان خۆیاندا بۆ پێوەندیکردن و گەیاندنی زانیاری بە کاری دەهێنن، ئەم ڕەمزانەش لە دەرەوەی ئەو ژینگەیەی کە لێیەوە هاتووەتە کایەوە هیچ واتایەکی نییە. (٤٣: ل ١٩)

پەیامی ڕۆژنامەنووسیی ئاراستەی هەموو جۆرە خەڵکێک دەکرێت، جیا لە پیشە و ئاستی کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیرییان، بۆیە پێویستە پەیامنێر، پەیامەکەی لە ئاستێکی زمانی وادا بنووسێتەوە، هەموو ئەو چەشنە خەڵکانە تێی بگەن.

بۆ دەستەبەرکردنی ئەم سادە و ساکارییە، پێویستە نێرەر لە ڕەوانبێژی و بابەتەکانی (توانج پۆشی و ڕەگەزدۆزی و جوانی بایس و... هتد) هەروەها لە لێڵی واتایی دوور بکەوێتەوە، چونکە جێگەیان لە پەیامە ڕۆژنامەنووسییەکانی ئەمڕۆدا نابێتەوە، جەماوەری ئەمڕۆ ئەو ماوە و کاتەی نییە گوێ لە قسەی ڕازاوە و وشە و دەستەواژەی نەخشێنراو بە هونەرەکانی ڕەوانبێژی بگرێت، یان بخوێنێتەوە. بۆ ئەم مەبەستە لە هۆڵەکانی ڕۆژنامەنووسیی جیهانیدا گوتەیەکی باو هەیە دەڵێ:

(سادە و ساکاری هەنگاوێکی کاریگەرە بەرەو ڕوونبێژی).(٥٠: ل١٦)

٣- وردی و بەرجەستەکردن:

واتە وردی لە هەڵبژاردنی کەرەسەکانی زماندا، لە وشە و زاراوە و دەستەواژە و ڕستە بۆ مەبەستی داڕشتنی پەیامێکی ڕۆژنامەیی، تاکو ڕۆژنامەنووس ڕووبەڕووی درێژدادڕی و سەر لێ شێوان نەبێت. لەم ڕووەوە نووسەری بەناوبانگی ئینگلیزی (Jonathan Swift) دەڵێ (وشەی

گونجاو بۆ شوێنی گونجاو). بۆیە هەواڵنووسی ڕۆژنامەیی پێویستی بە پەرەپێدانی زمانەکەی هەیە، تاکو سامانی وشە و زاراوە و گوتە لەلای گەشە بکات. ئەو ڕۆژنامەنووسەی لاوازە لە بەکارهێنانی زمان و زاراوە و وشـــە بە وردی، ناتوانێ وا لە چیـــرۆکـــە هەواڵ بکات ڕەنگدانەوەی ڕووداوەکان بێت. (٧٩: ل ٩٨)

هەروەها بەکارهێنانی زمـان و زاراوە و وشـــە بە وردی، وا دەکـات هەستکردن بە وشە و زاراوەکان لەلای ڕۆژنامەنووس گەشە بکات، واتە هەســتکردن بە چۆنیەتی بەکارهێنانیـان لەلایەن ئەو خـەڵکانەی، کە زمانەکە بەکار دەهێنن، چونکە هەندێ جار وشەکان لە واتای فەرهەنگی لادەدەن، لەم بارەوە نووسەر و ڕۆژنامەنووسی بەناوبانگ (بریدجـمن)، دەڵێ: (پێـویســتـە واتای دروســتی هەندێ وشـە و زاراوە، لەو واتایانە هەڵێنجێن، کــە خـــەڵک دەیدەنە پاڵ ئەو وشـــە و زاراوانە نەک واتای فەرهەنگییان) (٧٩: ل٩٨)

لە پاڵ وردی، بەرجەستەکردنیش پێویستە، چونکە وا لە بابەت یان مـادە وەسـفکراوەکە دەکـات، زیاتر هەسـتی پێ بکرێت، بە تایبەتی لە چوارچێوەی ئەو شـتـانەی، کە ڕۆژانە بەکار دێن و لە بەرچاو و گوێی خوێنەر و بیسەرن، بۆ نموونە، لە هەواڵێکدا باس لە زانیارییەک دەکات: (ڕووبەری فلانە دەوڵەت یەک ملیۆن و نیو کم) ئەم زانیارییە گوێگر یان خـوێنەر تا ڕادەیەک بە خـێـرایی وەری ناگـرێت، بەڵام ئەگـەر هاتوو هەواڵەکـــە دەســـتـــەواژەی (یان بیـــست جـــار ئەوەندی ڕووبەری کـوردســتـانە)ی بۆ زیاد کـرا ئەو کـاتە بە هۆی کـۆبوونەوەی وردی و بەرجەستە کردن بەیەکەوە، وەرگر زانیارییـەکان زۆر بە خێـراییتـر وەردەگرێت.

٤- گیان بەبەرداکردن:

لەوانەیە ڕۆژنامەنووسێک، هەواڵێک یان لێدوانێکی ڕۆژنامەیی یان ڕیپۆرتاژێک بە شێوازێکی ساکار و واقیعی و زمانێکی پاراو بنووسێت، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ئەوەی نووسیویەتی ساردوسڕییەکی تێدایە و سەرنج و ئارەزووی خوێنەر بەلای پەیامەکەیدا ڕاناکێشێ، ئەمەش بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە، کە نووسەر نەیتوانیوە گیان بکات بەبەر ڕووداوەکە، تەنیا بە شێوەیەکی وشک دای ڕشتووە.

یەکێک لە بنەما گرینگەکانی نووسینی ڕۆژنامەیی بە گشتی و هەواڵ بە تایبەتی، کە پێویستە ڕۆژنامەنووس پابەندی بێت (دەرخستن و دەرنەبڕین)ە - أظهر و لا تخبر- (Show, Don,t tell)، (٧٩: ل ٩٤ - ٩٥)، واتە وا لە هەواڵەکە بکات، کە خۆی قسە بکات، نەک هەواڵنووس باسی لێوە بکات. لەم بارەوە (تۆڵستۆی) لە وەسفکردنی شاکارەکەی (جەنگ و ئاشتی)دا دەڵێ: (من ڕووداوەکە ناگێڕمەوە، بەڵکو دەیخەمە ڕوو و شرۆڤەی دەکەم و وا دەکەم، کە کەسەکانی ناو بابەتەکەم قسەم لەگەڵدا بکەن). بۆیە پێویستە ڕۆژنامەنووس ڕووداو یان بابەت بخاتە ناو چوارچێوەیەکی زیندووەوە، هەوڵی ئەوە بدات جووڵە بخاتە ناو هەموو ڕەگەزەکانی زمان و بە شێوەیەکی وا بیخاتە ڕوو وەرگر وا هەست بکات، کە ڕووداوەکە بە چاو دەبینێ و بە هەموو هەستەکانی درکی پێ دەکات، هەموو ئەمانە لە ڕێگەی دروست هەڵبژاردنی ئەو وشە و زاراوانەوە دەبێ، کە لە ژیانی ڕۆژانەی خەڵکدا نزیکن و بەکار دێن.

وێڕای ئەمە ڕۆژنامەنووس هەندێ جار (لە ڕێگەی بەکارهێنانی سیستەمی ناوێزە یان نامۆوە لە بەکارهێنانی ڕەگەزەکانی زماندا) (٧٨: ل ٢٤) سەرنجی وەرگر (خوێنەر یان بیسەر) بەلای پەیامەکەیدا

ڕادەکێشی، چونکە دەرکەوتووە لە کاتی خوێندنەوە یان بیستنی دەقێک لەلای وەرگر (ڕەگەزە پێشبین نەکراوەکان سەرنجڕاکێشترن لە ڕەگەزە پێشبین کراوەکان) (٧٥: ل ١١٦)

٥- دوورکەوتنەوە و بەکارنەهێنانی زاراوە و گوزارشتە تەقلیدییەکان:

ویست و ئارەزووی زمانی ڕۆژنامەنووسی بۆ کورتبڕی و خێرایی، هانی ڕۆژنامەنووسانی داوە هەندێ وشە و دەستەواژەی نموونەیی بەکار بهێنن، کە گوزارشت لە ناوەڕۆکێکی دیاریکراو دەکەن، بۆ نموونە:

- بازاڕی ڕەش، واتە ئەو بازاڕەی، کە خەڵکی مامەڵەی تێدا دەکەن بە تایبەتی ئەوانەی پابەندی نرخی فەرمی نین.
- سێ گۆشەی سوننی، ئەو ناوچانەی، کە زۆربەی دانیشتووانی سوونین لە عێراقدا و هەڵکەوتی شوێنی جوگرافییان لەسەر نەخشە شێوەیەکی سێگۆشەیی پێک هێناوە.
- هێزی چەکوشی ئامادە، مەبەست لەو هێزە سەربازییەیە، کە پێکهاتەیەکی تایبەتی هەیە و توانای جووڵەی خێرای هەیە، کە لە لەشکرێکی نیزامیدا ئەم تایبەتمەندییە بەدی ناکرێ.

جگە لەمە زمانی ڕۆژنامەنووسی پێویستی بەوە هەیە هەندێ لایەنی زمانیی، لە پیادەکردنی ڕێنووس بە شێوەیەکی ڕێکوپێک و شارەزابوون لە یاسا و ڕێساکانی ئەو زمانەی پەیامەکەی پێ دەنووسرێ لە ڕووی ڕێزمانییەوە پیادە بکرێت. هەروەها خاڵبەندیش لایەنێکی زۆر گرینگە لە نووسیندا و دەبێ ڕەچاو بکرێت.

٦- بابەتی:

بابەتی پێچەوانەی خودییە، واتە گوزارشتکردن لەو بابەتانەی، کە ڕۆژنامەنووس دەیەوێت بیگەیەنێتە جەماوەر بەبێ ئەوەی بیر و بۆچوون و سۆز و ئەندێشە و مەیلە خودییەکانی کاریگەرییان بە سەرەوە هەبێت، چونکە ڕۆژنامەنووسی ڕاستگۆ ئەو کەسەیە، کە لە کاتی دارشتنی هەواڵ، یان چاوپێکەوتن یان سیمینار و کۆڕ و کۆبوونەوەدا، چاوپۆشی لە هەموو بیرورا ڕامیاری و کۆمەڵایەتی و حەز و ئارەزووەکان دەکات.

لەم ڕووەوە هەندێ لە ئاژانسە گەورەکانی دەنگوباس لە بەریتانیا و وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکادا، ئاگەداری پەیامنێرەکانیان دەکەن، کە پابەندی ڕێنوێنی و زانیارییەکانی ئەم لایەنە (بابەتی) بن، کە (ڕاپۆرتە هەواڵ و گواستنەوەی زانیارییەکانە و نابێت پەیامنێر هیچ زیادەیەکی بخاتە سەر واتە دوور بێت لە لایەنگری. ئاژانسی دەنگوباس بێ لایەنە لە ململانێ و دژە بۆچوونی نێوان گەل و نەتەوە و پارتە سیاسییەکان، ئەرکی ئاژانسی دەنگوباس بڕیاردان نییە، بەڵکو کۆکردنەوەی ڕاستییەکانە) (٤٩: ل ٩٩-١٠٠)، بۆ ئەوەی بە ئەمانەتەوە بخرێتە بەردەستی خوێنەر و گوێگر.

٤- سەرچاوەکانی زمانی ڕۆژنامەنووسی:

ئەگەر زمان کۆمەڵە ڕەمزێکی ڕێکخراو بێت و لە پرۆسەی پێوەندیکردندا بەکار بێت و ڕۆژنامەنووسیش یەکێک لە هۆکارەکانی جێبەجێکردنی پێوەندیکردن بێت بەهۆی دەنگ یان وشە یان ئاماژەکردنەوە، ئەمە وا دەکات، کە لە زمانێکی تایبەت بە ڕۆژنامەنووسی بکۆڵرێتەوە. بۆ ئەم مەبەستە لە توێژینەوە

ڕاگەیاندنییەکاندا دوو بیر و بۆچوون لە ئارادایە:

یەکێکیان وای دەبینێ، کە زمانێکی ڕۆژنامەنووسی خاوەن تایبەتمەندی و بە سەر هەر پەیامێکی ڕۆژنامەنووسی و دەرچووی هەچ هۆکارێکی ڕاگەیاندن بێت پیادە بکرێ، ئەم جۆرە زمانە بوونی نییە. دووەمیشیان وای دەبینێ، کە سەرەڕای هەبوونی جیاوازی لە شێوازەکانی داڕشتنی پەیامی ڕۆژنامەنووسیدا، هەندێ ڕێگەی دیاریکراوی خاوەن تایبەتمەندی گشتی هەیە، کە دەتوانێ هەچ دەقێکی ڕۆژنامەنووسی لە دەقی ئەدەبی یان زانستی یان فەلسەفی یان فێرکاری جیا بکاتەوە.

هەرچەند ئەم دوو بیر و بۆچوونە لەگەڵ یەکتردا جیاواز بن، بەڵام ڕاستییەک هەیە، کە ئەویش ئەوەیە، وێڕای هەبوونی جیاوازی لە نێوان سروشتی هۆکارەکانی ڕاگەیاندندا، هەندێ تایبەتمەندی هاوبەش لە نێوان دەقە ڕۆژنامەنووسییەکاندا هەیە، بە مەرجێک گونجانی نێوان سروشتی پەیامی ڕۆژنامەنووسی و هۆکاری ڕاگەیاندن لە بیر نەکرێت. (٣٥: ل ٢٤)

بۆ زمانی ڕۆژنامەنووسی سێ سەرچاوە دەستنیشان کراوە، کە بریتین لە: (٥٠: ل١٦)

* زمانی ستاندارد
* زمانی گشتی
* وەرگێڕان

١- زمانی ستاندارد:

دیالێکتێک لە دیالێکتەکانی زمانێک بۆ زانست و ئەدەب بەکار دێت و

لە نێوان دیالێکتەکانی تری زمانەکە پلەوپایەیەکی تایبەت و بەرز بە دەست دێنێ و بە چاوێکی وا سەیر دەکرێ، کە وردتر و ڕاستترە لە دیالێکتەکانی تری ئەو زمانە. هەروەها دیالێکتی ستانداردیشی پێ دەوترێ. (٧١: ل ١٦٧)

(موحەمەدی مەحوی) زمانی سەردەمی بەرامبەر بەکارهێناوە و دەڵێ: (زمانی سەردەم بۆ زمانی باڵا و نووسین و زمانی ئەدەبیی و زمانی کولتوور و زمانی یەکگرتوو دانراوە و بەکار براوە. ڕەنگە زاراوەی زمانی سەردەم لە زمانی ئینگلیزییەوە (Standard Language) خواسترابێت و بڵاو بووبێتەوە). (٢٤: ل ١٢)

هەروەها (علي عبدالواحد وافي) دەڵێ: (ئەو دیالێکتەی لە ناو نەتەوەیەکدا کاتێ بواری سەرکەوتنی بۆ دەڕەخسێ بە سەر دیالێکتەکانی هاوزمانی خۆی، دەبێتە زمانی دەوڵەت یان پێی دەوترێ زمانی نەتەوەیی یان زمانی ستاندارد یان زمانی نووسین). (٥٨: ل ١٨٤)

بەڵام ئەو هۆیانە چین، کە وا دەکەن دیالێکتێک لە ناو هەموو دیالێکتەکانی زمانێک ببێتە هەوێنی دروستبوونی زمانێکی ستاندارد؟:

١- سەپاندنی دیالێکتێک بە سەر گەلێکدا.

٢- لە خۆوە دروست بوونی شێوەیەکی ئەدەبی، کە بەم ڕێگایانەی خوارەوە دروست دەبێت:

أ - کتێبێکی ئاینی بەو دیالێکتە بنووسرێتەوە.

ب- ژیاندنەوەی ئەدەبیات بە تاقە دیالێکتێکی زمانێک و لە سنوورێکی یەکجار فراواندا.

ج- خزمەتکردنی زانست بە تەنیا دیالێکتێک، بە تایبەتی لە وڵاتێکدا، کە زانستگە و کتێبی زانستانە و ڕۆژنامەی زۆر و زەبەندی هەر بە یەک دیالێکت بێ و بە دیالێکتەکانی تر نەبێ.

د- هەندێ جار جۆری ژیانی کۆمەڵایەتی و پێوەندی بارزگانی و ئابووری، دەبنە هۆی دروستبوونی دیالێکتێکی ئەدەبی (زمانی ستاندارد).

٣- هەوڵدانێکی ڕێکخراوی زانستانەی لەسەرخۆ بۆ هێنانە دی بەرهەمی زمانێکی ئەدەبی. (٤: ل ٨)

٤- بەدەستهێنانی دەسەڵاتی ڕامیاری یەکێک لە دیالێکتەکان. (٨٧: ل ١٤٣)

بۆ ئەوەی وێنەیەکی ڕوونتر بکێشین بۆ ئەو ئاستە زمانییەی، کە ڕۆژنامەنووسی مامەڵەی لەگەڵدا دەکات، وا چاکە ئاماژە بۆ ئەو چوار جۆرە بەکارهاتووەی زمان بکەین، کە بریتین لە: (٥٠: ل ١٧)

- گشتی Colloquial
- تایبەت بە چینێک Slang
- فەرمی Formal
- نا فەرمی Informal

لە بەکارهێنانی ڕۆژنامەییدا، ڕۆژنامە نووسی دوور دەکەوێتەوە لە بەکارهێنانی زمانی فەرمی، کە لە بۆنە تایبەتییەکاندا بەکار دێت، وەکو نووسراوی فەرمی و پەیامی سەرکردەکان و زمانی دبلۆماسی بەکارهاتوو لە لایەن باڵیۆز و ڕێکخراوە نێو دەوڵەتییەکان و... هتد.

هەروەها ڕۆژنامەنووسیی هەوڵی ئەوە دەدات تا ڕادەیەکی زۆر زمانی

گشتی و زمانی تایبەت بە چینێک کەم بەکار بهێنێ، تەنیا لە کاتی زۆر پێویستدا نەبێت، بە تایبەتی بۆ ڕوونکردنەوەی واتا، کە ئەمەش لە ڕۆژنامە ئاست بەرزەکاندا بەدی دەکرێت، بەڵام ڕۆژنامە مییللییەکان، زاراوە و وشەی ئەم دوو جۆرە زمانە زۆر بەکار دەهێنن و بە پێی ئاستی خوێندەوارانیان کار دەکەن.

بە گوێرەی زمانی کوردی دەکرێ بڵێین تا ئەمڕۆ زمانێکی ستاندارد دروست نەبووە، کە لە هەموو پارچەکانی کوردستان بۆ نووسین بەکار بێت، هۆکەشی دەگەڕێتەوە بۆ نەبوون و نەڕەخسانی ئەو هۆیانەی کە لە پێشتردا ئاماژەمان بۆ کرد. بەڵام ئەوەی تێبینی دەکرێ ئەوەیە، کە هەردوو دیالێکت (دیالێکتی سەروو، دیالێکتی ناوەڕاست) بە شێوەیەکی فراوان لە بوارە جیاجیاکانی نووسیندا بەکار دێن، ڕۆژنامەنووسیی کوردیش ڕۆڵێکی گرینگ دەبینێ لە نزیککردنەوەی ئەم دوو دیالێکتە لە یەکتری و دانانی بناغەیەک بۆ زمانی ستانداردی کوردی، چونکە (هەنگاونان بەرەو ستاندارد، هەنگاونانە بەرەو یەکێتی و ڕۆشنبیرکردنی نەتەوە، لە کاتێکدا هەنگاونان بەرەو زمانی گشتی بە پێچەوانەیە) (٥٤: ل ٢٥٠)، هەروەها زمانی ستاندارد نیشانەی بوونی جۆرێکە لە بوونی قەوارەی سیاسی، کە کورد تا ئێستا بە دەستی نەهێناوە).

لە کۆتاییدا پێویستە ئەوە بوترێ، کە هەر شێوازێک یان زمانێکی قسە پێکراو بیەوێت گەشە بکات و ببێتە زمانی نەتەوەیی لە پێوەندییەکاندا، (پێویستی بە زۆر گۆڕانکارە ئابووری و کۆمەڵایەتییەکانە، بگرە هەتا لە سەردەمی ڕاگەیاندنی ئەلیکترۆنی و ئەو گەیاندنە بەر بڵاوانەدا هێشتا زۆربەی زۆری زمانەکان لە جیهاندا نە

گەیشتوونەتە ئەو ئاستەی، کە زمانی ڕادیۆ و تەلەفزیۆن بن، چونکە ئەوە سەلمێنراوە گەیشتن بەو ئاستە گەلێک زەحمەتترە لەوەی، کە زمانەکە لە ئاستی زمانی نووسیندا بێت) (١٤: ل ٢٨٨)

٢- زمانی گشتی:

مەبەست لە زمانی گشتی، هەموو ئەو دیالێکت و شێوەزارانەی زمانێکی تایبەتە، کە هاوزمانانی قسەی پێ دەکەن.

ئاساییە لە ئەنجامی گەلێک هۆ، هەر زمانێک چەند دیالێکتێک و شێوەزارێکی ناوچەیی جیاجیای هەبێت. زمانەوانان ئەم جۆرە دیالێکتانەیان ناوناوە دیالێکتە ناوچەییەکان. (٥٨: ل ١٧٩)، هەندێک سێ ئاست بۆ زمانی گشتی دەستنیشان دەکەن:

* زمانی گشتی ڕۆشنبیران (المثقفین)
* زمانی گشتی ڕووناکبیران (المتنورین)
* زمانی گشتی نەخوێندەواران (الامیین)

لە ناو زمانی گشتیدا دیالێکتە کۆمەڵایەتییەکانیش هەن، کە دیالێکتی چینی ئەرستوقراتی، یان سەربازی، یان پیشەیی، یان وەرزشوانی..... هتد، دەگرێتەوە. (٥٨: ل١٨٨).

بۆ دەستنیشانکردنی جیاوازی لە نێوان زمانی ستاندارد و زمانی گشتی، دوو بیروڕا لە ئارادایە: (٣٦: ل ٦٠)

کۆمەڵێک وای دەبینن، کە زمانی گشتی زمانێکی هەژارە لە ڕووی وشە و بنەما و پێکهاتە و شێوازییەوە، بە کەڵکی ئەوە نایەت، کە ببێتە زمانی زانست، یان هونەر، یان ئەدەب، ئەو شتەی کە ئەو زمانە جێبەجێی دەکات تەنیا کاروباری ڕۆژانەیە. زمانی گشتی زمانی بازاڕ و

شەقام و ماڵە، بەڵام زمانی ستاندارد لە ڕووی وشە و بنەما و پێکهاتە و شێوازەوە دەوڵەمەندە، بۆیە بەکەڵکی زانست و ئەدەب و هونەر دێت.

کۆمەڵەی دووەم وای دەبینن، کە زمانی ستاندارد لە ڕووی تایبەتمەندی زمانییەوە، لە گوزارشتکردندا وردتر و جوانتر نییە لە زمانی گشتی.

لە ڕووی ئەرکەوە زمانی ستاندارد هەندێ ئەرک جێبەجێ دەکات لەوانەیە زمانی گشتی نەتوانێ بیکات، لە هەمان کاتیشدا زمانی گشتی، بە هەندێ ئەرک هەڵدەستێ، لە وانەیە زمانی ستاندارد نەتوانێ بیکات، هەروەها زمانی ستاندارد لەلای ئەو کەسەی، کە بەکاری دەهێنێ پلە و پایەیەکی تایبەتی هەیە، بەڵام مەرج نییە لەلای ئەو کەسەی زمانی گشتی بەکار دەهێنێ هەمان پلەوپایەی هەبێت.

دەربارەی پێوەندی زمانی ستاندارد بە زمانی گشتییەوە چەند بیروڕایەکی جیاواز هەن:

بیرو ڕایەک هەیە دەڵێ: زمانی ستاندارد، بۆ نموونە وەکو زمانی عەرەبی، زمانە، بەڵام زمانە گشتییەکان هەروەکو لە (میسر و عێراق و مەغریب....) دیالێکتن. پێوەندی ستانداردیش بە گشتی، پێوەندی گشت بە تایبەتە.

ڕایەکی تر پابەندی دوانەیی زمانییە (الثنائیة اللغة)، کە لە هەر کۆمەڵێکدا دوو ئاستی زمانی بەدی دەکرێت:

ئاستێکی بەرز، کە لە بواری فەرمی و دەقە نووسراوەکاندا بەکار دێت.

ئاستێکی نزم، کە لە گوزارشتکردن بۆ پێویستییەکانی ژیان بەکار دێت.

ئاستی یەکەم، زمانی ستاندارده و ئاستی دووەمیش زمانی گشتییە.

دەربارەی ڕۆژنامـەنووسـیی کـوردی و پێوەندی بـەم شـێوەیـەی زمـان، ئەگەر بێتوو چاوێک بە لاپەڕەکانی ڕۆژنامە کوردییەکاندا بخشێنین هەر لە سـەرەتـای دەرچوونیـان تاکـو ئـەم قـۆناغـەی دوایی، دەبینین ئەم شێوەیەی زمان تا ڕادەیەک پشتگوێ خراوە، بە تایبەتی لە قۆناغەکانی بەراییدا، زۆربەی نووسینەکانی ڕۆژنامـەیی بە زمانێکی تایبەت بە چینی خـوێندەوار و ڕۆشنبـیـر بووە و پابەند نەبووە بە بنـەمـاکـانی زمـانی ڕۆژنامەنووسی، تەنیا شێوازی ئەدەبی لە نووسینەکانیاندا ڕەچاو کراوە ئەو وشـە و زاراوە و دەسـتـەواژانـەی، کـە لە قـۆنـاغـە جـیـاجـیـاکـانی ڕۆژنامەنووسیی کوردیدا بەکار هاتوون، گەواهیدەری ئەو ڕاستییەن.

بۆ نموونە لە ژمـاره (٥١) ی، (٣) ی کـانونی ئـەوەلی ١٩٢٥ ی ژیانەوەدا دەربارەی مردنی ناودارێکی بە تەمـەنی خـەڵکی سلێمـانی نووسراوە: (٢٧: ل ٤٤٣)

(زیاعێکی گەورە، لە موعتـەبەرانی وڵات، عەبدولفەتاح چەلەبی، کە عومری درێژی بە زوهد و تەقوا و تاعەت ڕابواردبوو، بەیانی دووشەمە بە ڕەحمـەتی خوا چوو. مەرحوم چونکە لە ئەربابی کردەوەی چاکە و خێرات بوو، نیاز دەکەین کە مەزهەری عەفو و مەغفەرەتی ئیلاهی بێت. بۆ ئەفرادی عائیلەیی و بیلخاسە بۆ کوڕانی موحتەرەمی سەبر و سکون تەمەنا، وە فاتیحا بۆ ڕوحی ئیتحاف دەکەین).

بەڵام لەگەڵ بەرەوپێش چوونی ڕۆژگار، ئەم شـێوە زمانە لە مـێژووی قـۆناغەکانی ڕۆژنامـەنووسیی کـوردیدا گـۆڕانی بەسـەر داهاتووە و تا ڕادەیەک ساکارتر بووە، لە هەمـان کاتدا هەوڵی بەکارهێنانی وشـەی کوردی پەتی دراوە لە پاڵ بەکارهێنانی زمانی گشـتیدا، هەروەکو لەم

نموونەی خوارەوەدا دیارە: (٢٧: ل ٥١٤)

لە ژمـارە ٧ ی کـۆواری رووناکی سـاڵی ١٩٣٥ دا، لە ژێر سـەردێری (زایعـاتێکی گـەورە لە هەولێـردا) باسی کـۆچی دوایی یەکێ لە کەسایەتییە ناسراوەکانی هەولێر دەکا و نووسیویتی: (لە گەورە ئەشراف و سەرهاتی مەملەکەتەکەمان حاجی سەعید ئاغا کوڕی تەها ئاغای گەورە، ئێوارەی شەمە بە یەزدانی خوا شادبوو بە ڕاستی جێگەی ئەسەف و عاجزییە، خوا سەبور و شەکیبایی بدا بە برا و برازا و خزم و کەس و کار و عائیلە و ئەولادی مەرحوم. ئێمە بە دڵێکی پڕ خەمەوە، ئیشتراکی حوزن و ماتەمی کەس و کاری مەرحوم دەکەین).

هەر دەربارەی هەمان مەبەست پیرەمێردی نەمر بە بۆنەی مردنی ساڵح زەکی بەگ لە ژمارە ٧٦٩ ی ٢٨ ی کانونی یەکەمی ١٩٤٤ دا لە ڕۆژنامەی (ژین) دا ئەم هەواڵەی بڵاو کـردووەتەوە: (٢٧: ل ٤٨٨) (شیوەن و ماتەم: شیوەنێکی وا کە بە هیچ نەشیدە و گریانێک داخی خۆش نابێتەوە و کوڵی گریان نانیشێتەوە. ساڵح بەگی ساحیبقران ڕۆیی، کۆچی کرد، هەوارگەی خێڵی سلێمانی وێران بوون، ئەو شوێنە پڕ نابێتەوە، ئای چ برینێکی بە ئێشە. سەرخۆشی لە هەموو شاری سلێمانی ئەکەین، لە پێشدا لە خۆم).

ئەوەی تێبینی دەکرێ ئەوەیە، کە ئەو شێوە زمانەی کە لەم پەخشانە هەواڵەدا بەکارهاتووە، زمانەکەی زۆر جیاوازە لەگەڵ زمانی قۆناغەکانی پێش خـۆی و زۆر ڕەوان و پاراوە، ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ توانای (پیرەمێرد)ی شاعیر و ڕۆژنامەنووس لە شارەزایی بۆ وشە و زاراوە و زمانی کوردی، دەتوانین بڵێین تا ئەمڕۆش هەر هەمان شێوازی نووسین و هەمان وشە و زاراوە بۆ ئەم جۆرە هەواڵانە بەکار دێت، هەروەکو لەم

هەواڵانەی خوارەوەدا دیارە، کە لە قۆناغی جیاجیادا نووسراون:

لە (ژین) ی ژمارە ١٢٦٣ ساڵی ٣٠ ، ١٩٥٥/٩/١ دا هاتووە:

پرسە:

لە خانەدانی زانست وە ئەدەب لە هۆزی (مفتی چاومار) پێشەوا وە شاعیرێکی پایەبەرز و دیندار (ملا مەحمودی مفتی) کە بە (بێخود) بەناوبانگ بوو ئەژدەهای مەرگ بێخودی کرد و ژاری لە ئەدەبی کورد کار کرد، خوا بی بەخشێ وە پایەی ئەوە لە دنیای بەرز کا وە سەبووری بە کەس و کاری هەمووان بدا.

هەر بۆ هەمان مەبەست لە (ژین) ی ژمارە ٢٣ ساڵی ١٩٧١/٥/٢٠ دا هاتووە:

کۆچی دوایی.....

(لە ڕۆژی دووشەمە ١٩٧١/٥/١٧ لە شاری سلێمانیدا زانای بەناوبانگی ئاینی (شێخ مستەفا شێخ نجیب قەرەداغی) کۆچی دوایی کرد لە دەست چوونێک بوو، بۆ ئاینی اسلام و موسڵمانان.

زانای کۆچ کردوو ئێجگار پایەدار بوو لە گشت زانیارییەکی ئیسلامیدا لێهاتوو نەترس بوو لە مەیدانی حەق پەرستیدا...... بەخشندە و میهرەبان و بەرز کردار بوو.

ئەوەی کە هەرگیز وەنابێ ئەوەیە کە بە سەدان زانای ئاینی لە دەریای روشەن بیری ئەوا بەهرەوەر بوون و سوودیان لێ وەرگرتووە. ئەم زاتە بە ناونیشانی پاکەوە سەری نایەوە...

لە خوا ئەخوازین کە بەهەشتی بەرین ئارامگەی بێت).

هەروەکو ئاماژەمان پێ کرد لەگەڵ تێپەڕبوونی ڕۆژگار شێوازی

داڕشتن و وشە و دەستەواژەکان گۆڕانیان بە سەر داهاتووە و هەوڵدراوە زمانێکی پاراو و وشە و دەستەواژەی کوردی بەکار بهێنرێت، بۆ نموونە لە سەرەتای هەواڵەکان، هەردوو هەواڵی (ژیانەوە و ڕووناکی) وشەی (زیاع و زایعات) بەکار هاتووە، بەڵام لەگەڵ هەنگاوانانی ڕۆشنبیرانی کورد بۆ نووسین بە کوردییەکی پەتی و دوور کەوتنەوە لە وشە و زاراوەی بێگانە و بەکوردیکردنی ئەم جۆرە وشە و زاراوانە، داڕشتنەکە پاراوتر و نزیکتر بووە لە زمانی خەڵک، لە جیاتی ئەم وشە عەرەبییە، وشەی (شیوەن، ماتەم، پرسە و کۆچی دوایی) بەکار هاتووە.

هەروەها هەریەک لە وشە و دەستەواژە عەرەبییەکان، وشە و دەستەواژەی کوردی بۆ بەکار هاتووە، بۆ نموونە:

موعتەبەرانی وڵات گەورە ئەشراف	←	پێشەوا و پایەبەرز زانای ئاینی بەناوبانگ
بە ڕەحمەتی خوا چوو	←	کۆچی دوایی کرد
نیاز ئەکەین لە مەزهەری عەفوو مەغفەرەتی ئیلاهی بێت	←	لە خوا ئەخوازین کە بەهەشتی بەرین ئارامگەی بێت.

٣- وەرگێڕان:

گرینگی و پێویستی وەرگێڕان لەم سەردەمەی ئێستادا کارێکی پێویستە و بووەتە یەکێک لە پێداویستییەکانی ژیانی هزری هاوچەرخ، چونکە زۆر ئاستەمە کۆمەڵێک بە تەنیا و دوور لە کۆمەڵانی تری جیهان

بژی، بە تایبەتی ئەگەر هاتوو ئارەزووی گەیشتن بوو بە ئاستی پێشکەوتنی شارستانییەتی مرۆیی.

وەرگێڕان لەو دەمەوە پەیدا بووە، کە زمان پژاوە و ئەوەندەی کۆنی شارستانێتی و نووسراوە بنەڕەتییەکان کۆنە. لە دێر زەمانەوە ئادەمیزاد هەستی بە گرینگی وەرگێڕان کردووە بۆ گواستنەوەی زانستەکان و فەلسەفە و ئەدەبیات.... هتد، لە کۆمەڵ و شارستانیەتەکانی ترەوە بۆ نێو کۆمەڵەکەی خۆی. کۆنترین دەقی نووسراوی وەرگێڕدراو، دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی سۆمەرییەکان، وەرگێڕانەکەش لە شێوەی فەرهەنگدایە و بریتییە لە چەند وشەیەک لەسەر پارچە قوڕ بە زمانی سۆمەری نووسراونەتەوە، واتاکانیشیان بەرامبەریان بە زمانی ئەکەدی نووسراونەتەوە. بەناوبانگترین وەرگێڕان لە سەردەمی کۆنەوە مابێتەوە و گەیشتبێتە ئێمە (بەردی ڕەشید)ە، کە لە ساڵی ١٧٩٩ دۆزراوەتەوە. لەسەر ئەم بەردە دوو دەق بە دوو زمان نووسراونەتەوە: دەقی یەکەم بە زمانی هیرۆگلیفی (میسری) و دەقی دووەم وەرگێڕانەکەیەتی بە زمانی گریکی. (٢٩: ل ٥)

وەرگێڕان لقێکە لە لقەکانی زانستی زمان و پێوەندییەکی پتەوی بە زمانەوە هەیە، بۆ هەر لێکۆڵینەوە و شیکردنەوەیەکی ئەم لایەنە (وەرگێڕان) دەبێت سوود لەو لایەنانە وەربگیرێت، کە زمانەکان پۆلین و شی دەکەنەوە، واتە وەرگێڕان دەبێت پشت بە تیۆری زمان ببەستێت، (٣٩: ل ٥). بۆیە وەرگێڕان لە زووەوە جێی گرینگی و بایەخی زمانەوانان بووە و بە دیاردەیەکی زمانی ئادەمیزادیان لە قەڵەم داوە، وەرگێڕان لە لایان واتایەکی فراوانتری هەیە لەو واتا ئاساییەی، کە لە نێو خەڵکیدا باوە. بەناوبانگترین کەس کە ئەم ڕایەی هەبووبێ (ڕۆمان

جـاكۆبسن) ی زمـانەوانە. (جـاكـۆبـسن) بۆ چەسـپـاندنی ئـەم ڕایە پەنا دەباتە بەر تیۆری نیشانەكانی زمان و گەیاندنی واتا، دەڵێ: لە بنەڕەتدا شـێـوەی تێگەیشـتنمـان دەربـارەی شت دەگـەڕێتـەوە بۆ گـۆڕینەوەی نیشـانەكانی زمـان بە نیشـانەكانی تر. ئەم گۆڕینەوەیە لای (جاكۆبسن) وەرگێـڕان دەگـەڕێتـەوە و پێی وایە كـە لـە هـەمـوو جـۆرە هـەستكردنێكدا پەنا دەبرێتە بەر وەرگێڕان.

(جاكۆبسن) سێ جۆرە وەرگێڕان دەستنیشـان دەكات: (٢٩: ل ١٧ – ١٨)

١– گۆڕینەوەی نیشـانەكانی زمان لە زمانێكدا بە نیشـانەی تر لە هەمان زماندا.

٢– گۆڕینەوەی نیشانەكانی زمـانیی زمـانێک بە نیشـانەكـانی زمـانێكی تر.

٣– گـۆڕینەوەی نـیـشـانەكـانی زمـان بە نیـشـانەی نا زمـانی، وەكـو بەكـارهێنانی وێنە و ڕەنگ و مۆسـیـقـا و هەڵپـەڕكـێ، بۆ دەربڕینی واتایەكی تایبەت.

لە ڕۆژنامـەنووسـیـی كـوردیدا دیاردەی وەرگـێـڕان هەر لە سـەرەتای سەرهەڵدانییەوە دەستی پێ كردووە و تا ئێستاش بەردەوامە.

ڕۆژنامـەنووسـیی كـوردی لە ڕێگەی وەرگـێـڕانـەوە خـزمـەتێكی زۆری زمـانی كـوردی كـردووە و هـەوڵی داوە بۆ گـەلێک زاراوە و دەسـتـەواژەی گـونجـاو دابتـاشن، یان بە پێی واتای فـەرهـەنگی و پێـوانەیی بۆیان بدۆزنەوە، بۆ نموونە: (٢٨: ل ٤٢)

– بۆسنە و هـەرسک و **پاكسازی نەژادی.**

لە جیاتی (التطهیر العرقی)

- **دانوستانی** ئاشتی بەردەوامە.

لە جیاتی (تفاوض) یان (مفاوضات)

- تێکشکاندنی **چەکە بە کۆمەڵ کوژەکانی** عێراق.

لە جیاتی (اسلحة الدمار الشامل)

- داوا دەکەین **هێزی چەکوشی ئامادە** لە تورکیا بمێنێتەوە.

لە جیاتی (قوة المطرقة)

- هەوڵدان بۆ بەرقەراری ئاگربەست.

لە جیاتی (وقف اطلاق النار)

- هەردوو **ناوچەی دژە فڕین** لە عێراق دەمێنن.

لە جیاتی (منطقة حذر الطيران)

- **پرۆسەی ئاشتی** ئێرلەندای باکوور.

لە جیاتی (عملية السلام)

- **شاندێکی** حکومەتی سوید گەیشتە کوردستان.

لە جیاتی (وفد)

٥- زمانی ئاخاوتن و زمانی نووسین:

زۆربەی زمانە سروشتییەکانی جیهان، لە ڕووی بەکارهێنانەوە دوو شێوەی دیاریکراوی هەیە: شێوەی درکێنراو، شێوەی نووسراو. لە کۆنەوە تاکو ئەم دواییەش باوەڕ وابوو، کە زمانی نووسین ڕەنگدانەوەی زمانی ئاخاوتنە. بەڵام لێکۆڵینەوەی زمانەوانی کۆمەڵایەتی (کۆزمانەوانی) هاوچەرخ ئەوەی ئاشکرا کرد، کە هەر زمانێک لەم دوو شێوە زمانە پێکهاتە و کەسایەتی و تایبەتمەندی خۆی هەیە، کە لە یەکترییان جیا دەکاتەوە. (٦٧: ل ٤٨١)

زمـان زیاتر گـوتنە تـا نووسـین، واتە زمـانەوانان بـە گـشـتـی باوەڕیان وایە، کە قسە یان گوتن بنچینەی زمانە، نووسـین بریتییە لەو هەوڵەی کە مـرۆڤ داویەتی بۆ تۆمـارکردنی قسـە، تاوەکو مـێژوو و مـیراتـی تری لە فـەوتان بپـارێزێ. نووسین زمـان نیـیـە، بەڵکو لەگەڵ قـسـەکـردندا دوو شێوەی زمانن. (٢٣: ل ١٧٨)

لەم چەند خاڵەی خوارەوەدا گرینگی و بناغەی زیاتری زمانی ئاخاوتن لە زمانی نووسین دەخەینە ڕوو: (٣١: ل ١٧٩ _ ١٨٠)

١- زۆر لە پێش داهاتنی نووسـین، مـرۆڤ شـێـوەی قسـەکـردنی بەکـار هێناوە. زۆر زمان هەن تا ئێستاش شێوەی نووسینیان نییە.

٢- منداڵـی سـاوا پـێش ئەوەی فـێـری نووسـین بێت، فـێـری قـسـەکـردن دەبێت.

٣- قـسـە یان گـوتن دەورێکی باڵاتر دەبینێت لە ژیـانماندا، بـە واتای ئەوەی، کە ئێمـەی مرۆڤ زۆرتر کاتمان بە قسـەکردن بە سـەر دەبەین وەک بە خوێندنەوە و نووسـین.

٤- شـێـوەی نووسـین تا ڕادەیەکی زۆر دەتوانین بیگۆڕین بە قـسـە یان گوتن بێ ئەوەی شـتـێکی لێ بفـەوتێت، بە پێچـەوانەی ئەمـەوە، کاتێ قسـە تۆمـار دەکـەین هـەندێک شت لەناو دەچێت، وەک: هێـز، ئاواز، وەستان.... هتد.

وەک دەرکـەوت ئـەم دوو شـێـوەیەی زمـان لە زۆربەی زمـانـاندا هـەن، بە پێی باری بەکارهێنانیان لە یەکتری جیاوازن و پلەی جیاوازییـەکەشیان بە گوێرەی هـەر زمانێک بە پێی گرینگییان دەگۆڕێت.

زمـــانی نووسـین لە بنـەڕەتدا بۆیە هـێنراوەتـە کـــایەوە، چونکە بۆ گفتوگۆکردن و لە یەکگەیشتن لە نێوانە دوورەکاندا پشتی پێ بەستراوە،

به تایبەتی بۆ نووسراوی یاسایی و ئاینی و بازرگانی، (٢٥: ل ٢٧).
هەموو ئەمانە وایان کردووە، کە زمانی نووسین لە زۆربەی کولتوورەکاندا، لە زمانی قسەکردن شێواز بەندتر بێت و شکۆ و هەیبەتی گەورەتر بێت، ئەمە بە لایەنی کەمەوە تا ئەو کاتە بەم شێوەیە بووە، کە هێشتا ڕێبازی نوێباوی تۆمارکردنی دەنگی تێدا نەدۆزرابووەوە و نەهاتبووە کایەوە.

جیاوازی لە نێوان زمانی ئاخاوتن و زمانی نووسین:

١- ئاخاوتن جگە لە قسەکەر پێویست بە کەسێکی تر دەکات، ئەگەرچی هەندێ جار مرۆڤ هەر خۆی قسەکەر و بیسەرە، لە کاتێکدا دەکرێ زمانی نووسین ئاراستەی کەسێکی نادیار بکرێت، بۆیە ئەو جووڵە و هێمایانەی دەست و سەر و دەم و چاو، کە لە باری یەکەمدا بەکار دێت، ناکرێت لە باری دووەمدا (زمانی نووسین) بەکار بێت.

٢- زمانی ئاخاوتن لە زمانی نووسین زیاتر گەشە دەکات. (٧٦: ل ١٥٣- ١٥٤). گومانی تێدا نییە، کە زمان وەکو بوونەوەرێکی زیندوو بە بەردەوامی پێش دەکەوێ و وەستانی نییە، زانستی زمان ئەوەی سەلماندووە، کە زمان هەمیشە لە گۆڕاندایە. (مێشکی مرۆڤ بەر پرسیارە بەرامبەر بە گۆڕان و زیادکردن و لەناوچوونی دەنگ و سەرهەڵدانی وشەی نوێ و ئەو دەستەواژە تازانەی، کە لە زماندا دروست دەبن. ئاخاوتنیش کە مەڵبەندی ئەم جۆرە گۆڕانەیە، بۆیە دەبێ لە نووسینەوەدا پەیڕەوی بکرێ). (١٦: ل ٢٠٦)

٣- توانای ماسوولکەیی بەکارهاتوو لە زمانی نووسیندا گرینگترە لەوەی، کە لە زمانی ئاخاوتنندایە. (٦٧: ل ٤٨٢)

٤- هەندێ تایبەتی نووسین هەیە لە گوتندا دەرناکەوێ، وەک بەکارهێنانی هێڵی خوار و تۆخ و پان و گەورە یان پەرەگراف، بەڵام هەندێ تایبەتی گرینگتر هەن، کە لە نووسیندا دەرناکەوێ، وەک: ئاواز، هێز، درێژی دەنگ..... هتد. (٢٣: ل ١٧٨)

٥- ئاستی قووڵ و بنەڕەت بۆ زمانی نووسین تەرخان کراوە، بە دەگمەن ئاستی ڕووکەش بۆ زمانی نووسین بەکار براوە. (٢٤: ل ٤)

لە نووسینەوە و ئاخاوتندا دوو ئاستی جیاواز هەیە و بە پێی دەستووری گواستنەوە بە یەکەوە دەبەسترێن، یەکێکیان پێی دەوترێ ئاستی ژێرەوە، ئەوی تریان ئاستی سەرەوەی پێ دەوترێ. لە نووسینەوەدا زۆرتر ئاستی ژێرەوە بەکار دەهێنرێ، چونکە مرۆڤ لە نووسینەوەدا بیرکردنەوەیەکی قووڵتر بەکار دەهێنێ و هەمیشە دەیەوێ زیاتر بیرەکەی ڕوون بکاتەوە، چونکە کەس بەرامبەری ناوەستێ و تەنیا خۆی و کاغەزەکەی بەردەستی بەشداری دەکەن. بەڵام لە قسەکردندا زیاتر ئاستی سەرەوە بەکار دەهێنرێ، چونکە ئەوەی پێویستە دەوترێ و ئەوەی پێوەندی بە ئاستی ژێرەوەیە لە قسەکردندا لە مێشکی قسەکەر و بیسەردا لەیەک دەدرێتەوە. بەشێک لە ئاستی ژێرەوە ڕاستەوخۆ بەستراوە بەو ڕووداوە، کە قسەکەر و بیسەر باسی لێوە دەکەن و هەندێکی تریشیان بە لەش، یان بە بزواندنی دەست و سەر و شان و... هتد دەردەبڕدرێن. (١٦: ل ٢٠٧)

ئاشکرایە کە زمانی ڕۆژنامەنووسی بریتییە لەو ڕووبەرە بەرینەی، کە (زمانی نووسین)ی تێدا پەروەردە دەکرێت، بۆیە دەبێت ئەو زمانە بریتی بێت لە سیستەمێکی یاسادار. واتە زمانی ڕۆژنامەنووسی دەبێت ڕێزماندار بێت و لە هەموو ڕستەیەکدا یاسا و ڕێسا ڕێزمانییەکان

پیادە کرابن و هەموو کەرەسەکانی ئاستی ژێرەوە لە کاتی نووسیندا دەربکەون، بۆ نموونە لەم ڕووەوە ڕۆژنامەنووسان زۆر جار دووچاری هەڵە دەبن و لە یاسا ڕێزمانییەکان لادەدەن، لەوانەیە لە جێیەکدا بنووسرێت (دەبێتە مامۆستا)، لە دێڕێکی پاشتردا بنووسرێت (دەبێت بە مامۆستا). (١٠: ل ٣٠٤)

بێ گومان ئەو جۆرە هەڵانە لەسەر ڕووپەڕی ڕۆژنامە و گۆوارەکاندا زۆرن و نووسەران هەستیان پێ ناکەن، ئەگەر هەستی پێ بکەن، هەموو نموونەکان یەک دەخەن و لە ئەنجامدا سیمای یەکبوون دەقە نووسراوەکە دادەپۆشێت.

ئەوەش شتێکی ئاشکرایە و بارێکی دروستە ئەگەر ئێمە لە یەک جودا ببینەوە بە ئاخاوتن، بەڵام بە هیچ جۆرێک بارێکی دروست نییە بە نووسین لە یەک جودا ببینەوە، (٨: ل ٦). لەم ڕوانگەیەوە هەندێک لە ئێمە، کە ناتوانین ڕێزمانەکە دابین بکەین، زمانەکە بە کەم دەزانین و لە زمانی نووسینی ڕێزماندار قەڵس دەبین، بە بیانووی ئەوەی، کە (زمان بەرەو ئاسانکاری دەچێت). بەڵێ ئەمە لە ئاخاوتندا ڕاستە، بەڵام مەرج نییە هەر لادانێکی ناوچەیی بریتی بێت لە ئاسانکاری، با لە پەرەسەندنی زمان خەراپ تێ نەگەین و بە دەستی خۆمان زمانەکە تێک بدەین، ڕاستە زمان پەرە دەسێنێت و دەجووڵێت. بەڵام ڕێزمانی نووسراویش هەر هەیە و مەرجیش نییە هەر لادانێکی پارچەیی، یان ناوچەیی شایستەی ئەوە بێت، کە بگات بە زمانی نووسین. بێگومان جۆرە بڕیاری ئاوها لەلای تاکە کەس نییە، بەڵکو لەلای دەزگا باڵاکانی زمانە. (٩: ل ١٦)

بەشی دووەم

پێوەندیکردنی جەماوەری

١- چەمک و پێناسەی پێوەندیکردن:

پێوەندیکردن لایەنێکی گرینگی ئەرکەکانی زمانە، لەو گریمانانەی کە باس لە پەیدابوونی زمان دەکەن، زمانەوانان پێوەندیکردن بە یەکێک لە گریمانە گرینگەکانی پەیدابوونی زمان لە قەڵەم دەدەن، بەوەی کە مرۆڤ خۆی لە خۆیدا بوونەوەرێکە هەر لەگەڵ پەیدابوونیدا، ئارەزووی پێوەندیکردنی بە دەوروبەرەکەیەوە هەبووە، لە ئەنجامی ئەمەدا زمانی پڕاوە و فێری ئاخاوتن بووە. وشەی پێوەندیکردن، لە زمانی ئینگلیزیدا Communicationی بۆ بەکار دێت، وشەکە لە بنەڕەتا لە زاراوەی لاتینی Commmunis واتا (شتی هاوبەش)ە، کارەکەشی Communicare، واتە (پەخش دەکات، یان بڵاوی دەکات)ەوەیە، (٦٠: ل١٥). لە زمانی عەرەبیشدا (الاتصال) ی بۆ دانراوە(*).

زاراوەی پێوەندیکردن بە واتا گشتییەکەی ئاماژە بۆ ئەو پرۆسەیە دەکات، کە بە هۆیەوە پەیامێک، یان کۆمەڵە پەیامێک Messages لە

(*) ئێمە وشەی (پێوەندیکردن)مان بەچاک زانی بەرامبەر بە(الاتصال)، ئەگەرچی هەندێ لەنووسەران وشەی (گەیاندن) بەکار دەهێنن، بەڵام لە عەرەبیدا (ایصال) بەرامبەریەتی نەک (الاتصال). هەروەها هەندێک (پێوەندی بەستن)یش بەکار دەهێنن.

نێـــرەرەوە بۆ وەرگـــر دەگـــوازێتـــەوە. بەڵام زاراوەی پێـــوەندیکردنـی جـــەمـــاوەری Mass Communication، بە واتـا دیاریـکراوەکـــەی واتـای گواستنەوەی پەیام دەگەیەنێ بە هۆی هۆکارە هونەرییە جەماوەرییەکان (Mass Media). وەکو: (ڕۆژنامە و گۆوار و ڕادیۆ و تەلەفزیۆن و... هتد) کـە ئەمـانـە یارمـەتی نێـرەر (تـاکـێک یان کـۆمـەڵە کـەسـێک) دەدەن بۆ گەیشتن بە وەرگـر یان جەماوەر (Audience)، جـا خـوێنـەر، یان بینەر، یان بیسەر بن. (٤٤: ل ١٢٩)

پرۆســـەی پێـوەندیکردن لە نێـوان کـۆمـەڵانی مـرۆڤـدا، پرۆســەیەکی بناغەییە بۆ تێگەیشتنی دەوروبەر و هەموو ئەو شت و خـەڵکانەی، کە لەو ژینگە و دەوروبەرەدا دەژین، لەڕێگەی پێوەندیکردنەوە دەتوانین مامەڵەیان لەگەڵ بکەین و کاریگەرییان بەسەر یەکدا دەربخەین. (٣٤: ل٢١)

ئێمـە کاتێ، پێوەندی لەگەڵ یەکتـردا دەکەین، هەوڵی دروسـتکردنی جۆرە تەبایی و گونجان و ڕێککەوتنێک لەگەڵ خـەڵکانێک دەدەین، واتە هەوڵی بەشـداریکردنی زانیاری و بیـر و بۆچوونی خۆمـان دەدەین لەگەڵ زانیـاری بیـر و بۆچوونی خـەڵکانی تر، کە پێوەندیکردن نێرەر و وەرگر دەخاتە سەر یەک شەپۆلی ڕووبەڕووبوونەوەی پەیامێکی دیاریکراو.

زۆربەی نووسەران لە نووسینەکان و لێکۆڵینەوەکانی خۆیاندا، هەوڵی ئەوەیان داوە چەمکی پێـوەندیکردن ڕوون بکەنـەوە و بیناسـێنن و لایەنە نادیارەکانی ئاشکرا بکەن. لەبەرئەوەی پێوەندیکردن وەکو کۆڵەکەیەکی هاوبەش وایە لە نێوان پیشە و بواری جیاجیادا، بۆیە لێکۆڵینەوەکانیان بۆ ئەم بابەتە تەنیا لە چوارچێوەی پیشەیەکی دیاریکراودا نەبووە و هەر یەکە لە بواری پسپۆری خۆیدا تەماشای بابەتەکەی کردووە، بۆ نموونە ئەوانـەی گـرینگیـان بە لایەنی پەروەردە داوە، لەم ڕوانگەوە باسیـان

کردووه، یان لایەنی کارگێڕی یان ڕێنوێنیکردن... هتد، بە جۆرێک لێیان کۆڵیوەتەوە، کە لەگەڵ بواری کارەکەیان و ئەو ئامانجەی کاری بۆ دەکەن پیادە بێت و بگونجێت. ئەمەش بۆتە هۆی دروستبوونی جیاوازی و لێکچوون لەو پێناسانەی، کە ئەو نووسەرانە خستوویانەتە ڕوو. (٦٨: ل ٥)، هەروەکو لەم پێناسانەی خوارەوەدا دیارە:

- پێوەندیکردن بریتییە لەپرۆسەی کارلێککردن لەنێوان دوو لایەن تاکو ئەو کاتەی شارەزاییی هاوبەش لەنێوانیاندا دروست دەبێت. (٦٨: ل٧)
- پێوەندیکردن پرۆسەیەکە یەکێک پێی هەڵدەستێ بە مەبەستی گواستنەوەی پەیامێک، کە زانیاری، یان بیرورا، یان هەست و سۆزێکی هەڵگرتووە بۆ خەڵکانی تر لە پێناو ئامانجێک، لە ڕێگەی ڕەمزەوە ئەنجام دەدرێت. (٤٦: ل ١١-١٢)
- پێوەندیکردن بریتییە لە پرۆسەی بەڕەمز کردن، واتە نێرەر لە پرۆسەی پێوەندیکردندا پشت بە ڕەمز دەبەستێت بۆ گوزارشتکردن لە واتا، لە هەمان کاتدا وەرگر ڕەمزەکانی پەیامەکە بۆ ئاشکراکردنی واتاکانیان، شییان دەکاتەوە، (٨٤: ل٧). ئەو ڕەمزانەش بەرامبەر شتێک یان واتایەک دانراون، بە بێ ئەوەی هیچ پێوەندییەک هەبێت لە نێوان ڕەمزەکە و ئەو شتەی بۆی دانراوە. ئەو ڕەمزانەش هەندێکیان گوتەیین وەکو وشە چاپکراوەکان، هەندێکی تریشیان لە ڕێگەی نمایشەوەن، وەکو ئاماژە و جووڵەی دەست و دەم و چاو و... هتد. (٨٤: ل ٨)
- لە ڕووی کۆمەڵایەتییەوە زانای کۆمەڵناس (تشارلز-ر-رایت) وای دەبینێ، کە پێوەندیکردن بریتییە لە پرۆسەی گواستنەوەی واتا یان ناوەڕۆک لە نێوان خەڵکدا. (٦٠: ل ١٦)
- پێوەندیکردن پرۆسەیەکە یەکێک پێی هەڵدەستێ بە مەبەستی

گواستنەوەی پەیامێک، کە زانیاری، یان بیرورا، یان بۆچوون، یا هەستی ئەو کەسەی تێدایە بۆ خەڵکانێکی تر، لە پێناو ئامانجێک لە ڕێگەی چەند ڕەمزێکەوە، جگە لەو شێواندنە، یان واژە واژەی (تشویش) دووچاری پەیامەکە دەبێت، ئەم پێناسەیە چەند ڕەگەزێک لە خۆ دەگرێ. (٤٥: ل ١٣- ١٤)

١- پێوەندیکردن پرۆسەیە، واتە زنجیرە کردارێک و ڕووداوێکی بەردەوامە بەرەو ئامانجێک. کەواتە پێوەندیکردن شتێکی وەستاو و نەگۆڕ نییە لە جیهانی شوێن و کاتدا، بەڵکو پرۆسەیەکی دینامیکییە بۆ گواستنەوەی واتا و بەها کۆمەڵایەتییەکان و شارەزاییە هاوبەشەکان بەکار دێت.

٢- پێوەندیکەر (المتصل): پرۆسەی پێوەندیکردن ئەوە دەگەیەنێ، کە یەکێک هەیە بە کاری پێوەندیکردن هەڵدەستێت، ئەویش پێوەندیکەرە (Communicator) ئەو کەسە لەوانەیە کەسێکی ئاسایی بێت، یان مەعنەوی (دەزگا، دامەزراو، وەزارەت... هتد) بێت، کە ئەو لایەنەیە بە پێوەندیکردن هەڵدەستێ و پەیامی خۆی ئاراستەی کەسێک، یان کۆمەڵە کەسێک دەکات.

٣- پەیام: لێرەدا مەبەست لە پەیام، ئەو زانیاری و سۆز و بیر و بۆچوونانەیە، کە پێوەندیکەر لە ڕێگەی ڕەمزەکانەوە حەز بە گواستنەوەیان دەکات بۆ خەڵکانی تر، ئەو ڕەمزانە لەوانەیە دەنگی بن، وەکو: ئاخاوتن، یان وێنەیی بن، وەکو: نووسین، یا جووڵەیی بن، وەکو: ئیشارەتکردن، یان تێکەڵاو لە هەموو ئەو جۆرانەی ئاماژەمان پێیان کرد.

٤- وەرگر: ئەو کەسەیە، کە پەیامەکە وەردەگرێ، لەوانەیە ئەو وەرگرە

تاکە کەسێک، یان کۆمەڵێک، یان جەماوەرێکە. وەرگرتنەکەش بەهۆی بیستن، یان بینینەوە دەبێت.

٥- مەبەست (ئامانج): ئەو کەسەی بە پرۆسەی پێوەندیکردن هەڵدەستێت، کارەکەی لە پێناو مەبەستێک، یان ئامانجێکە، لەوانەیە بۆ ئەوە بێت کار لەبیر و سۆز و بۆچوونی وەرگرانی پەیامەکە بکات.

٦- گواستنەوەی پەیام (هۆکار): هەموو پەیامێک لە ڕێگەی هۆکارێکەوە دەگوازرێتەوە، لە پێوەندی کەسیدا بەهۆی زارەوە دەگوازرێتەوە، لە باری پێوەندیکردنی جەماوەریدا بە هۆی کتێب، یان گۆوار، یان ڕۆژنامە، یا ڕادیۆ، یان تەلەفزیۆن، یان سینەماوە دەگوازرێتەوە.

٧- شێواندن – ژاوەژاو- (التشویش): پرۆسەی پێوەندیکردن هەچ جۆرێک، یان لە هەچ ئاستێکدا بێت، ئەگەری ئەوە هەیە دووچاری شێواندن بێت، ئەمەش کار لە سەرکەوتنی پرۆسەی پێوەندیکردن دەکات. تیۆری پێوەندیکردن گرینگی و بایەخ بە پابەندبوونی خۆی دەدات لە کەمکردنەوەی تێچوونە مادییەکان، لە ڕێگەی دیاریکردنی ڕەگەزە دووبارە بووەکان و لابردنیان، لە هەمان کاتدا لابردن و نەهێشتنی هەموو شێواندنێک (ژاوەژاو Noise)، کاتێ ئەگەری ڕوودانی هەبێت لە پرۆسەی پێوەندیکردندا. (٧٦: ل ٥٩)

٨- ئەو بارودۆخەی، کە پرۆسەی پێوەندیکردنی تێدا ئەنجام دەدرێ: پێوەندیکردن لە بۆشاییدا ئەنجام نادرێ، بەڵکو لە ژینگەیەکی کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیری و ئابووری و... هتد ئەنجام دەدرێ.

٢- جۆرەکانی پێوەندیکردن:

پێوەندیکردن لە زۆربەی پێناسە و واتاکانیدا، واتای گوێزانەوەی بیروڕا و زانیاری لە تاکێکەوە بۆ تاکێکی تر دەگەیەنێ و چەند جۆرێکی

هەیە، هەندێکیان پێوەندییان بە ئاستەوە هەیە، هەندێکی تریان پێوەندییان بە دەربڕینەوە (الاداء) هەیە، لە پاش پێشکەوتنی زانست و تەکنۆلۆجیا، چەمکی پێوەندیکردنیش پێشکەوت و وای لێ هات، کە پێوەندییە نێو دەوڵەتییەکانیش بگرێتەوە.

١- پێوەندیکردن لە ڕووی ئاستەوە:

ئەم پێوەندیکردنە چەند جۆرێکی هەیە، وەک ئەمانەی خوارەوە:

١- پێوەندیکردنی خودی: Intrapersonal Communication

بریتییە لەو پرۆسەیەی پێوەندیکردن، کە لە خودی مرۆڤ خۆیدا جێگە دەگرێ، واتە ئەو شێوەیەی پێوەندیکردنە، کە لە ناخی خودی خۆماندا ئەنجام دەدرێت، لەو کاتانەی، کە مرۆڤ خۆی لەگەڵ خۆیدا قسە دەکات (٩١: ل ٣)

ئەگەر بێتو لە خۆمان وردبینەوە، هەست دەکەین، کە ڕۆژانە چەندین جار ئەم جۆرەی پێوەندیکردن بەکار دەهێنین، بۆ نموونە: کاتێک، کە سەرزەنشتی خۆمان دەکەین لەوەی بۆچی ئەو کارەمان کرد؟ یان بۆچی لەگەڵ فلانە کەس قسەمان کرد؟ یان لە خۆ ئامادەکردن بەر لە چاوپێکەوتنی بەرپرسێک، بۆ ئەوەی گیروگرفتەکانی خۆمانی لا باس بکەین... هتد. ئەم جۆرەی پێوەندیکردن لە ڕووی بەکارهێنانی ڕەمزەوە جیاوازی لەگەڵ پێوەندی کردنی نێوان کەسان، یان کەسیدا نییە، چونکە لە هەردوو جۆردا هەمان ڕەمزی پێوەندیکردن بەکار دێت. (٤٧: ل ١٤)

٢- پێوەندیکردنی کەسی: Interpersonal Communication

بریتییە لە پێوەندیکردنی ڕاستەوخۆ، هەروەها بە پێوەندیکردنی بەرامبەریش ناسراوە و بە شێوەی ڕووبەڕوو لە نێوان دوو کەس، یان

زیاتر ئەنجام دەدرێت و دەتواندرێت هەر پێنج هەستەکان تێیدا بەشداری بکەن و چاکترین جۆری پێوەندیکردنە، چونکە باشترین هەل بۆ پێوەندیکەر دەرەخسێنێ تاکو بزانێ تا چ رادەیەک پەیامەکەی کاریگەریی بە سەر پێوەندی پێکەرەوە (المتصل بە) هەبووە، ئەمجا لە پاشاندا پێوەندیکەر دەتوانێ پەیامەکەی بە پێی پێویست راست بکاتەوە و بە شێوەیەک ئاراستەی بکات، کە کاریگەرییەکەی و لایەنی باوەڕ پێ هێنانی بەهێزتر بێت. (٤٦: ل ١٣_ ١٤)، بۆ نموونە: قسەکەرێک لە کۆبوونەوەیەک یان ئاهەنگێکدا، کاتێک گوێگرانی بە دەنگییەوە دەچن، ئەویش بە بەردەوامی بە دەنگیانەوە دەچێت و دەتوانێت بە دەنگ و روخسار و ئاماژە و جووڵەی خۆی کاریان تێ بکات، لە کاتێکدا ئەم کارتێکردنە لە رادیۆدا کەم دەبێتەوە، هەروەها لە خوێندنەوەی چاپکراوەکان، بۆ نموونە: رۆژنامەکان، کەمتر دەبێتەوە.

کەواتە ئەمە ئەوە دەگەیەنێ، کە هەر چەند شێوەی کەسی، یان بەرامبەری زیاتر وەکو هۆکارێکی پێوەندیکردن بەکار هات، توانای گەیاندنی پەیام باشتر دەبێت، لە رووی باوەڕ پێ هێنانیش ژمارەیەکی زۆرتر لە وەرگران (المستقبلین) دەگرێتەوە. (٤١: ل ١٥٨- ١٥٩).

٣- پێوەندیکردنی ناوەندی Medio Communication

لەبەرئەوەی دەکەوێتە نێوان دوو جۆری پێوەندیکردن، کە پێوەندیکردنی کەسی یان رووبەڕوو و پێوەندیکردنی جەماوەرییە، بۆیە پێی دەوترێ پێوەندیکردنی ناوەندی (الوسطی) ئەم جۆرەی پێوەندیکردنەش تەلەفۆن و تەلکس و رادیۆ و رادار و ئینتەرنێت دەگرێتەوە. (٤٦: ل ١٤)

٤- پێوەندیکردنی جەماوەری Mass Media Communication

ئەو جــۆرەی پێــوەندیکردنــە، کــە لــە ڕێگەی بـەکــارهـێنـانی هۆکــارە جەماوەرییەکانی ڕاگەیاندنەوە جێبەجێ دەبێت. (٤٦: ل ١٥)

هۆکـارەکـانی پێـوەندیکردنی جـەمـاوەری (Mass Media)، بریتین لەو هۆکارانـەی، کە توانای گواستنەوەی پەیامـە جەماوەرییـەکانیـان هەیە لە نێرەرەوە بۆ ژمـارەیەکی زۆری خەڵک، وەکو ڕۆژنامـە و گۆوار و کتێب و سینەما و ڕادیۆ و تەلەفزیۆن. (٤٧: ل ٢٥)

هـەروەها لە پێناسـەیەکی تردا هـاتووە: بریتییە لە پەخشکردنی پەیامە واقیـعی و ئەندێشـەییـیـەکان بۆ ژمـارەیەکی زۆری خـەڵک، کـە لە ناوچە جـیـاجـیـاکـانـدا بڵاو بوونـەتەوە و لە ڕووی ئابووری و کـۆمـەڵایـەتی و ڕۆشنبیری و ڕامیاری جیاوازییان لەگەڵ یەکتردا هەیە. (٩٣: ل ٦)

مـەبـەست لە پەیامـە واقیـعـیـیـەکان، ئەو کـۆمـەڵە هەواڵ و زانـیـاری و ڕێنـوێنـیــیــانەن، کــە دەربـارەی ڕووداوەکــانـن و ڕۆژنامــەکــان بـڵاویان دەکـەنەوە و ڕادیـۆ و تەلەفـزیـۆنـەکـانیش پـەخـشـیـان دەکـەن. پـەیامـە ئەندێشـەییـیەکانیش بریتین لە چیرۆک و نمایشکردن و گۆرانی و گەلێ بـەرهـەمـی هـونەری تـر، کــە پشت بـە واقــیـع دەبـەستن و لـەوێـوە وێنـە هونـەرییــەکــان دروست دەبن، لـەوانەشــە هـەندێ جــار ئەو وێنانـە لە خـەیاڵەوە داڕێژرێن. پێشـکەوتنی زانسـت توانی یارمـەتی ئەو کـەسـانە بدات، کە بەکاری پێوەندی جەمـاوەری هەڵدەستن، بۆ ئەوەی لە یەک کات و لە شـوێنی جیـاجـیـادا پێوەندی بە ژمارەیەکی زۆری خـەڵکەوە بکەن. بۆیـە دەکـرێ پێـشـکەوتنی تـەکنۆلـۆجی بە یـەکـێک لە فـاکـتــەرە هەرە گرینگەکانی گەشەکردن و پێشکەوتنی هۆکارەکانی پێوەندی جەماوەری لە قەڵەم بدرێت.

پێوەندیكردنی جەماوەری لە ڕووی تایبەتمەندییەوە جیاوازە لەگەڵ هەرسێ جۆری تری پێوەندیكردن (خودی و كەسی و ناوەندی)، جیاوازییەكەش لەم خاڵانەی خوارەوەدا بەرچاو دەكەوێت:

١- ئەم جۆرەی پێوەندیكردن (جەماوەری)، یەك ڕێڕەوی هەیە، ئەویش بریتییە لە ناردنی پەیام لە سەرچاوەوە (نێرەر) بۆ وەرگر، بەبێ ئەوەی سەرچاوە (نێرەر) بگۆڕێ بۆ وەرگر، هەروەكو لە پێوەندی كەسیدا (Interpersonal Communication بەدی دەكرێت، كە وەرگر (خوێنەر، گوێگر) ئەو بوارەی نابێت بە ئاسانی پرسیار، یان ڕوونكردنەوەیەك لە سەر ئەو پەیامەی، كە ئاراستەی كراوە بدات. (٨٤: ل ٩)

هەروەها پێوەندیكردنی جەماوەری ناتوانێ دەستكاری پەیامەكەی نێوان خۆی و گوێگر بكات و كەموكوڕییەكانی چاك بكاتەوە، بەڵكو لە ڕێگەی ئەنجامدانی ئەو لێكۆڵینەوە و توێژینەوانەی، كە بۆ زانینی بیر و بۆچوونی جەماوەر دەیكات، دەتوانێ كەموكووڕییەكانی داپۆشێ، جگە لەمەش بایەخ بە شیكردنەوەی نامەی گوێگر و بینەر و خوێنەران دەدات. (٤١: ل١٦١)

٢- پێوەندیكردنی جەماوەری بۆ ناردن و ئاراستەكردنی پەیامەكەی پشت بە هۆكارە جەماوەرییەكان (ڕۆژنامە، ڕادیۆ، تەلەفزیۆن..... هتد)، دەبەستێت. (٣٧: ل ٤٣).

٣- پێویستی بە سیستەمێكی چاودێری و چاكسازی (Gate keeping) زانیارییەكان هەیە لە پێش بڵاوكردنەوەیان، یان ناردنیان، ئەم كارە لە بێژینگدانیشی پێ دەوترێ. (٤٦: ل ٢٧)

٤- بە دەنگەوە هاتن لە پێوەندیكردنی جەماوەریدا دەمودەست نییە،

بەڵکو دوا دەکەوێ، تەنیا لەو کاتانەدا نەبێ، کە بەنارمەیەکی ڕاستەوخۆی ڕادیۆیی، یان تەلەفزیۆنی کاتێک داوا لە جەماوەر دەکرێت لە ڕێگەی پێوەندی تەلەفۆنی، یان فاکسەوە بیروڕای خۆیان دەرببڕن. (٣٧: ل ٤٣)

٥- پێوەندیکردنی جەماوەری لە چوارچێوەیەکی ئاڵۆزی کۆمەڵایەتیدا کار دەکات، چونکە کار لێکردنێکی بەردەوام لە نێوان پەیامەکانی پێوەندیکردن و کۆمەڵدا هەیە، بۆ نموونە: ڕۆژنامە، کە هۆکارێکی پێوەندیکردنی جەماوەرییە، بە دیاردەیەکی ئابووری و کۆمەڵایەتی کۆمەڵ لە قەڵەم دەدرێت و هێزێکی سەرەکییە لە دروستکردنی ڕای گشتی لە جیهاندا و لە هەمان کاتیشدا کاریگەرییەکی زۆری بە سەر هەوڵە نیشتمانییەکاندا هەیە لە پێناو پێشخستنی ئابووری و لێکگەیشتنی جیهانیدا. (٣٧: ل ٤٣-٤٤)

٢- پێوەندیکردن لە ڕووی دەربڕینەوە:

لە ڕووی دەربڕینەوە پێوەندیکردن دابەشی ئەم جۆرانەی خوارەوە دەبێت:

١- پێوەندیکردنی گوتەیی، یان زاری: Verbal Communication

بریتییە لەو جۆرەی پێوەندیکردن، کە لە ڕێگەی بەکارهێنانی زمانی درکێنراوەوە ئەنجام دەدرێ. ئەم شێوازە لە گەیاندنی پەیامدا ڕەمزی دەنگی و گوتەیی درکێنراو بەکار دەهێنێ. ئەم جۆرەی پێوەندیکردن چەند شێوەیەکی هەیە: (پێوەندیکردنی نێوان دوو کەس، کۆمەڵێک، چەند کۆمەڵێک، پێوەندیکردنی گشتی، یان جەماوەری). (٨٤: ل ٨)

لە پێوەندیکردنی کەسی (نێوان دوو کەس)دا، بازنەیەکی

پێوەندیکردنی دوو لایەنی دروست دەبێت، کە دان و وەرگرتنی نێوان دوو کەسی تێدایە، واتە نێوان قسەکەر و گوێگر، وێڕای جیاوازیی ڕۆڵی هەر یەکێکیان، گوتە و بیستن لە چوارچێوەی مامەڵەکردن لەگەڵ هێما دەنگییە هاوبەشەکاندا، هەردووکیان بە یەکەوە دەبەستێتەوە، لە مێشکیشدا دەربڕینی دەنگ و بیستن پێی دەوترێ هاو پێوەندی دەنگی (Correlation phonetique). شایانی باسە لە بواری ناردن و بیستندا، گوتن گرینگی و بایەخی بنەڕەتی خۆی هەیە، لە بەرامبەریشدا بە هەمان شێوە لە بواری وەرگرتندا، هەمان گرینگی بنەڕەتی بەدی دەکرێت. گونجانە واتاییەکانی نێوان هۆشی گوێگر و قسەکەر هاوپێوەندی واتایی se (Correlation Semantic) پێ دەوترێ. (٧٦: ل ٤٩)

٢- پێوەندیکردنی ناگوتەیی :(Communication Non verbal)

زاراوەی پێوەندیکردنی ناگوتەیی بە شێوەیەکی گشتی بۆ ئەو کردە پێوەندییانە بەکار دێت، کە لە قسەکردن و نووسین بەدەرن.

ئەم شێوازەی پێوەندیکردن (زمانی بێدەنگ) یشی پێ دەوترێ. بە پێی بۆچوونی (ڕاندالّ هاریسۆن)، دیاردەیەکی زۆر فراوانە و ئەم شێوانەی خوارەوە دەگرێتەوە: (٤٦:ل٤١)

أ- کۆدە نمایشکراوەکان:

ئاماژە ناگوتەییەکان دەگرێتەوە، وەکو: جووڵەی لەش (گوزارشتەکانی دەم و چاو). هەروەها هەندێ لەو دیاردانەی، کە بە (پارا زمان) ناسراون، وەکو: هەندێ جۆری دەنگ و قاقا و پێکەنین و کۆکین و. هتد.

ب- کۆدە دروستکراوەکان:

دەکرێ ئاماژە ناگوتەییەکان لە ژێر کۆنترۆڵی خۆماندا بێت، وەک

بەکار هێنانمان بۆ جلوبەرگ، کەرەسەکانی ئارایشکردن، کەلوپەل و ئەو ڕەمزانەی پلەوپایەی مرۆڤ دەردەخەن... هتد.

ج- کۆدە ئیعلامییەکان:

لە کاتی بەکارهێنانی کۆدە ئیعلامییەکان لە ئەنجامی توانا و تەکنیکییان بە هۆی هەڵبژاردن و ڕێکخستن هەندێ ئاماژەی ناگوتەیی سەر هەڵدەدەن، بۆ نموونە: سەرنووسەر دەتوانێ وێنەیەکی ڕەش و سپی، یان ڕەنگاوڕەنگ ، یان دەستکرد هەڵبژێرێت. لە سینەما دەرهێنەر دەتوانێ گرتەیەکی (لقطە) نزیک، یان دوور هەڵبژێرێ. هەروەها دەتوانێ مۆسیقا و کاریگەرە دەنگییەکانی بۆ زیاد بکات.

د- کۆدەکانی بارودۆخ:

لە ئەنجامی بەکارهێنانی شوێن و کات هەندێ ئاماژەی ناگوتەیی سەرهەڵدەدەن. لە نموونەی کات، وا لە یەکێک بکەیت بۆ ماوەیەکی درێژ چاوەڕێت بکات. نموونەی شوێنیش، یەکێک دەیناسی، بەڵام تۆ لە دووری ئەو دابنیشی و پشتی تێ بکەی، یان ڕیزکردنی خەڵکانێک لە شوێنێک بە پێی پلەوپایەیان.

لەم دوو جۆرەی پێوەندیکردندا (گوتەیی و ناگوتەیی)، لە هەندێ باردا، بە تایبەتی لە پێوەندیکردنی ڕووبەڕوودا، نێرەر هەردوو جۆر ئاوێتەی یەکتر دەکات بۆ ئەوەی مەبەست و واتاکان بە شێوەیەکی چاکتر بگوازێتەوە بۆ گوێگر، بە تایبەتی لەم دۆخانەی خوارەوەدا (٩١: ل ١٠٧ _ ١٠٨):

(جەختکردن- Accenting، تەواوکاری یان تەواوکردن- Complementing، ڕێکخستن یان کۆنترۆڵکردن- Regulating، دووپاتکردنەوە- Repeating، جێگرتنەوە- Substituting).

٣- زمان له پرۆسەی پێوەندیکردندا

زمـــان گـــەلێک ئـەرکی جـــۆراوجـــۆری هـەیـە، ئەرکی پێـــوەندیکردن سـەرچاوەی هـەمـوو ئەرکەکـانی تری زمـانە، واتە ئەگـەر بێتو لـە ئەرکە جیاجیـاکانی زمان وردبینەوە، دەبینین، پێوەندیکردن هـاوبەشی هـەمـوو ئەرکـــەکـــانی تره و زمـــانیش ڕۆڵی بالاّی تێــدا دەگــێــڕێ. زمـــان لە بەکارهێنانی ڕۆژانەیدا، ئامێرێکە مرۆڤ بۆ جێبەجێکردنی پرۆسـەی پێوەندیکردن لە نێوان خـۆی و ئەندامـانی ژینگەکەی بەکـاری دەهێنێ، پێـوەندی زمـانیش بریتـیـیـە لە گـواسـتنەوەی واتـاکـان بە هـۆی ڕەمـزە دەنگیـــــیـــــەکـــانـەوە (٧٦: ل ٤٧)، لـە ڕێگـەی ئـاخـــاوتـن و نووسـین و خوێندنەوەوە.

پرۆسەی پێوەندیکردن بە چەمکە سادەکەی سێ ڕەگەز دەگرێتەوە:

نێرەر – Sender

پەیام – Message

وەرگر – Receiver

لە بـارەی پێـوەندیـکردنی جـەمـــاوەرییـــەوە (Mass Communication) ڕەگـەزی چوارەمـی دێتـە سـەر، ئەویش هـۆکـارەکـانـە وەکـو (ڕۆژنـامـە و ڕادیۆ و تەلەفزیۆن و... هتد).

لە پرۆسەی پێوەندیکردنی زمـانییدا، دوو لایەن ڕۆڵی سـەرەکی دەبینن، ئەوانیش (قسەکەر و گوێگر)ن. قسەکەر ڕۆڵی نێرەر دەبینێ و گوێگریش ڕۆڵی وەرگر. لەم پرۆسـەیەدا ڕۆڵی قسـەکـەر لە واتا هۆشییەکانەوە دەست پێ دەکـات، لە گـۆکردن بە دەنگ کۆتایـی پێ دێت. بەلاّم ڕۆڵی وەرگـر لە گوێگرتن لە نێرەر و تێگەیشتنی واتا هۆشییەکان. (٧٦: ل ٤٩)

هەروەکو ئاماژەمان پێ کرد، کە پرۆسەی پێوەندیکردنی زمانی پشت بە ئاخاوتن و نووسین و خوێندنەوە دەبەستێت بۆ جێبەجێکردنی زانیارییەکان و گواستنەوەیان، بۆیە پێویستە پێوەندیکەر (نێرەر) بە چاکی لە شێوازی پێوەندیکردنی زمانیی بگات.

لێرەدا دەبێ نێرەر پەیامەکەی لە شێوەی چەند ڕەمزێک، یان چەند وشەیەکی دیاریکراودا بخاتە ڕوو، ئەم وشانەش پێویستییان بە هۆکارێک هەیە بۆ گەیاندنیان، سروشتی هۆکاریش کاریگەریی بە سەر ڕەمزە زمانییەکانەوە هەیە، چونکە هۆکار هەر تەنیا پەیامەکانی پێوەندیکردن ناگوێزێتەوە، بەڵکو لە چوارچێوەی زماندا درککردن بە واقیع دروست دەکات، بۆیە هۆکار بە زمانەوە بەستراوەتەوە لەبەر ئەوەشە هەندێک کەس زمان دەدەنە پاڵ هۆکارەوە و هەر بە ناوی هۆکارەکەوە ناوی دەبەن، وەکو: زمانی ڕۆژنامەنووسی، یان زمانی ڕادیۆ، یان سینەما، یان نووسین... هتد. (٨٤: ل ٢٧)

پێوەندیکردن ڕاستییەکی بناغەیی بوونی مرۆیی و پرۆسەی کۆمەڵایەتییە، هەموو ئەو ڕێگایانە دەگرێتەوە، کە یەکێک کار لە یەکێکی تر دەکات یان کاریگەریی بە سەردا دەبێت، ئەو ڕێگەیانەش ڕاستەوخۆ و کەسی بن، یان ناڕاستەوخۆ بن، پێوەندیکردنیش ئەم لایەنانە لە خۆ دەگرێ:

گۆڕینەوەی کارلێککردنەکان: کارلێککردنی یەکەم لە ناردن و وەرگرتنی پەیامدایە، دووەمیان لە دەرکردن و تێگەیشتنی ئەو پەیامەدایە، سێیەمیشیان بەشداربوون و هاودەنگی پەیامەکەیە. (٥٣: ل ١٧٦)

تەنیا هاوزمانیی نێوان نێرەر و وەرگر بەس نییە بۆ تێگەشتنی پەیامێک، واتە بەو زمانەی، کە هەردوو لا دەیزانن، بەڵکو پێویست بە

شارەزایی هاوبەشیش دەکات بۆ نموونە: گوێگرتن لە وانەیەکی بیرکاری بە کوردی لەلایەن کوردیزانێکەوە، تەنیا زانینی زمانەکە بە فریای ناکەوێ بۆ تێگەیشتنی ناوەڕۆکی بابەتەکە، ئەگەر هاتوو زانستی بیرکاری نەخوێندبێ و شارەزایی پێشتری نەبێت، واتە پێویستە شارەزاییی هاوبەش لە نێوان نێرەر و وەرگردا هەبێت، ئەم شارەزاییيەش کاتێک دێتە کایەوە، کە نێرەر و وەرگر سەر بە هەمان ژینگەی کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیری بن، کە ئەمەش پێویست بە بوونی چوارچێوەیەکی واتایی هاوبەش دەکات لە نێوان نێرەر و وەرگردا، واتە هەتاکو نێرەر و وەرگر لە چواچێوەیەکی واتایی هاوبەشدا لە یەک بگەن، ڕێژەی تێگەیشتن زیاتر دەبێت، هەروەک لەم هێڵکارییە دیارە: (٥٣: ل ١٨١)

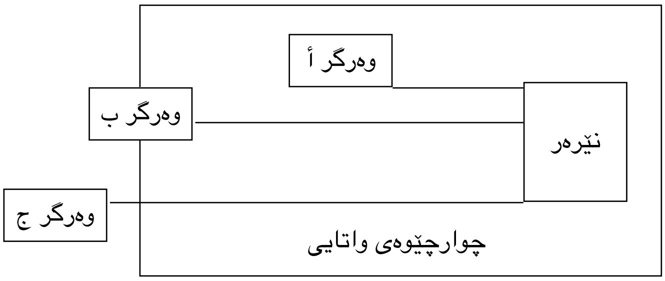

لێرەدا ئەوە دەردەکەوێ، کە وەرگری (أ) چونکە کەوتووەتە ناو چوارچێوەی واتاییيەوە لە هەموو شتەکان دەگات، بەڵام وەرگری (ب)، کە بەشێکی لە ناو چوارچێوە واتاییيەکەیە، ئەوە دەگەیەنێ، لە هەندێ شت دەگات، بەڵام لە هەندێکی تریان ناگات، وەرگری (ج) یش لە هەموو ئەو شتانە ناگات، کە نێرەر قسەیان لەسەر دەکات، چونکە دەکەوێتە دەرەوەی چوارچێوە واتاییيەکەوە.

پێوەندیکردنی ورد و تەواو و بێ کەموکووڕی، کارێکە کەم دەستەبەر دەبێت، لە هەچ پرۆسەیەکی پێوەندیکردندا لەوانەیە جۆرە بەربەستێک بێتە پێشەوە و کاریگەرییەکی سەلبی بە سەر پرۆسەی پێوەندیکردنی نێوان نێرەر و وەرگردا هەبێت و کار لە ڕوونی و ئاشکرایی پەیامەکە بکات، ئەم بەربەستەش پێی دەوترێ (ژاوە ژاو Noise). (٤٦:ل٢٦)، کە دوو جۆری هەیە یەکێکیان پێوەندی بە کەناڵەوە هەیە، کە لە کاتی گواستنەوەی پەیامەکە لە ڕێگەی هۆکارەوە ڕوو دەدات و پێی دەوترێ ژاوەژاوی کەناڵ Channel Noise، ئەوی تریان لە ئەنجامی بەکارهێنانی زمان دێتە کایەوە و پێی دەوترێ ژاوەژاوی واتایی (Semantic Noise)، هەردووکیان لە کاتی گواستنەوەی پەیامدا گۆڕانی واتایی دروست دەکەن. (٨٤: ل ٣٤)

ژاوەژاوی تایبەت بە کەناڵ، لە ناوەوە، یان لە دەرەوەی کەناڵدا دەبێت، نموونەی تایبەت بە ناوەوەی کەناڵ، وەکو: هەڵەی چاپ، وشەی سڕاوە، شێوانی وێنە لە تەلەفزیۆندا، ژاوەژاوی ڕادیۆ... هتد.

نموونەی ژاوە ژاوی دەرەکیش، وەکو: کاریگەریی ڕادیۆیەک بە سەر ڕادیۆیەکی تردا لە ڕێگەی شەپۆلەکانی پەخشکردندا، دەنگەدەنگی منداڵان لە کاتی سەیرکردن و گوێگرتنمان لە تەلەفزیۆن، یان دابڕانمان لە خوێندنەوەی کتێبێک لە کاتی هاتنی میوانێک... هتد. (٤٦: ل ٢٧)

بەڵام ژاوەژاوی واتایی لە ئەنجامی سەرنەکەوتن لە گەیاندنی واتاوە دێتە کایەوە، بە تایبەتی لە کاتێکدا نێرەر هەندێ وشە و دەستەواژە بەکار دەهێنێ لەلای گوێگر ئاشکرا نییە و تێی ناگات، گرینگترین دیاردەکانی ئەم جۆرەی ژاوە ژاو بریتییە لە:

١- هەبوونی جیاوازی لە پاشخانی ڕۆشنبیری بەشداربووانی پرۆسەی

پێوەندیکردن بە هۆی جیاوازی شارەزاییيان دەربارەی زمان و کۆمەڵ.

٢- تێگەیشتنی پەیامەکە لەلایەن گوێگرەوە بە واتای جیاواز.

٣- لادانی دەنگی.

٤- بەکارهێنانی هەندێ وشە و دەستەواژە، کە لە واتایەک زیاتر دەبەخشن. (٨٤: ل٣٤)

هەروەها هەموو بارودۆخێکی ژیانی و دەروونی و کۆمەڵایەتی و شارستانی دەبنە هۆی سەرهەڵدانی جیاوازیی واتایی لە نێوان نێرەر و وەرگر، لە ئەنجامدا لەیەک نەگەیشتن دروست دەبێت، هەروەها بوونی جیاوازی لە ئاستی زیرەکی و زمان و زاراوە و تەمەن و ڕەگەز و چین و کەمی کارامەیی پێوەندیکردن لەلای نێرەر، یان وەرگر، هەموو ئەمانە دەبنە بەربەست لە بەردەم گەیاندنی پەیام بە شێوەیەکی ڕێک و دروست.

پێوەندیکردن پرۆسەیەکی سەربەخۆ نییە، بەڵکو بەستراوەتەوە بە جۆرێک لە نیشانە و هێما و ڕێکخستنی زمانییەوە، کە دەکرێ بە بوارێکی بناغەیی هەڵێنجانی پەیام لە پرۆسەی پێوەندیکردن لە قەڵەم بدرێ، تێگەیشتنی واتا جیاجیاکانی پەیامەکانیش لە ژێر ڕۆشنایی ئەم لایەنانەدا دروست دەبێت. (٤١: ل ١٥٤)

٤- زمان و هۆکارەکانی ڕاگەیاندن:

زمان کرۆکی بابەتەکانی ڕاگەیاندن و ڕۆشنبیرییە، مەبەستی ڕاگەیاندن گەیشتنە بە لایەنە شاراوە و نادیارەکانی خوێنەر، یان گوێگر، یان بینەر، ئەمجا کارکردنە سەر بیر و باوەڕ و پێکهاتەی ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتی و ڕامیارییان. زمان ئاوێنە و ڕەنگدانەوەی

پێشکەوتنی ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتی و ڕامیارییە. سەرهەڵدان و دەرکەوتنی ڕاگەیاندنی نوێ بە هۆکار و شێوازی تازەیەوە، ڕۆڵی زمانی گرینگتر کرد نەک هەر تەنیا بۆ گوزارشتکردن لە بیروڕاکان، بەڵکو بۆ دروستکردنی بیرو ڕاش. (٤١:ل٩٥)

ئاشکرایە، بێ بوونی زمان زۆر ئاستەمە هۆکارەکانی ڕاگەیاندن هیچ ڕۆڵێکیان ببێت، پێوەندی نێوان زمان و ڕاگەیاندن پێوەندییەکی ئۆرگانییە، زمان وەکو خاکێکی بە پیت وایە بۆ ڕاگەیاندن و ئەو بوارەیە، کە هەموو چالاکییەکانی خۆی تێدا ئەنجام دەدات و بیروڕاکانی خۆی بە هۆیەوە دەگوازێتەوە. هەروەها زمانیش ناتوانێ دەستبەرداری هۆکارەکانی ڕاگەیاندن بێت، چونکە هەموویان ئامراز و کەرەسەی پێوەندیکردنن لە نێوان تاکەکان و کۆمەڵدا، یارمەتی زمان دەدەن بۆ گەشەکردن.

گرینگی و بایەخ پێدانی مرۆڤ بە هۆکارەکانی ڕاگەیاندن ڕۆژ بە ڕۆژ لە پەرەسەندندایە، بۆیە ئەوەی ئەم هۆکارانە لە ڕووی ناوەڕۆکەوە پێشکێشی مرۆڤی دەکەن، کاریگەرییان بە سەر شێوازی قسەکردن و وشە و واتا و.... هتد هەیە.

هۆکارەکانی ڕاگەیاندن لە دوو ڕێگەوە کار دەکەنە سەر گۆڕینی چالاکییەکانی پێوەندیکردنمان: (٧٤: ل ٣٦٧)

یەکەمیان: کاریگەری کردنە سەر شێوازی قسەکردنمان، بۆ نموونە: لە ڕووی دەربڕین، ڕێزمان (وشەسازی و ڕستەسازی و... هتد).

دووەمیان کاریگەری کردنە سەر زمان بە شێوەیەکی گشتی، بە تایبەتی لە ڕووی فراوانبوون و زۆربوونی ژمارەی ئەو وشە و زاراوانەی، کە لە ژیانی ڕۆژانەدا بەکار دێن، بە تایبەتی لە دوای ئەوەی ڕۆژنامەکان

وەکو دیاردەیەکی باو لە ناو خەڵکدا دەرکەوتن، ئەم ئەرکەیان لە زمانی نووسیندا گرتە ئەستۆ.

لێرەدا پێویستە ئاماژە بۆ ئەوەش بکەین، کە ئەو زمانەی لە هۆکارەکانی ڕاگەیاندندا بەکار دێت، زادەی ئەو سەردەمە مێژووییە و بارودۆخە ڕامیاری و شارستانییەی کۆمەڵە، کە تێیدا دەژین. (٤١: ل ١١٣)

هۆکارەکانی ڕاگەیاندن توانییان کاریگەرییەکی گەورە بکەنە سەر بنەمای زمانی بەکارهاتوو، ئەم کاریگەرییەش بە پێی سروشتی هۆکاری بەکارهاتووەوە دەگۆڕێ، چونکە هۆکارەکانی ڕاگەیاندن زۆر و هەمەجۆرن، هەر یەکێکیان شێواز و زمانی کاریگەری خۆی هەیە جیایە لەگەڵ هۆکارێکی تر. (٥٣: ل ٢٧)

کەواتە دەتوانین بڵێین: هەر هۆکارێک زمانێکی تایبەت بە خۆی هەیە، واتە هەر یەکێک بە پێی تایبەتمەندی خۆی زمانێکی تایبەتی پێویستە بۆ گەیاندنی پەیامەکەی، کە جیایە لە هۆکارێکی تر، بۆ نموونە: ڕادیۆ کاریگەرییەکی زۆری بە سەر دەروونی گوێگرانەوە هەیە، چونکە ئەو تایبەتمەندییەی هەیەتی جیاوازە لەگەڵ هۆکارەکانی تر، بەهۆی ئەوەی کە دەگاتە ناو هەموو چین و توێژەکانی کۆمەڵ و هەتا کۆمەڵە سەرەتاییەکانیش بەهۆی ئاسانی پەخشکردنی پرۆگرامەکان، هەروەها سانایی دەست کەوتن و بەکارهێنانی لەلایەن ئەو کۆمەڵانەوە. زمانەکەشی تەنیا پشت بە بەهێزی وشە و دەستەواژە و دەربڕینی ورد دەبەستێت، چونکە لاوازی ئەم لایەنانە دەبێتە هۆی تێنەگەیشتن و دوور خستنەوەی سەرنجی گوێگر لە بیرۆکەکە. (٧٧: ل ٤٦)

بەڵام هۆکارێکی تری وەک تەلەفزیۆن، سنووری کاریگەرییەکەی

کەمترە، ئەویش بە هۆی سنووورداری ئەو ناوچە و کۆمەڵانەی، کە پێیان دەگات.

هەروەکو ئاماژەمان پێ کرد، کە هۆکارەکانی ڕاگەیاندن ئامرازێکی گرینگی گواستنەوەی پەیامەکانی ڕاگەیاندنن و سەرەکیترینیان هەواڵە، بۆیە تاکو شێوازی پەیامی ڕاگەیاندراو لەلایەن جەماوەرەوە ئاسان و تێگەیشتوو بێ باشە، چونکە نووسەری پەیام بەم کارەی یارمەتییەکی زۆری جەماوەر دەدات لە وەرگرتنی هەموو ئەو زانیاری و بیروڕایانەی، کە پێوەندییان بەم پەیامەوە هەیە. لەبەر ئەوەیە نووسەری بە توانا ناتوانێ ڕۆڵی زمان لە نووسینی پەیامی ڕاگەیاندندا لە بیر بکات، چونکە زمان ڕۆڵێکی گرینگ و کاریگەری هەیە بۆ سەر جەماوەر لە تێگەیشتنی پەیامی ئیعلامیدا.

بەپێی ئەم بنەمایە پایە و کاریگەری و گرینگی زمان لە تیۆری نووسینی ئیعلامیدا دەردەکەوێت، کە چەند ڕەگەزێک لە خۆ دەگرێت: (٥٣: ل ٣٠٥ - ٣٠٦).

١- سەرچاوە (نێرەر): لەوانەیە لەلایەن کەسێک یان چەند کەسێکەوە بێت و لە پشت نووسراوەکە یان پەیامەکەوە مەبەستێک یان هۆیەک هەبێت، ئەم نووسراوەش چەند بیروڕایەکی لە خۆ گرتووە بۆ وەرگر. کەواتە نووسین بەشێکە لە پرۆسەی پێوەندیکردن، بەبێ وەرگر جێبەجێ نابێت.

٢- پەیامی ڕۆژنامەنووس: ناوەڕۆکی پرۆسەی نووسینە و گوزارشت لە مەبەست و ئامانجی نێرەر، یان سەرچاوەکە دەکات، کە بیروڕا و خواست و مەبەستی وەردەگێڕێتە سەر شێوەیەکی ڕەمزی، ئەم شێوە ڕەمزییەش لە وانەیە زمانێکی درکێنراو (منطوق)، یان

نووسراو، یان بە شێوەی وێنەیی، یان مۆسیقا .... هتد بێت.

٣- نووسەر (ڕەمزدانەر): ئەو کەسەیە، کە هەوڵی وەرگێڕانی بیرو بۆچوون و مەبەستی سەرچاوە (نێرەر) دەدات، تاکو بیکاتە شێوەی ڕەمزی زمانی، کە لەمەوە پەیامی ڕۆژنامەیی دێتە بەرهەم.

لە تیۆری نووسینی ڕۆژنامەییدا، زمان لە کەناڵ، یان هۆکاری ڕاگەیاندن جیا نابێتەوە، چونکە بە هۆیەوە پەیامی ڕاگەیاندراو دەگوازرێتەوە و وەکو پێناوێک وایە، بۆیە بە مەبەستی گواستنەوەی پەیامەکە بە سەرکەوتوویی، پێویستە ئەو هۆکارە زۆر بە وردییەوە دەستنیشان بکرێت.

جیاوازی شێوازی نووسین لە هەر هۆکارێک لەم هۆکارانە بە شێوەیەکی ئاشکرا دیارە، بە تایبەتی لە خستنە ڕووی بابەتێک لە ڕادیۆ یان ڕۆژنامەدا، کە بۆ هەر یەکێکیان شێوازێکی تایبەت پێویستە.

ئەوەی لە پەیامی ڕۆژنامەییدا گرینگ بێت ئەوەیە، پێویستە گونجاو بێت لەگەڵ توانای هۆش و ئاستی ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتی و ئابووری ئەو کەسانەی کە وەری دەگرن، تاکو پەیامەکە کاریگەری خۆی بە سەریاندا جێ بهێڵێ، چونکە زمان و شێوازی زمانیی، کە نووسەر پشتیان پێ دەبەستێت، بە ڕەگەزێکی گرینگ دەژمێردرێت لە داڕشتنی پەیامدا. (٥٣: ل ٣٠٦)

کەواتە هۆکاری سەرەکی ڕاگەیاندن زمانە، بەو واتایەی، کە هۆکار ئەو پرۆگرامەیە بە هۆیەوە پەیام لە نێرەرەوە لە ڕێگەی کەناڵەکانی پێوەندیکردنەوە بۆ گوێگر دەگوازێتەوە. ئەم هۆکارانەش: زمان، هێما، ئاماژە دەگرێتەوە، واتە زمانی ئاخاوتن و جووڵە و هێما و وێنە و پەیکەر و... هتد، هەموویان هۆکارن بۆ گواستنەوەی پەیام. (٥٣: ل٣٢٣ - ٣٢٤)

بە پێی ئەو زانیارییانەی، کە لە پێشەوە باس کران، دەکرێ بوترێ زمان لە نووسینی ڕاگەیاندندا بە هۆی هۆکارەکانییەوە ئەوە دەگەیەنێ، کە ئاستی زمانیی لە تەکنۆلۆجیای هۆکارەکانی ڕاگەیاندن دانابڕێ، چونکە شێواز و چۆنیەتی دارشتنی زمان لە هەر یەکێک لەم هۆکارانە کاریگەرییان بە سەر ناوەڕۆکی هەر یەکێک لەم هۆکارانەدا هەیە و هەروەها بە پێچەوانەش.

یەکێک لەو ئاستە زمانییانەی ڕۆڵی گرینگیان لەم بوارەدا هەیە، ڕێزمانە، چونکە پێوەندی بە پەیامی ڕاگەیاندنەوە هەیە و دروستکەری ئەو بنەمایانەیە، کە دەستنیشانی هەڵە و ڕاستی پێکهاتە زمانییەکان دەکات، لەم بارەوە (چۆمسکی) دەڵێ: شوێنی ڕێزمان بە گوێرەی زمان، وەکو دڵ وایە لە لەشی مرۆڤدا. (٨١: ل ٢٢٩)

بەشی سێیەم

هەواڵ

١- چەمک و پێناسەی هەواڵ:

هەواڵ بە گرینگترین شێوەکانی نووسینی ڕۆژنامەیی و لایەنی بایەخ پێدانی خوێنەر لە قەڵەم دەدرێت، بۆیە ڕۆژنامەی هاوچەرخ بە ڕۆژنامەی هەواڵ دەناسرێ.

گۆڕانکارییە کۆمەڵایەتی و ئابووری و ڕامیارییەکان لە داهاتوودا بە هەر شێوەیەک بن، پێشبینی ئەوە ناکرێ، کە ڕۆژگارێک دابێت ئەو کەسانە نەمێنن کاتی خۆیان بۆ زانینی ڕووداوەکان و گواستنەوەی زانیاری بۆ خەڵکانی تر تەرخان نەکەن، وێڕای شرۆڤەکردنێکی گونجاو بۆ واتا و ناوەڕۆکی ئەم زانیارییانە. (٦٦: ل ١١)

ڕۆژانە و بە بەردەوامی ئێمەی مرۆڤ گوێمان لە (هەواڵ) دەبێت و زۆر بە سادەییەوە پێشوازی لێ دەکەین و بێ بەها هەڵی دەسەنگێنین، بێ بایەخانە سەیری دەکەین، بێ ئاگا لەوەی، کە بیستن و وەرگرتن و شیکردنەوەی هەواڵ بە هەموو جۆرەکانییەوە بەشێکی سەرەکی و گرینگ لە سەرجەم بوارەکانی ژیان پێک دێنن. پەیام گەیاندن و ڕووداو گواستنەوە هەر لە سەرەتای پەیدابوونی ژیانەوە، وەک پێویستییەکی بەردەوامبوونی ژیان سەریان هەڵداوە و کاریگەری ئایەتی و نایەتییان بە

سەر گشت کایەکانی ژیانەوە هەبووە. (٦: ل ١٤١)

شارەزابوون و ناسینی مرۆڤ بۆ هەواڵ، هەروەکو کۆنی کۆمەڵانی مرۆڤە. ناکرێ هیچ کۆمەڵێک بەبێ بوونی پێوەندیکردن لە نێوان ئەندامەکانیدا گەشە بکات، پێکهێنانی کۆمەڵێکی تەواو پێویستی بە سیستەمێکی پێوەندیکردنی دیاریکراو هەیە. بۆیە مرۆڤ پێویستی بە بەڵگەی زۆر نییە بۆ سەلماندنی گرینگی هەواڵ بۆ خەڵک، هەواڵ شێوەیەکە لە شێوەکانی پێوەندیکردن لە ناو خەڵکدا. (٤١: ل ١٦٩)

هەواڵ مادەیەکی بنەڕەتییە لە ڕۆژنامەدا، لە پشت هەموو مادەیەکی ترەوەیە، بە سەرچاوەیەکی گرینگی زانیاری دەژمێردرێ و کار لە هەڵوێستی سیاسی و کۆمەڵایەتی و هزری و ڕۆشنبیری و دەسەڵات و سەرجەم توێژەکانی خەڵک دەکا و هۆشیاریش بە هەموو چەشنەکانییەوە بە هۆی هەواڵەوە فراوانتر و قووڵتر دەبێ. (٧: ل ١٣)

هەواڵ یەکەم ئەرکی ڕۆژنامەنووسییە، ئەم ئەرکە مێژوویەکی کۆنی هەیە، هەروەکو ئاماژەمان پێی کرد، کە پەیام گەیاندن و ڕووداو گواستنەوە هەر لە سەرەتای پەیدابوونی ژیانەوە وەک پێویستییەکی بەردەوامبوونی ژیان سەریان هەڵداوە، ئەو نەخش و نیگارانەی لەسەر بەرد و دیواری ئەشکەوتەکاندا کراون، نموونەی دیار و بەرچاوی شێوازی دێرینی هەواڵ گەیاندنن. هەواڵی ڕۆژنامەیی هەر تەنیا وەسفکردنی ڕووداوێکی ئاسایی نییە، بەڵکو بووەتە پیشەیەکی دیار و تایبەتمەندی خۆی هەیە، ئەم پیشە ڕۆژنامەیییە چەند فاکتەرێک ئاوێتەی بووە، کە بەشدارییان لە پێشکەوتنی شێواز و هۆکار و ڕێبازەکانی گەیاندنیان بۆ جەماوەر کردووە.

پرۆسەی کۆکردنەوە و ئامادەکردن و دابەشکردنی، چووەتە قۆناغێکی

تری پێـــشکەوتن، کـــە شـــان بە شـــانی شـــۆڕشی پێـــوەندیکردن و زانیـارییەکـان ڕێی کـردووە. بـەم جـۆرە دەبینـین، کـە پرۆسـەی هەواڵ بە گوێرەی ئەم جیهانە پڕ لە ململانێیەی جیاوازی ئایدۆلۆجیا و ڕۆشنبیری و کـۆمـەڵایەتی و ئـابووری و ڕامـیـاریـیـە، ئاڵۆزتر بووە و کـاریگەری ئاشکرای بە سەر ئەم پرۆسەیەدا جێ هێشتووە. (٥١: ل ١٣)

هەمـوو ئەو شـتـانەی کـە بـاس کـران وایان کـردووە، کـە هـەواڵ ڕۆڵی سـەرەکی هـەبێت لە دروسـتکردنی ڕای گشـتیدا و بایەخی تایبـەتی پێ بدرێت، وەک بەشـــێکی گـــرینگی کـــاری ڕاگـــەیاندن ســـەیر بکرێ و بناغـەیەکی هونەری و زانستی بـۆ دابڕێژرێت و لە ئەنجامیشـدا پشت بە زانسـتەکانـی دەروونناسی ببەسـترێت، تاکو کاریگەریی زیاتری بـە سـەر هـەست و دەروونی وەرگرەوە (بینەر، گوێگر، خوێنەر)دا هەبێت.

ئەو پێناسانەی کە بۆ دیاریکردنی ناسنامە و سروشت و تایبەتمەندی هـەواڵی ڕۆژنامـەنووسـیی بەکار دێن، زۆر و جـۆراوجـۆرن، هۆیەکـەشـی دەگەڕێتەوە بۆ:

١- جیـاوازی قـوتابخـانە ڕۆژنامـەنووسـییـەکان (گەلێک تیـۆری جیـاواز هـەن، پێناسـەی جۆراوجۆر بۆ هـەواڵ پێشکێش دەکەن).

٢- جیـاوازی جـۆری ڕۆژنامـەکـە (ڕۆژنامەنووسـیی هەواڵی "الصـحافـة الخـبـرية"، پێناســەکـەی بـۆ هـەواڵ جـیـاوازە لـە ڕۆژنامــەنووســیی وروژێنەر).

٣- جیاوازی لە جەختکردنە سەر بەهاکانی هەواڵ، شایانی گوتنە چەند بەهایەک هەن، کـە پێـویسـتـە لە هەواڵدا هـەبن، جـەخـتکردنە سـەر یەکێک لەو بەهایانە، دەبێتـە هۆی دروسـتبوونی پێناسـەی جیا جیا. (٣٢: ل ٧٣)

بۆیە لێکۆڵینەوە لە هەواڵی ڕۆژنامەیی و دەستنیشانکردنی پێناسە بۆی، کارێکی ئاسان نییە، چونکە ئەو شتەی ئەمڕۆ هەواڵە، لەوانەیە ڕۆژی پاشتر لە ڕووی کارەکییەوە لە بیر بکرێ و وەلاوە بنرێ. لەبەرئەوە گەلێک زانا و پسپۆری ئەم بوارە لێی ورد بوونەتەوە، وێڕای هەبوونی جیاوازی زۆر لە بیر و بۆچوونیان بۆ (هەواڵ) و ئەو ئەرکانەی جێبەجێیان دەکات، هەوڵیان داوە پێناسەیەکی سەراپایی بۆ دابنێن. (٤١: ل ١٧١)

دەکرێ بە دەیان پێناسە لە ناو ئەو کتێبانەی، کە دەربارەی (هەواڵی ڕۆژنامەنووسی) یان نووسیوە، بدۆزینەوە، کە دەتوانرێ بە پێی ئەم بنەمایانەی خوارەوە پۆل بکرێن: (٣٢: ل٧٣)

١- ئەو پێناسانەی، کە ڕۆڵی کۆمەڵایەتی تێیاندا ڕەنگ دەداتەوە، وەک:

- هەواڵ بابەتێکی ڕۆژنامەییە و ڕووداوە تازەکان دەگوێزێتەوە، کە پرۆسەی بنیاتنان و دووبارە گۆڕینی سەردەم لە بەرژەوەندی جەماوەرێکی فراوان، تێیدا ڕەنگ دەداتەوە.
- هەواڵ بابەتێکی ڕۆژنامەییە، هەموو ئەو ڕووداو و دیاردانە و گۆڕانکارییانە لە خۆ دەگرێ، کە پێوەندییان بە ژیان و پێویستییە ڕاستەقینەکانی مرۆڤەوە هەیە.
- هەواڵ بە وردی باسکردنی ڕووداوەکانی مرۆڤایەتییە، هەروەها ئاشکراکردنی ئەو ڕاوبۆچوونانەیە، کە جێی بایەخی خەڵکییە و کاریان تێ دەکات. (١٥: ل ٧)
- هەواڵ هەندێ جۆری چالاکی مرۆڤە، کە ڕای گشتی بایەخی پێ دەدات و سوودی لێ وەردەگرێ و زانیاری پێ زیاتر دەبێت. (١٥: ل ٧ - ٨)

- هەواڵ بریتییە لە پیشاندانی ڕووداوە سەیرەکانی ژیانی کۆمەڵایەتی و گواستنەوەی بیروڕای گشتی. (٢١: ل ١٧)

٢- ئەو پێناسانەی، کە جەخت لەسەر یەکێ لە بەهاکانی هەواڵ دەکەن:

أ- تازەیی و هەنووکەیی

- ڕۆزە کلۆس، مامۆستای (مەڵبەندی توێژینەوەی هونەریی بڵاوکراوە گشتییەکان)، لە زانکۆی برۆکسل، لە کتێبی (هەواڵەکان)دا، دەڵێ: هەواڵ گواستنەوەی سادە و وردی ڕووداوە هەنووکەییەکانە. (٢١: ل ١٧)

- هەواڵ بابەتێکی ڕۆژنامەییە، کە زانیاری نوێ لە خۆ دەگرێ، پێشتر لەلای توێژێکی زۆری خەڵک نەزانراوە. (٣٢: ل ٧٤)

- هەواڵ بریتییە لەو شتەی، کە دوێنێ پێت نەزانیوە. (٥٣: ل ٣٧٨)

ب- بابەتی:

- هەواڵی ڕۆژنامەنووسیی بریتییە لە پیشاندانی ڕووداوەکان بە شێوەیەکی بابەتییانە و گواستنەوەی بە شێوەیەکی بێ لایەن.

- لێژنەی ڕاوێژکاری تایبەت لە ڕادیۆی بەریتانیا BBC لە پێناسەی هەواڵدا دەڵێ: هەواڵ بریتییە لە زانیاری نوێ، کە بە وردی و ئەمانەتەوە ڕووداوە هەنووکەییەکان دەگوازێتەوە، جا ئەو ڕووداوانە هەر جۆرێک و لە هەر شوێنێکی جیهاندا بن. (٥٠: ل ٨٤)

ج- گرینگی:

- هەموو ڕووداوێک هەواڵ نییە، بەڵکو هەواڵ ئەو ڕووداوەیە، کە جێگەی بایەخ و گرینگی کۆمەڵ و توێژێکی فراوانە.

- ئەو ڕووداوە گرینگانەی، کە لە ڕۆژنامەکاندا چاپ دەکرێن و لەلایەن

خەڵکەوە پێشوازییان لێ دەکرێ، هەواڵە. (٢١: ل ١٦)

د- سەیروسەمەرەیی:

- هەواڵ ئەو بابەتەی ڕۆژنامەیە، هەموو ئەو ڕووداوانە دەخاتە ڕوو، کە ئاسایی نین و ناوێزە و سەیرن.
- هەواڵ ئەو شتەیە، کە لە چوارچێوەی ژیانی ئاسایی بچێتە دەرەوە، جێگەی باسی گشت و تایبەت بێت.

هـ- بەدەست هێنانی قازانج:

- هەواڵی ڕۆژنامەیی بریتییە لە ڕاپۆرتێک دەربارەی ڕووداوێکی دیاریکراو، ڕۆژنامە وای دەبینێ، کە بڵاوکردنەوەی هۆکارێکە بۆ قازانجی مادی.
- هەواڵ، ئەو تاکە شتەیە، کە یارمەتی فرۆشتنی زیاتری ڕۆژنامە دەدات.

بەم جۆرە، دەبینین هەموو ئەو پێناسانەی، کە خراونەتە ڕوو، وێڕای بوونی لێکچوون و نزیکبوونەوە لە هەندێک خاڵدا، لە هەمان کاتیشدا جیاوازی لە بیروڕا و شێوازی هەر یەکێکیان لەگەڵ ئەوانی تردا لە بارەی ئەم بابەتەدا دیارە. ئەمە لەلایەک، لەلایەکی ترەوە دابەشکردنی ئەم پێناسانە بە پێی ئەو خاڵانەی، کە پێشتر ئاماژەمان بۆ کردن، خۆی لە خۆیدا بوونی ئەم جیاوازییە پیشان دەدات. بۆیە ناکرێ ئەم پێناسانە گوزارشتێکی ورد و سەراپایی چەمکی ئەم بابەتە بن.

بەم پێیە نابێ هەواڵی ڕۆژنامەیی هەر ئەوە بێ، کە لایەنی کۆمەڵایەتی تێیدا ڕەنگ بداتەوە، یان تەنیا لایەنی تازەیی و هەنووکەیی لە ڕووداوێکدا بە تەنیا بەس بێ بۆ ئەوەی ڕۆژنامەیەک بیکاتە هەواڵ و بڵاوی بکاتەوە. کەواتە دەکرێ بڵێین لەوانەیە پێناسەی گونجاو بۆ

هەواڵی ڕۆژنامەیی ئەوە بێ، کە: هەواڵ نووسراوێکی یان ڕاپۆرتێکی بابەتییە دەربارەی ڕووداوێکی دیاریکراو، بە مەرجێک هەموویان یاخۆ زۆربەی بەهاکان لە خۆ بگرێ.

٢- جۆرەکانی هەواڵ

هەروەکو لە پێشەوە چەند پێناسەیەکی جیاجیای هەواڵی ڕۆژنامەییمان خستە ڕوو، کە هەر یەکێکیان گوزارشت بوو لە بیر و بۆچوونی دانەرەکانیان بۆ ئەم بابەتە و تا ڕادەیەک لەگەڵ یەک جیا بوون، بۆ جۆرەکانی هەواڵیش بە هەمان شێوە چەند بیروڕایەک هەیە لە دابەشکردن و پۆلکردنیان، یەکێک لە دابەشکردنەکان بەم جۆرەی خوارەوەیە، کە لە سەر سێ بنەما دابەش کراوە. (٤١: ل ١٧٨)

- بنەمای یەکەم: دابەشکردنی جۆری، کە هەواڵی سادە و ئاڵۆز و تایبەت دەگرێتەوە.
- بنەمای دووەم: دابەشکردنی جوگرافی، هەواڵی ناوخۆ و دەرەوە دەگرێتەوە.
- بنەمای سێیەم: دابەشکردن بە پێی کات، یان کاتی، کە هەواڵی خولاو (دەوری) و هەواڵی کتوپڕ دەگرێتەوە.

١- دابەشکردنی جۆری:

هەواڵی سادە: ئەم جۆرەیان پوختەی هەواڵیشی پێ دەوترێ بۆ ئامادەکردن و لێکدانەوەی کۆششێکی کەمی دەوێ، کە هەواڵی کەسی و نەخۆشی و مردن و ئاگرکەوتنەوە و کەشناسی و کاتی دەرچوون و گەیشتنی شەمەندەفەر و فڕۆکە و شانۆ و سینەما دەگرێتەوە.

هەواڵی ئاڵۆز: ئەم جۆرەیان بەو سادەییەی پێشووتر نییە، بەڵکو

ئاڵۆزە، زۆر جار پێویستی بە لێکدانەوە هەیە، ڕۆژنامەنووس پشت بەو زانیارییانە دەبەستێت، کە هەیەتی، نموونەی ئەم جۆرەی هەواڵ بریتییە لە: دواندەری، گوتەی ڕۆژنامەیی و کۆمەڵایەتی و بۆنەی تایبەت و دادگاییەکان و لایەنی پێوەندیدار بە کار و دارایی.

جۆری تایبەت: بریتییە لە هەواڵی چەند زانیارییەکی تێکەڵاو، ئامانجی بڵاوکردنەوەی ئاگەداری و وتارە بۆ مەبەستێکی دیاریکراو، هەروەها ئەو بابەتانەی، کە باس لە پێشکەوتنی کۆمەڵی مرۆڤ دەکەن و ئەو زانیارییانە دەگرنە خۆ، کە سوودیان بۆ بەرزکردنەوەی ئاستی ڕۆشنبیری خوێنەر هەیە.

٢- دابەشکردنی جوگرافی: ئەمەشیان بۆ دوو بەش دابەش دەبێت:

أ- هەواڵی ناوخۆیی: لەگەڵ سەرهەڵدانی ڕۆژنامەدا، ڕووداوەکانی ناوخۆ بابەتی گرینگ بوون تێیدا (٥٦: ل ١١٩)، ئەو ڕووداوانە دەگرێتەوە، کە لە ناوەوەی سنووری وڵاتدا ڕوو دەدەن و نزیکترین بەشی ڕۆژنامەیە بۆ خوێنەر، چونکە ڕووداو و گیروگرفتەکانی دەوروبەری خوێنەر دەگرێتە خۆ و کاریگەری بۆ سەر ژیانیان هەیە.

بەشی هەواڵی ناوخۆ لە ڕۆژنامەدا بۆ خوێنەر بە (ڕۆژنامەی بچووک) لە قەڵەم دەدرێ، چونکە هەواڵی ڕامیاری و ناوچەیی و ئابووری و ڕۆشنبیری و شانۆ و وەرزش و هونەر و جەژن و بۆنەکانی هەرێم دەگرێتە خۆ.

ئەم بەشەی هەواڵ هەوڵی دروستکردنی ڕای گشتی ناوچەیی دەدات، ئەویش بە گرینگیدان بە ڕووداوەکانی ناو هەرێم وێڕای ئاوڕدانەوە لە دەنگ و نامەی هاووڵاتیان و بڵاوکردنەوە و گەیاندنی گیروگرفتەکانیان بۆ شوێنی پێوەندیدار، یاخۆ هەندێ جار ڕووداوەکان لە دەرەوەی سنوور

ڕوویان داوە بەڵام بابەتەکانی پێوەندی ڕاستەوخۆیان بە هەرێمەوە هەیە، بۆیە بە هەواڵی ناوخۆ لە قەڵەم دەدرێن. (٣٢: ل ٧٩)

ب- هەواڵی دەرەکی: هەموو ئەو هەواڵانە دەگرێتەوە، کە باس لەو ڕووداوانە دەکەن، کە لە دەرەوەی هەرێم ڕوویان داوە و پێوەندییان بە هەرێمەوە نییە، کە بە هەواڵی نێو دەوڵەتی ناسراون، ڕۆژنامەکان هەوڵ دەدەن لە ڕێگەی ئاژانسە جیاجیاکانی دەنگوباس بە دەستی بێنن، بۆ ئەوەی بە شێوەیەکی بابەتییانە پیشانی بدەن و بڵاویان بکەنەوە، یاخۆ ڕۆژنامە گەورەکان لە ڕێگەی پەیامنێرەکانیانەوە لە ناوچە جیاجیاکانی جیهان هەواڵ بە دەست دێنن و بڵاویان دەکەنەوە. (٤١: ل ١٨٠)

٣- دابەشکردنی کاتی (زمني): ئەم جۆرەشیان ئەم بەشانەی خوارەوە دەگرێتەوە: (١٥: ل ٢٨)

- ڕابردوو: ئەو ڕووداوانەی، کە ڕوویان داوە و ئەنجامەکانیان دەرکەوتووە.
- بەردەوام: ئەو ڕووداوانەی، کە دەستیان پێ کردووە، بەڵام هێشتا کۆتاییان پێ نەهاتووە.

ج- داهاتوو: ئەو ڕووداوانەی کە لە ئایندەدا ڕوو دەدەن، ئەمەشیان دوو جۆرە:

- هەواڵی پێشبینیکراو: ئەو ڕووداوانەن، کە ڕۆژنامەنووس پێشتر زانیاری دەربارەیان هەیە و لە یاداشتنامەکەی خۆیدا دەینووسێ و خۆی بۆ ئامادە دەکات، وەک هەواڵی کۆبوونەوەی پەرلەمان، یان دادگاییەکان و پێشبڕکێ وەرزشییەکان... هتد.

- هەواڵی پێشبینی نەکراو (کتوپڕ): ئەو هەواڵانەن، کە پێشتر بە ڕوودانیان نازانرێ و پێشبینی ڕوودانیان ناکرێ، وەکو هەواڵی ڕووداوە سروشتییەکان و کەوتنە خوارەوەی فڕۆکە و ئاگر کەوتنەوە و هەڵگیرسانی شۆڕش و کۆدەتا و بوومەلەرزە و... هتد. ئەم جۆرە هەواڵانە، هەواڵی تازە یان هەواڵی زیندووشیان پێ دەوترێ.

دابەشکردنێکی تری جۆرەکانی هەواڵ بەم شێوەیەی خوارەوەیە: (٤١: ل ١٨١)

- هەواڵی ڕامیاری.
- ئەو هەواڵانەی سیمایەکی مرۆڤایەتییان هەیە.
- هەواڵی تاوان کردن.
- هەواڵی ئەدەبی.
- هەواڵی هەمەجۆر و ڕەنگاوڕەنگ.

یان بە پێی ئەم پێوەرانەی خوارەوە دابەش کراوە: (٣٢: ٧٩ – ٨١)

١- بە پێی قەوارە:
- هەواڵی کورت.
- هەواڵی درێژ.

٢- بە پێی سەرچاوە:
- هەواڵی دەرەکی.
- هەواڵی ناوەخۆیی.

٣- بە پێی بابەت:
- هەواڵی ڕامیاری، ئابووری، ڕۆشنبیری و هونەری، وەرزشی، زانستی کۆمەڵایەتی، هەمەڕەنگ..

جۆرێکی تری دابەشکردنی جۆرەکانی هەواڵ: (١٥: ل ٢٩)

١- هەواڵ لە ڕووی ئامادەکردنەوە:

- هەواڵی ئامادە.

- هەواڵی داهێنراو.

٢- لە ڕووی ناوەڕۆکەوە:

- هەواڵی ڕووت.

- هەواڵی شرۆڤەیی.

٣- لە ڕووی بابەتییەوە:

- هەواڵی بابەتی.

- هەواڵی دەستکاری کراو

٤- لە ڕووی تەواوی و ناتەواوی:

- هەواڵی بە پەلە.

- هەواڵی تەواو.

٣- سەرچاوەکانی هەواڵ:

مەبەست لە سەرچاوە، ئەو چاوگەیە، کە هەواڵەکەی لێ وەردەگیرێ. ئاشکراکردنی سەرچاوە بە نسبەت کاری پەیامنێران زۆر گرینگە و هەروەها بنەمایەکی زێڕینە بۆ پاراستنی ڕەوشتی ڕۆژنامە و دوور خستنەوەی لە کێشە یاساییەکان. هەروەها لە مەرجە بنەڕەتییەکانی متمانەدانە بە ڕاستگۆیی بەهێزبوونی ڕووداوەکە، هەر هەواڵێک بێ سەرچاوە بوو، هەواڵێکی لاواز دەبێ و جێگەی باوەڕ و متمانەی وەرگر نابێ، بە پێچەوانەشەوە چەند سەرچاوەکە بە هێز بێت پتر باوەڕی پێ

دەکرێ، چونکە "چاکترین هێزی باوەڕ پێ هەبوونی وەرگر، کە ڕۆژنامە بەدەستی دێنێ بۆ هەواڵ، ڕەوشتی گشتی و ڕاستگۆییەتی". (٦٦: ل ١٦٢)

ئاشکراکردنی سەرچاوە بۆ دوو هۆ دەگەڕێتەوە:

١- بۆ ئەوەی خوێنەران، یان گوێگران بتوانن بڕیار لەسەر ڕاستی زانیارییەکان بدەن.

٢- بۆ پاراستنی ڕەوشتی ڕۆژنامەکە، یان هۆکاری هەواڵەکە لە کاتی لێپرسینەوە و بەدواداچوونی یاساییدا. (٥١: ل ٣١ - ٣٢)

سەرچاوە لە ڕەگەزە گرینگەکانی متمانەدانە بە هەواڵ، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ئەگەر هاتوو سەرچاوەکە نەیویست ناوەکەی ئاشکرا بێت، لەبەر هەر هۆیەک بێت، بە تایبەتی لەبەر هۆی ئەمنی، یان وەزیفی، ئەوا نابێ ناوی ئاشکرای سەرچاوەکە بهێنرێ، لەو حاڵەتەشدا لە شێوەی (سەرچاوەیەکی ئاگەدار کە نەیویست ناوەکەی ئاشکرا بکەین....) ئاماژەی پێ دەکرێ، بەڵام لە کاتی پێویستدا لە بەردەم دەزگا پێوەندارەکان بە تایبەتی لە بەردەم دادگا نابێ سەرچاوەکە بشاردرێتەوە. (١٥: ل ٣٥)

١- جۆرەکانی سەرچاوە:

سەرچاوە چەند جۆرێکی هەیە و بە پێی ئەم بنەمایانەی خوارەوە دابەش دەبێت:

١- لە ڕووی پێوەندی بە میدیاکەوە:

١- سەرچاوە خودییەکان (زاتییەکان):

ئەوانەن، کە لە ناو دەستەی دەزگاکەدان و هەواڵەکان پەیدا دەکەن،

وەک: پەیامنێران و هەواڵنێران، (ئەو هەواڵانە بریتین لە هەواڵی شوێن، یان شاری دەرچوونی ڕۆژنامەکە، یان هی شارەکانی تری هەمان وڵات، یان پەیامنێرانی دەرەوەی وڵات، کە سەر بە ڕۆژنامەکەن). (٢١: ل ٤٠)

٢- سەرچاوە دەرەکییەکان: ئەو سەرچاوانەن، کە لە دەرەوەی دەستەی میدیاکەن، لە بەدەستهێنانی هەواڵدا پشتیان پێ دەبەسترێ، وەک: ئاژانسەکانی دەنگوباس و ئەنسات و ڕۆژنامە و گۆوارەکانی تر و بەڵگەنامە و... هتد.

٢- لە ڕووی گرینگییەوە:

١- سەرچاوە بنەڕەتییەکان: ئەو سەرچاوانەن، کە ڕۆژنامەنووس ڕاستەوخۆ هەواڵەکەی لێ وەردەگرێ، وەک: گەورە بەرپرسان، شایەدەکان، کەسە پێوەندیدارەکان و کۆنگرە ڕۆژنامەنووسییەکان.

٢- سەرچاوە لاوەکییەکان: ئەو سەرچاوانەن، کە یارمەتی هەواڵنێر دەدەن هەواڵەکەی دەست بکەوێ، وەک: ئەو داوەتنامەیەی پێشتر دەگاتە هەواڵنێرەکە، یان دەزگاکەی، یان ساڵنامە، کە مێژووی ڕووداوەکان و یادەوەرییەکانی لەسەر تۆمار کراوە.

هەروەها ئاگەدارییەکان و ناوی خوێنەران و گوێگران، کە دەزگاکە لە بابەتەکان و مەسەلەکان ئاگەدار دەکەنەوە و یارمەتییان دەدەن بۆ ئەوەی بە دوای ڕووداوەکان و مەسەلەکاندا بچن.

٣- لە ڕووی بەهێزی و لاوازییەوە:

١- سەرچاوە بەهێزەکان: ئەو سەرچاوانەن، کە زۆر لە هەواڵەکەوە نزیکن، یان پێوەندییەکی ڕاستەوخۆیان پێوە هەیە، وەک: سەرچاوە ڕەسەنەکان، یان شایەدە بە چاو دیتەکان، یان دیداری ڕاستەوخۆ،

یان کەسی سەرچاوەکە خۆی بابەتی سەرەکی هەواڵەکەیە. ئەم جۆرە سەرچاوانەش لە هەواڵدا گرینگییەکی تایبەتییان هەیە و پێیان دەوترێ (سەرچاوەی باوەڕ پێکراو).

٢- سەرچاوە لاوازەکان: ئەو سەرچاوانەن، کە جێگەی متمانە نین، یان لە ڕووداوەکە دوورن، یان ئەگەری ئەوەیان لێ دەکرێ مەبەستی تریان هەبێ لە بڵاوکردنەوەی هەواڵەکە.

لاوازترین سەرچاوەش ئەوانەن، کە ناو ناهێنن، بەم شێوەیەی خوارەوە ڕیز دەبن:

أ- سەرچاوەی ڕێ پێدراو:

ئەو کەسەیە، کە دەسەڵاتێکی ڕاستەوخۆ ئەنجام دەدات، بۆ نموونە وەزیری دارایی سەرچاوەیەکی ڕێ پێدراوە بۆ کاروباری دارایی.

ب- سەرچاوەی فەرمی:

ئەو سەرچاوەیەیە لە ڕێگەی لایەنە فەرمییەکانەوە زانیارییەکان بە دەست دێنێ.

ج- سەرچاوە دەستنیشان کراوەکان، وەکو:

- سەرچاوە دیبلۆماسییەکان.
- سەرچاوە هەواڵگرییەکان.
- سەرچاوەیەک لە کۆنگرەیەکدا.
- سەرچاوەیەک لە وەزارەتی..... (٥١: ل ٣٣ _ ٣٤)

٤- ڕەگەزەکانی هەواڵ:

ڕاگەیاندن و باسکردنی ڕووداوە سەرنجڕاکێشە کۆمەڵایەتی و ڕامیاری و ئابوورییەکان و... هتد، کاتێک بە باشی سەر دەگرێ، کە بە شێوەیەکی تەواو هۆکار و ڕەگەزەکانی هەر ڕووداوێک بخرێتە ڕوو. ئەگەر شارەزایان و زانایانی ئەم بوارە لەسەر دانانی پێناسەیەک بۆ هەواڵ ڕێک نەکەوتبن بە هۆی جیاوازی تێڕوانینیان و تێگەیشتنیان لە هەواڵ، بەڵام بە شێوەیەکی گشتی لەسەر هەندێ مەرج ڕێککەوتوون، کە بناغەی هەواڵ پێک دەهێنن و بەبێ بوونی ئەم مەرجانە هەواڵ دروست نابێ (١٥: ل ١٦)، مەرجی سەرەکیش لە هەواڵدا ئەوەیە، وەڵامی ژمارەیەک پرسیاری تێدا بێت، چونکە دەربڕینی هەواڵ بە ڕستەیەکی ڕووت، چەندین پرسیار لە گیانی خوێنەر، یان گوێگردا دەهێڵێتەوە، بۆ نموونە: کاتێک دەنووسرێ (پیاوێک بریندار بوو) ئەم ڕستەیە لە ڕووی ڕێزمانەوە کەموکووڕی تێدا نییە، بەڵام لە ڕووی بوونە هەواڵ کەموکووڕی تێدایە، چونکە پێناسەی کەسەکە و کات و شوێنی ڕووداوەکە و چۆنیەتی ڕوودانی ڕووداوەکە ئاشکرا نییە (٢١:ل٢٣)، بۆیە مەرجی سەرەکی لە هەواڵدا ئەوەیە، وەڵامی ژمارەیەک پرسیاری تێدابێت.

فیلیپ گایار، لە کتێبەکەیدا (تەکنیکی ڕۆژنامەنووسیی)، دەڵێ: دەستوورێکی کۆنی ڕۆژنامەنووسیی هەیە دەستنیشانی بنەمای هەموو پەیامێکی ڕاگەیەنراو دەکات، ئەویش زنجیرە پرسیارێکە، چەند سەدەیەک دەبێت (کانتیلیان Quintilien) دای ڕشتووە، کە بریتین لە: کێ؟ چی؟ لە کوێ؟ کەی؟ چۆن؟ بۆچی؟، کە هەر هەواڵ و زانیارییەک وەڵامە بۆ ئەم شەش پرسیارە. (٣٥: ل ٤٦)

ئاشکرایە بە لە بەرچاو نەگرتنی هەر یەکێک لەو ڕەگەزانە لەلایەن نووسەری هەواڵ، هەواڵەکە بە ناتەواوی و بێ مانایی دەخاتە ڕوو، بۆیە پەیامنێر ناچارە هەردەم لە خۆی بپرسێ! کێ لە ڕووداوەکەدا بەشداری کردووە؟ کەی ڕووداوەکە ڕووی داوە؟ شوێنی ڕووداوەکە لە کوێیە؟ جۆری ڕووداوەکە چییە؟ چۆن ڕووی داوە؟ بۆ ڕووی داوە؟. لێرەدا دەگەینە ئەو ئەنجامەی، کە دەسکەوتی هەواڵ لە خودی پرسیارەکاندایە. (٢١: ل ٢٣-٢٤)

لەسەر ئەو شەش ڕەگەزانەی کە باسیان لێوە کرا، ئەم ڕوونکردنەوانە پێویستن:

١- کێ؟: ئەو کەس، یان ئەو کەسانەی، کە بکەری ڕووداوێکن، یان بە هەر شێوەیەک دەستیان لە ڕووداوەکەدا هەیە، دیاری دەکات. زۆر جار گرینگیدان بە (کێ)، دەگەڕێتەوە بۆ ئەو کەسە لە سەر بنەمای پلەوپایەی ئاینی، یان ڕەگەزی، یان تەمەنی.... هتد، یان لەسەر بنەمای ژمارەی ئەو کەسانەی، کە گلاونەتە ڕووداوەکەوە. (٦٦: ل ١٠١)

٢- کەی؟: لە وەڵامدانەوەی ئەم پرسیارەدا، کاتی ڕوودانی ڕووداوەکە دەستنیشان دەکرێت، ئەم دەستنیشانکردنەش، لەوانەیە بە وردی و درێژی بێت، یان گشتگیر و سەراپایی بێت. (٣٥: ل ٤٥)

لێرەدا دەبێ ئەوە بزانین، لەبەرئەوەی لە سەرەوەی ڕۆژنامەکاندا مێژووەکە دیاری دەکرێت، زۆر جار لە دەقی هەواڵەکەدا، دوێنێ یان ئەمڕۆ دەنووسرێ، بەڵام گومان لەوەدا نییە، ئەگەر هاتوو ڕووداوەکە چەند ڕۆژێک پێشتر ڕووی دابێت، بەڵام تازە ئاشکرا بووبێت، پێویستە سەعات و ڕۆژ، یان هەفتە و مانگەکانیش باس بکرێت.

٣- له کوێ؟: ئەو شوێنەی، کە ڕووداوەکەی لێ ڕووی داوە، یان ڕوو دەدات، وەڵامە بۆ ئەم پرسیارە. لەو هەواڵانەی کە ڕوویان نەداوە، یان پێشبینی ڕوودانیان دەکرێت، ئەوانەی پێوەندییان بە کۆڕ و کۆبوونەوەکان و یارییە وەرزشییەکان وە... هتد، هەیە، پێویستە له کوێ؟ واتە شوێنەکە زۆر بە وردی دەستنیشان بکرێت. بەڵام لە هەواڵە ناوەخۆییەکاندا مەرج نییە هەموو کاتێک پێویست بەوە بکات ناوی شار، یان ناونیشانی شەقام باس بکرێ، (٦٦: ل ١٠٣). واتە ئەم دیاریکردنەی شوێن لەوانەیە زۆر بە وردی و فراوانی دیاری بکرێت، لەوانەشە بە گشتی و بە کورتی بێ، بە پێی ئەو بارودۆخەی، کە پێوەندییان بە بڵاو کردنەوەی هەواڵەکەوە هەیە.

٤- چی؟! چی ڕووی دا؟: وەڵامەکەی لە وەسفکردنی ڕووداوەکە دایە. گرینگترین پرسیار لە هەواڵدا پرسیاری (چی)یەیە، چونکە ئەرکی سەرەکی هەواڵ ئاگەدارکردنەوەی خەڵکییە لەوەی کە ڕووی داوە و کراوە، یان ڕوو دەدات و دەکرێ، (١٥:ل١٦). پێشەکی ئەو هەواڵەی، کە دەربارەی ڕەگەزی (چی)یەیە، بە (کێ) دەست پێ دەکات، وەک ئاسانترین شێوازی ڕاگەیەنراو، یان لە پێناو جەختکردنە سەر سەرچاوەوە.

٥- بۆ؟: هۆی ڕوودانی ڕووداوەکە دیاری دەکات، هەندێ جار وەڵامدانەوەی پرسیاری (بۆ؟) لە سەرەتای ئامادەکردنی هەواڵەکەدا ئامادە نییە. بۆ دۆزینەوەی دەبێ کاتێکی زیاتر تەرخان بکرێ، تاکو بتوانرێ هۆیە ئاشکرا و نا ئاشکراکانی ڕوودانی کاری هەواڵ دەستنیشان بکرێت.

٦- چۆن؟: واتای شرۆڤەکردن و ڕوونکردنەوەی زیاتر دەربارەی ئەو

شـتانـەی ڕوویان داوە، بە تایبـەتی لەو کـاتانـەی، کـە هـەنـدێ لایەنی ڕووداوەکە شـاراوە بێت. بەڵام لە هـەمـان کـاتدا پێویسـتـە ئاگـەداری ئەوە بین، کە زێدەڕۆیی نەکەین لە بەکارهێنانی وشە. (٦٦: ل ١٠٤)

٥- ئەرکەکانی هەواڵ:

هـیچ کـۆمـەڵێکی مـرۆیی بـەبێ بـوونی پێـوەنـدیکردن لە نێـوان ئەندامەکانیدا نایەتە کایەوە و بەردەوام نابێ، چونکە پێوەندیکردن وەکو دیاردەیەکی سـەرەکی دروسـتبوونی کـۆمـەڵ پێویستە، ئـەگـەر ئەو کـۆمـەڵە سـەرەتاییـترین کـۆمـەڵیش بێت. هـەواڵیش شـێـوەیەکـە لە شـێـوەکـانی پێوەندیکردن لە نێوان تاکەکانی کـۆمـەڵدا. مـرۆڤ هـەر لە کـۆنـەوە گـەلێک ڕێگە و ڕێبـازی جـیـاجـیـای بـۆ ئـەم مـەبەسـتـە بەکـار هێناوە، وەکـو بەکـارهـێنانی ئاگـر و دووکـەڵ بۆ هـەواڵێکی دیاریکراو، کـە ئـەمـەیان دەچێتـە شـێـوازی (هـەواڵی بینراو)، یان نووسـین و هەڵکەندنی وێنە لەسـەر بەرد و دیواری ئەشکەوتەکـان، یان لێـدانی تەپڵ (هـەواڵی بیسـتراو). هـەمـوو ئەمـانە گـرینگی هـەواڵ دەردەخـەن لە ڕەوتی ژیانی مرۆڤایەتیدا هەر لە کۆنەوە تاکو ئەمڕۆ.

بۆ ئەمـڕۆش هـەواڵ لە ناو هـەمـوو چین و توێژە جـیاجـیاکانی کـۆمـەڵ گـرینگی و بایەخی خـۆی هـەیە، بڵاوکـردنەوە و پەخـشکردنـی لە ئەرکـە سـەرەکـیـیـەکـانی ڕۆژنامـەنووسـیـیـە، چونکە ئەرکی گـرینگی ڕۆژنامـەنووسـی، گـواسـتـنەوەی کـار و کـردەوە و زانیـای و ڕووداو و... هتد، بۆ نەوەکانی کۆمەڵ.

لە دوای ئـەوەی ڕۆژنامـەنووسی بـووە هـۆکـارێک بۆ گـواسـتـنەوەی ڕووداوەکان و ئاگـەدارکردنی جـەمـاوەر لە هـەمـوو ئەو ڕووداوانەی کە لە جیـهانی دەرەوە و کـۆمـەڵی ناوەخـۆدا ڕوو دەدەن، ئەرکەکانی ڕۆژ بە ڕۆژ

جۆراوجۆرتر و زۆرتر بوون.

هەروەها ڕۆژنامەنووسی هەر ئەوە نییە، کە تەنیا هۆکارێک بێت بۆ گواستنەوەی ڕای گشتی، بەڵکو بووەتە ئامێرێک بۆ دروستکردنی ڕای گشتی و گۆڕینی بیر و بۆچوونەکان و پێشکێشکردنی خزمەتگوزاری زۆر گرینگ بۆ کۆمەڵ. هەواڵیش وەکو بەشێکی گرینگ لە ڕۆژنامەنووسیدا، کۆمەڵێک ئەرکی جیاجیا بەجێ دەهێنێ، وەکو: (ئەرکی ڕامیاری، ئابووری، مرۆیی، ڕۆشنبیری، کۆمەڵایەتی، سەربازی، تەرفیهی... هتد). (١٦: ل ٣٦)

١- ئەرکە سیاسییەکان:

هەواڵ ڕۆڵی سەرەکی دەبینێ لە ناساندنی سیاسەتی دەسەڵاتداران و هێزە سیاسییەکان بە جەماوەر و ڕای گشتی. لەم ڕووەوە گەلێک کاروباری دیاریکراو هەیە، کە هەواڵ دەیانخاتە ڕوو و باسیان لێوە دەکات، وەکو: کاروباری ئەنجوومەنی نیشتمانی، دەسەڵاتداران (وەزیرەکان و بەرپرسانی وڵات)، کاروباری دارایی، بودجەی دەوڵەت، باج و داهات، پرۆژە و پرۆگرامی نوێ، گۆڕانکاری لە پرۆگرامی سیاسەت... هتد. (٤٢: ل ٢٩٠)

٢- ئەرکە کۆمەڵایەتییەکان:

کاروباری کۆمەڵایەتی پانتاییەکی گەورە لەسەر لاپەڕەی ڕۆژنامەکاندا داگیر دەکات، تێیدا هەواڵی کۆمەڵ بڵاو دەکرێتەوە، هەموو ئەو هەواڵە گرینگانە دەگرێتەوە، کە تایبەتن بە پێوەندییە کۆمەڵایەتییەکانی خەڵک. دەبنە هۆی دروستبوونی گۆڕین لە بواری کۆمەڵایەتیدا و مرۆڤ شارەزای ژیانی تازە دەبێت و پێوەندییەکانی

لەســەر بناغـەی تـازە لەگـەڵ تـاکـەکـانی کـۆمـەڵەکـەی و کـۆمـەڵانی تر دادەمــەزرێنـێ، ئەو بەها و نـەریتـانـە فـرێ دەدات، کـە وادەیـان بەســەر چووە، بە سـوود بینین لە ئـەزمـوونی گـەلان فـێری شـتی تازە دەبێت و تـەنانـەت هـەواڵ لـە وتار زیاتر ڕۆڵ دەبینـێ لـە گــۆڕینی کــۆمــەڵێکی دواکەوتوو، بەرەو کۆمەڵێکی مەدەنی. (٤٢: ل ٣٢٤)

٣- ئەرکە فیکری و ڕۆشنبیرییەکان:

لە ڕێگەی هـەواڵەوە مـرۆڤ ئاگـەداری نوێـترین داهێنانی مـرۆڤایەتی و جـۆری بیـرکـردنەوەی خــەڵکی دەبێت و دەتوانێت ڕاوبـۆچوونی هـەبێت دەربارەی ڕووداوەکـان و درک بە ئەنجـامی سلبی و ئیـجـابیـیـەکـانی ڕووداوەکان بـە سـەر ژیانی کـۆمـەڵەکـەی بکات، پێش ئـەوەی ڕووداوەکە ڕوو بدات، یان پێش ئەوەی دەرەنجامەکانی دەربکەون.

٤- ئەرکە مرۆییەکان:

ئاگـەدارکردنەوەی خـەڵکی لەوەی چی لە دەوروبـەری ڕوودەدات، خـۆی لە خۆیدا ئەرکێکی مرۆییە. چونکە مـرۆڤ ئامـادە دەکات پێشـوازی لە کـار و پێشـهـاتە چاک و ئیـجـابیـیـەکـان بکات، خـۆیشـی بۆ ڕووبەڕوو بوونەوەی خـراپەکـان ئامـادە بکات. سـەرباری ئەوەش بـە هـۆی هـەواڵەوە مـرۆڤ ئاگـەداری ئێش و ئازار و مـەینەتەکانی خەڵکی لێقـەومـاو دەبێت، جـا ئەو لێـقـەومـاوانە بـە هـۆی کـارەسـاتی سـروشـتـیـیـەوە بێت، وەک: بوومەلەرزە و نەهاتی و بڵاوبوونەوەی برسییەتی، یان بە هـۆی کارەساتی دەستکردی مرۆڤەوە بێت، وەک: شـەڕ و شـۆڕ و زوڵم و چەوساندنەوە، کە ئەم ئاگـەداربوونە مـرۆڤ هـان دەدا بە هـانای لێـقـەومـاوانەوە بـچـێت و دەستی یارمەتییان بۆ درێژ بکات.

٦- بەهاکانی هەواڵ

لە کاتێکدا پسپۆران لە سەر پێناسەیەکی یەکگرتوو بۆ هەواڵ ڕێک نەکەوتوون، بەڵام لە هەمان کاتدا چەند فاکتەرێکیان دەستنیشان کردووە وەک پێکهێنەری بەهای هەواڵ، کە مەرجە هەموویان، یان هەندێکیان لە نێو ڕووداوێکدا هەبن تاکو ببن بە هەواڵ و شایانی بڵاوکردنەوە بن.

سەرەڕای ئەوەی، کە لایەنی ڕامیاری فاکتەرێکی گرینگە، لە هەڵسەنگاندنی هەواڵ و بڕیاردان لە سەری، ڕۆژنامە و هۆکارەکانی تری پێوەندی جەماوەری، لەگەڵ ئەوەی جیاوازی لە نێوانیاندا هەیە، بەڵام پێوەری لێکچوونیان هەیە بۆ دیاریکردنی گرینگی هەواڵ و جیاکردنەوەی هەزارەها ڕووداو، بۆ ئەوەی ڕۆژانە دەستنیشانی ئەوانە بکەن کە بۆ بڵاوکردنەوە دەست دەدەن. (٦٦: ل ٩١)

پرۆسەی داهێنانی ڕۆژنامەیی بە قۆناغە جیاجیاکانییەوە لەسەر چەند بنەمایەکی نەگۆڕ و چەسپیو هەنگاو دەنێ و هەوڵی ئەوە دەدات، کە پابەندی ئەو مەرج و ڕێسایانە بێت، کە هەواڵی ڕۆژنامەیی دەوڵەمەندتر و کاریگەرییەکەی زیاتر دەکەن، ئەم بنەما و مەرجانە پێیان دەوترێ (بەهاکانی هەواڵ _ القيم الاخبارية)، کە گرینگترینیان ئەمانەی خوارەوەن. (٣٢: ل ٧٥)

١- هەنووکەیی و تازەیی:

زۆربەی ڕۆژنامەنووسان ئەو ڕاستییە دەزانن، کە دەڵێ: (هیچ شتێک لە ڕۆژنامەی دوێنێ مردووتر نییە، بۆ ئەمڕۆش ئەو هەواڵە ئێزگەییە، یان تەلفزیۆنییەی، کە پێش سەعاتێک پێشکێش کراوە) (٦٦: ل ٩٢)

هەروەها گوتەیەکی باو لە ژوورەکانی نووسینی هەواڵدا هەیە، دەڵێ:
"هەواڵی دوێنێ بۆ ئەمڕۆ هەواڵ نییە" (٥١: ل ٩٢)

هەواڵ وەک میوە و سەوزە وایە، ئەگەر لە کاتی خۆیدا نەخرێتە بازاڕەوە دەگەنێ و کڕیاران نایکڕن. هەر لەبەر ئەمەشە ڕاگەیاندنەکان هەوڵ دەدەن تازەترین زانیاری لەسەر ڕووداوەکانی ڕۆژ، پێش ئەوەی لە شوێنێکی تردا بڵاو بکرێتەوە لای خۆیان پەخشی بکەن. (ئادرین هیرارد)، سەرنووسەری ڕۆژنامەی LETEMPS، کە لە پێش جەنگی جیهانیی دووەم لە فەڕەنسا دەردەچوو، بە هاوکارانی دەوت: (دەبێ بزانن پێویستە ڕۆژنامەیەک لە ماوەی ٢٤ سەعاتدا ئامادە بکرێت و بفرۆشرێت و بخوێندرێتەوە و فەرامۆشیش بکرێت). (٢١: ل ٤٢)

هەنووکەیی تازەیی لە هەواڵدا لە سێ ڕووەوەیە:

تازەیی لە ڕووی کاتەوە، لە ڕووی زانیاری خستنە سەر، شێواز و جۆری باسکردن. (٣٥: ل ٣٣-٣٤)

لە ڕووی کاتەوە، واتە لە نزیکترین کاتدا ڕووی دابێت، بۆ ڕۆژنامەی بەیانییان ئەو هەواڵانە تازەن، کە دوێنێ تا بەرەبەیان ڕوویان داوە، بۆ ڕۆژنامەی ئێوارانیش ئەو هەواڵانە تازەن، کە سەرلەبەیانی ئەو ڕۆژە ڕوویان داوە، بۆ ڕادیۆ و تەلەفزیۆنیش ئەو هەواڵانە تازەن، کە ئەو ڕۆژە تا کاتی پێشکێشکردنی هەواڵەکان ڕوویان داوە. بۆ ڕۆژنامە و کۆواری هەفتانەش، ئەو هەواڵانە بە تازە دادەنرێن، کە لە ماوەی ئەو هەفتەیە ڕوویان داوە و شایانی بڵاو کردنەوەن. (١٥: ل ١٠ _ ١١)

تازەیی لە ڕووی زانیارییەوە، واتە باسکردنی زانیاری نوێ و تازە، کە هێشتا دەربارەی هەر ڕووداوێک باس نەکرابێت، هەتا ئەگەر ئەو ڕووداوە ماوەیەکیش بووبێت ڕووی دابێت، بە تایبەتی ئەگەر ئەو

زانیارییە تازانە کار لە ڕای گشتی بکەن و گۆڕان بە سەر هەڵویستیاندا بهێنێ.

تازەیی لە ڕووی شێواز و جۆری باسکردنەوە، واتە هەڵبژاردنی گۆشە نیگایەکی نەزانراو، کە هەواڵنووس لێیەوە هەواڵەکە بۆ خوێنەران ئاشکرا بکات، بە تایبەتی لەو بابەتانەی کە باس کراون و بڵاو بوونەتەوە و لەلایەن زۆربەی خەڵک زانراون، بۆ نموونە لە کاتێکدا ڕۆژنامەکان لە ڕووی ڕامیارییەوە گرینگی بە هەواڵی سووتانی کەشتییەکی نەوت هەڵگر دەدەن لە ئەنجامی بۆردومان کردنییەوە، لەوانەیە هەمان هەواڵ جۆرە تازەیییەک بە خۆیەوە ببینێ ئەگەر هاتوو جەختی لەسەر لایەنە مرۆیییەکە کرد بە خستنە ڕووی ئەو بارە ناخۆش و ناهەموارەی، کە سەرنشینانی کەشتییەکە لە کاتی سووتانیدا تییدا ژیاون. (٣٥: ل ٣٥)

لەبەر ئەو گرینگییەی، کە خێرایی پەخشکردنی هەواڵ هەیەتی، دەتوانرێ بوترێ هیچ شتێک لە دنیادا بە قەد ڕۆژنامەنووسیی پێویستی بە خێرایی نییە.

٢- نزیکی (نزیکی شوێن و کات):

واتە چەند هەواڵەکە لە خوێنەرەوە نزیک بێت لە ڕووی (شوێن، ناوچە پسپۆری، بایەخ پێدانی خوێنەر) ئەوەندە خوێنەر زیاتر بایەخی پێ دەدات. نزیکیش چەند جۆرێکی هەیە: (١٥: ل ١٢)

أ- نزیکی لە ڕووی جوگرافییەوە:

شتێکی ئاسایییە، کە جەماوەری خولیاو بە دواداچووی هەواڵ گرینگی و بایەخ بەو هەواڵانە بدەن، کە دەربارەی وڵات و شار و گەڕەکەکەیانە. بۆیە پێویستە ڕۆژنامە گرینگییەکی پێویست بەم

بەهایەی هەواڵ بدات، چونکە خوێنەران زیاتر بایەخ بە ناوی ئەو کەس و شوێنانە دەدەن کە لەلایان ناسراوە، هەروەها ئەو هەڵوێست و ڕێبازانەی، کە کاریان تێ دەکەن و دەیانەوێ پێش هەموو شتێک ئەوە بزانن، کە چی لە ناو کۆمەڵەکەی و ناوچەکەیدا ڕوو دەدات. (٦٦: ل ٩٣)

ب- نزیکی لە ڕووی دەروونییەوە:

هەر ڕووداوێک لە شوێنێکدا ڕوو بدات جێ بایەخی ئەو کەسانەش دەبێت، کە لە ڕووی دەروونییەوە لێیانەوە نزیکە، تەنانەت ئەگەر لە ڕووی جوگرافییەوە مەسافەیەکی زۆریش لێی دوور بێت.

ج- نزیکی لە ڕووی بەرژەوەندییەوە:

بەرژەوەندی ئابووری دەتوانێ ماوەکان کورت بکاتەوە، ئەو ڕۆژنامانەی، کە لە شارە پیشەسازی و بازرگانییەکان دەردەچن، پێویستە گرینگی بە هەواڵی دارایی و ئابووری بدەن. ڕۆژنامە دەرچووەکانی ناوچە کشتوکاڵییەکانیش پێویستە بایەخ بە نرخی کەلوپەلی کشتوکاڵی و سیاسەتی میری لە بواری کشتوکاڵدا بدەن. (٧٩: ل ٤٥)

٣- ململانێ:

لە ناو کۆمەڵانی جیهاندا ململانێی جۆراوجۆر هەیە و زۆربەیان جێگەی بایەخ و گرینگی هەواڵی ڕۆژنامەنووسین. هەموو ململانێیەک لە نێوان خەڵک و کۆمەڵ و وڵاتان، جێگەی گرینگی و بایەخی خوێنەرە، چونکە ئەوەی زۆر گرینگ و پێویستە ئەوەیە، کە ئارامی و ئاسایش باڵی بە سەر ژیانی مرۆڤدا بکێشێ. (٥٢: ل ٧١)

ئەو هەواڵانەی، کە شێوازێکی درامییان هەیە و پێوەندییان بە

ململانێی مرۆڤەوە هەیە، دژ بە شەڕ و دواکەوتوویی و نەخۆشی و سروشت، هەموویان هەواڵی پڕ بایەخن (٣٢: ل ٧٥)، چونکە ژیانی ڕۆژانە خەریکە شێوازی ململانێ بە خۆوە دەگرێ، بۆ ئەم مەبەستە هەندێ لە نووسەران وای بۆچوونە، کە ژیان ململانێیە و مێژووش گەواهیدەری ئەم گوتەیە.

تەنیا چاو خشاندنێکی خێرا بە ناو چەند ڕۆژنامەیەک لە ماوەی هەفتەیەکدا، ئەوەمان بۆ دەردەخات ژمارەی ئەو هەواڵانە چەندن، کە باس لە ململانێ و پێکدادان دەکەن بە هەموو جۆرەکانیانەوە. بۆ ئەم دیاردەیە لە ژوورەکانی ئامادەکردنی هەواڵدا گوتەیەک هەیە دەڵێ: "ململانێ سەرنج ڕاکێشتر و ورووژێنەر ترە، لە ئاسایش و ئارامی". (٥١: ل ٥٠)

٤- ناوبانگ و گەورەیی قەوارەی ڕووداوەکە:

هەواڵەکە چەند پێوەندار بێت بە ڕووداوێکی گرینگ و گەورەوە، ئەوەندە بایەخ و گرینگی زیاتر دەبێت.

بێگومان کاتێک کارەساتێک لە شوێنێکدا ڕوو دەدات، یەکسەر پرسیاری ژمارەی کوژراو و بریندارەکان و زیانەکانی تر دەکرێت، زیانەکانیش چەند گەورەتر و زۆرتر بن پتر شایانی باسکردن دەبن. هەروەها باسکردنی شتێکی گرینگیش بە هەواڵ لە قەڵەم دەدرێت.

٥- سەیروسەمەرەیی و ناوێزەیی:

واتە ئەو هەواڵانەی، کە لە ڕێچکەی ئاسایی و ئەزموون و ڕێبازی ژیانی ئاسایی لادەدەن، (٧٩: ل ٤٦). چونکە ڕووداوی ئاسایی نابێتە هەواڵ، بەڵام ئەگەر ڕووداوەکە نا ئاسایی بوو ئەو کاتە دەبێتە هەواڵ.

شارەزایانی ئەم بوارە دەڵێن: "ئەگەر سەگێک مرۆڤێکی گەست، هەواڵ نییە، بەڵام ئەگەر مرۆڤێک سەگێک بگەزێ، ئەوە هەواڵە"، یان بۆ نموونە ڕووداوی دزینی بانکێک نابێتە هەواڵێکی سەیر، ئەگەر بە ڕێگەیەکی سەیر و ناوێزە نە بێت. (٦٦: ل ٩٧)

٦- گرینگیدان بە لایەنی مرۆڤایەتی:

گرینگیدان بە بوونەوەری مرۆیی و ئەو ڕووداوانەی پێوەندییان بە پیاو و ئافرەتەوە هەیە، واتە گرینگیدان بە مرۆڤ و هەموو ئەو شتانەی، کە پێوەندییان پێوە هەیە.

هەواڵ بە پلەی یەکەم بەرهەمی مرۆڤە، بۆیە پێویستە هەڵگری تۆوی مرۆڤایەتی بێت. ئەو هەواڵەی هەڵگری تۆوی مرۆڤایەتییە، بازنەی گرینگیدان پێی فراوان دەبێت و لە چوارچێوە ناوچەییە تەسکەکەی دەردەچێت بۆ چوارچێوە فراوانەکەی مرۆیی بە گشتی. بۆ نموونە هەواڵی برسییەتی لە هەندێ وڵاتانی ئەفریقی، یان لە هیندستان، یان لە هەر پارچەیەکی سەر ڕووی ئەم جیهانە ویژدانی هەموو مرۆڤێک دەهەژێنێ. (٣٥: ل ٣٧ _ ٣٨)

ئەم جۆرە هەواڵانە شێوازی تایبەتی خۆیان هەیە، لە بانگکردنی سۆز و خۆشەویستی و بەزەیی و ترس و خۆبەختکردن و... هتد.

٧- شۆرەت و ناوبانگ :

دیارە هەموو مرۆڤێکی سەر ئەم زەمینە تا ڕادەیەکی زۆر وەکو یەک خوڵقاون، بەڵام هەندێ کەس لەبەر شۆرەت و ناوداریان بۆ خۆیان هەواڵن (٦٦: ل ٩٥)، یاخۆ هەڵسوکەوتی نائاسایی تاکێک لە ناو کۆمەڵدا ئەمەش جۆرە شۆرەت و ناوبانگییەک دروست دەکات.

شـايانی باسـه ئەوەی بە گـوێرەی کـەسـێک لەم بارەوە گـونجـاو بێت، شتێکی ئاساییـە بە گوێرەی شوێنێک، یان ڕێکخـراوێکیش هەمان شت بێت. بۆ نموونە هەواڵی کـەوتنـەوەی ئاگـرێک لـە شـوێنێکی قـەرەباڵغی گــەورەدا زاڵە بە ســـەر هـەمـــان ڕووداو لە شـــارێکی بچـــووکی کـــەم دانیشتووان لە ڕووی شۆرەت و ناوبانگیدا.

جگە لەو بەهـایانەی ئامـاژەمـان پێ کرد، چەند بەهـایەکی تر هەن، کە پێویسـتـە لە هەواڵدا هەبن، وەکو: (ڕاسـتگۆیی، ڕوونـی، بابەتی، وردی، زمـــانێکی ســـاکـــار و ڕوون، بەڵگەداری ڕووداوەکـــان، شـــێـــوازێکی زانستییانە و کورت و پوخت).

٧- زمانی وێنە لە هەواڵی ڕۆژنامەییدا:

وێنە وەکو دیاردەیـەک هەر لە کۆنەوە ڕۆڵی کاریگـەریی بە سـەر ژیان و هەڵسـوکـەوتـی ئادەمـیـزاددا هەبووە. وێنـە و هێڵکارییـە سـاکارەکـان و هێماکان، هۆکاری سەرەتایی پێوەندیکردن بوون لە نێو کۆمەڵانی مرۆڤە ســـەرەتاکـــاندا. یـەکـێک لەو ســـەرچاوانەی کـــە توێژەر و لێکۆڵـەران لە لێکۆڵینەوە مـێـژوویـیـــەکـانی خـۆیاندا بۆ بە دەســـتــهـێنانی زانیـاری دەربارەی گەل و نەتەوە کـۆنەکان پشـتیـان پێ بەسـتـووە، ئەو پاشـمـاوە نووســـراوانە (هێـڵکاری، وێنە) بووە، کــە لە ســـەر دیواری ئەشکەوت و پەرستگاکاندا بەجێ ماون.

زانایانی (ئـەنتـرۆپـۆلۆجیـا)، پێـشکەوتنـی مـرۆڤ لەم ڕووەوە زیـاتر بە هەستی بینین دەبەستنەوە وەک لە هەسـتەکانی تر، گۆڕانی پشت بەستن لە هـەسـتـــەکـانی ترەوە بۆ هەسـتی بینـین هەنگاوێکی گـرینگ بوو لە گـەشـەکـردنی پێکهـاتەکـانی هۆشی مـرۆڤ، ئـەمـەش ئەو ڕاسـتـیـیـە

بەرجەستە دەکات، کە ئێمە لە دوای بینینی شتەکان شارەزاییان لەسەر پەیدا دەکەین. (٤٨: ل ٥٣)، بۆیە هەر لە کۆنەوە وێنە و نەخش و نیگار جێگەی گرینگی و بایەخی میللەتان بووە. میسرییە کۆنەکان وێنە و نووسین و هێما و پەیکەرەکانیان وەک ئاماژەیەک بۆ خواوەندەکان و گەورەییان دەکرد، هەر چەندە وێنەکان زیاتر بە مەبەستی تۆمارکردنی ڕووداوەکانی ژیان و بەرز نرخاندنی بیرەوەری فیرعەونەکان کێشراون.

ڕۆمانەکانیش هەستیان بە گرینگی و بەهای هونەری دەربڕینەکانی وێنە و هەڵکۆڵین کردووە وەکو هۆیەک بۆ پتەوکردنی پێوەندیکردن لە نێوان مامۆستا و قوتابییەکەی، ئەم مێژووە لە کتێبە جۆراوجۆرەکانی فەیلەسووفە ڕۆمانییەکانی سەدەی یەکەمی زاینیدا دیارە.

سیسکا (٤ پ.ز _ ٦٥ ز)، دەڵێت:"خەڵکی زیاتر باوەڕ بە بینین دەکەن وەک لە بیستن، لە فێرکردندا گرینگی بە وێنەی کێشراو لەسەر لم بدەن" (١٧: ل ٩٤)

هەروەها چینییەکان هەر لە کۆنەوە وتوویانە: وێنەیەک کاریگەرییەکەی لە هەزار وشە زیاترە. دیارە تایبەتمەندی و گرینگی وێنەش ئەوەیە، کە خێرا و زووتر دەگەیەنرێت و هەرس دەکرێت. زمانی وێنەش ئەو زمانەیە، کە خوێندەوار و نەخوێندەوار، گەورە و بچووک لێی تێ دەگەن. هەروەکو دەڵێن هیچ شتێک نییە بە قەدەر وێنە وشە دەوڵەمەند بکات. (١٧: ل ٩٩)

لە ڕۆژنامەنووسیی ئەم سەردەمەماندا، وێنە یەکێکە لە لایەنە تیپۆگرافییە سەرەکییەکان، چونکە لەگەڵ پیتەکانی مەتن و ناونیشانەکان و ماوەی نێوان بابەتەکان و پانتاییە سپییەکان، ئەمانە هەموویان لە بنیاتنانی جەستەیی ئاسایی لاپەڕەی ڕۆژنامەدا هاوبەشی

دەکەن لەبەرئەوەی وێنەی فۆتۆگرافی سیفەتێکی تیپۆگرافی هەیە، دەرهێنەر سوودێکی گەورەی لێ دەبینێت لە کاتی دەرهێنانی کاری ڕۆژنامەنووسیدا، دانانی وێنەش لەسەر ڕووپەڕی ڕۆژنامە و کۆوارەکاندا وایان لێ دەکات لە شێوەی وەستاو، یان نەجوولاوەوە گیانێکی زیندوو و جوولاوەی بە بەردا بکات، ئەو لاپەڕەیەی پڕیەتی لە وشە و مانشێتی وشک و بریقەدار، ئەوا بە هۆی وێنەوە لاپەڕەکە بەرگێکی زیندووی دەبێت. (١٧: ل ١٠)، کە ئەمە وا دەکات کاریگەرییەکی هێزی بە سەر خوێنەردا هەبێت و ڕای گشتی و جەماوەر بەرانبەر بە بە ڕووداو و مەسەلەکان بورووژێنێ، نموونەی ئەم دیاردەیە زۆرە، هەروەکو: کۆچڕەوە گەورەکەی کوردان، شەڕەکانی ڤێتنام و بەلقان... هتد، بینیمان، کە چەند کاریگەرییان بە سەر هەست و دەروونی خەڵکدا هەبووە، نەک هەر لەسەر ئاستی ناوەخۆدا بەڵکو لەسەر ئاستی جیهانیشدا، چونکە بە نسبەت ڕۆژنامە و خوێنەران بە شێوەیەکی گشتی وێنە بایەخ و گرینگییەکی زۆری هەیە بەتایبەتی ئەو وێنە هەواڵییانەی هەندێ جار دەبنە سەرکەوتووترین هۆکاری ڕاگەیاندن بۆ ڕوونکردنەوەی ناوەڕۆکی هەواڵێک بەبێ ماندوو بوونی خوێنەر، یان هەندێ جار وێنە لە چاوتروکانێکدا شتی وا پێشکێش دەکات، کە کتێبێک ناتوانێت بە سەد لاپەڕەش پێشکێشی بکات. وێنە ڕووداو بۆ خوێنەر دەگوازێتەوە و وا دەکات کە هەندێ وردەکاری ڕووداوەکە پیشان بدات.

وێنەی باش لە هەواڵدا وەکو هەواڵی نووسراو وایە، یان بە لای کەم تەواوکەری هەواڵە، زمانەکەشی (زمانی وێنە) جێگەی بەشێک لە ناوەڕۆکی هەواڵەکە دەگرێتەوە. (٧٣: ل ١٤٩)

گرینگی وێنە و هەڵبژاردنی وێنە لە لایەن ڕۆژنامەوان و بەشی وێنە و هونەری ڕۆژنامە بەوەدا دەردەکەوێت زیاتر زمانی وێنە کاریگەر بێت بۆ سەر هەستی بینینی خەڵک و ڕەنگدانەوەی هەبێت لە سەر هەستی جەماوەر. بۆ ئەوەی زمانی وێنە کاریگەر بێت، دەبێت ئەم چوار تەوەرە فەرامۆش نەکەین، کە هەر یەک لە وێنەکە و لێپرسراوی هونەری ڕۆژنامەکە و وێنەگری ڕۆژنامەکە دەورێکی باڵا دەبینن، جگە لە دەوری تەکنیکی فیلم و کامێرا. (١٧: ل ١٠٠)

لەگەڵ پێشکەوتنی تەکنۆلۆجیای هۆیەکانی گواستنەوە و چاپکردنی وێنە، وێنەکان لە ڕووی ناوەڕۆکەوەش گۆڕانکارییان بە سەردا هات و هەمەچەشن بوون، وەکو: وێنەی هەواڵ و بابەتەکان و گرتە مرۆییەکان (اللقطات الانسانية) و وێنەی جوانی و گوزارشتکەر، ڕۆژنامەکان وایان لێ هات بەشێکی تایبەت بۆ وێنە تەرخان بکەن، کە ژمارەیەک وێنەگری لێهاتوو و بە توانا لە خۆ بگرێ، وێڕای ئەو وێنانەی کە ڕۆژنامەکە لە ڕێگەی ئاژانسەکان و جەماوەر و نووسینگەکانی پێوەندی گشتی و دەستە و دەزگا تایبەتییەکانی میری دەستی دەکەوێت. (٧٣: ل ١٥١)

ڕێککەوت ڕۆڵێکی گرینگ دەبینێ بە تایبەتی لە بواری هەواڵدا، بە بڵاوکردنەوەی وێنەیەک، کە لە کاتی ڕوودانی ڕووداوێکدا گیرابێ، زمانی ئاخاوتنی ئەم وێنەیە زۆر ڕوون و ئاشکراتر دەبێت لەوەی لێکۆڵینەوە، یان بەدواداچوونێکی ڕۆژنامەیی دەیکات، بۆ نموونە وێنەی کەشتییەک لە کاتی نقووم بوونیدا، یان پردێک لە کاتی ڕووخانیدا، یان ئۆتۆمبێلێک لە کاتی وەرگەڕانیدا، یان کاتی جێبەجێکردنی تاوانێکی کوشتن. هەموو ئەم جۆرە وێنانە زمانەکانیان زۆر دەوڵەمەندترن لە زنجیرەیەک لێکۆڵینەوەی ڕۆژنامەیی، چونکە وێنەکە ڕووداوەکە وەکو خۆی بەبێ

دەستكاری دەگوازێتەوە، بەوەی كە وێنە درۆ ناكات.

بەڵام ئایا وێنە درۆ ناكات؟

كامیرا خۆی درۆ ناكات، بەڵام وێنەگر هەندێ جار لایەنگری بیر و بۆچوونێكە، ئەوەكەی تر پشتگوێ دەخات و وێنەكە دەشێوێنێ بە لابردنی هەندێك بەشی، یان بە لێكدان و چەسپكردنی بەشەكانی دوو وێنەی لە یەك ترازاو، ئەمە و گەلێك فڕوفێڵی تر، كە ئەمەش دەرچوونە لە ڕەوشتی ڕۆژنامەنووسی. بۆیە پێویستە لەگەڵ ڕووداوەكاندا بە ڕاست و دروستی مامەڵە بكرێت.

ڕۆژنامەنووسیی كوردیش، هەر چەندە چاپكردن و بڵاوكردنەوەی وێنەی فۆتۆگرافی، یان زەنگۆگرافی ئەركێكی ئابووری یەكجار زۆری هەبووە، نرخی شووشتنەوە و چاپكردنی وێنە زۆر گران لەسەر ڕۆژنامە دەكەوت، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ڕۆشنبیرانی كورد و خاوەن ڕۆژنامەكان ماندووبوونی زۆریان لەم پێناوەدا كێشاوە بە مەبەستی پڕكردنەوەی ئەم بۆشاییە لە هونەری ڕۆژنامەنووسی كوردیدا. لەم ڕووەوە ڕۆژنامەی (كورد تەعاون و تەرەقی غەزەتەسی)، كە لە (٢٢ ی تشرینی دووەمی ساڵی ١٩٠٨ ز) لە ئەستەنبوڵ دەرچووە و (پیرەمێرد) خاوەنی ئیمتیازی و (ئەحمەد جەمیل دیاربەكری) سەرنووسەری بووە، یەكەم ڕۆژنامەی كوردی بووە، كە وێنەی تێدا بڵاو كراوەتەوە و لە پاشاندا بە درێژاییی مێژوو ڕۆژنامەنووسیی كوردی، ڕۆژنامەنووس و ڕۆشنبیری كورد لە هەوڵ و پێشخستنی ئەم بوارەی مەیدانی ڕۆژنامەنووسیی بووە، بە دەیان وێنەی جۆراوجۆریان لەسەر لاپەڕەكانی ڕۆژنامە و كۆوارەكاندا بڵاو كردووەتەوە، كە ئەمڕۆ بۆ ئێمە وەك سەرچاوەیەكی بە نرخ و زمانێكی ڕوون و ئاشكرا بۆ ڕووداو و بەسەرهاتەكانی سەردەمی خۆیان

ماونەتەوە. ئەگەر هەر کەموکوورِییەکیش لەم بوارەدا هەبوووبێت ئەوە زیاتر بۆ هۆی ئابووری و رامیاری و تەکنیک و هونەری رۆژنامەیی دەگەڕێتەوە. (١٨: ل ١٦٥)

بەڵام بە هۆی گونجانی بارودۆخ بە تایبەتی لە دوای راپەڕینەوە و نەمان، یان کەمبوونەوەی ئەو هۆ و بەربەستانەی ئاماژەمان پێیان کرد، وێڕای پێشکەوتنی تەکنۆلۆجیای راگەیاندن لە هەموو روویەکەوە، هەموو ئەمانە وایان کرد کە بڵاوکردنەوەی وێنە لەسەر لاپەڕەی رۆژنامە کوردییەکان قۆناغ و سەردەمێکی تازە و پێشکەوتوو بە خۆیەوە ببینێ لە چاو سەردەمەکانی پێشتر.

بەشی چوارەم

دارشتنی هەواڵ

ململانێی نێوان هۆکارەکانی ڕاگەیاندنی هەواڵ لە پێشکێشکردنی چاکترین خزمەت بە ئەندامانی لەم بوارەدا، وای کرد، کە هەوڵی زیاتر بدرێ لە پێناو داهێنانی ڕێگە و شێوازی نوێ بە مەبەستی ڕاکێشانی سەرنجی جەماوەر.

لەم پێناوەدا پرۆسەی نووسین گۆڕەپانی سەرەکی ئەم ململانێیە بووە، بەم جۆرە هەر ڕۆژنامە و ڕادیۆ و دەزگایەکی هەواڵگری شێوازێکی لەباری گرتووەتە بەر، ئەمەش بووەتە هۆی سەرهەڵدانی قاڵبی ڕۆژنامەیی نوێ و زمانی تایبەت بە هەواڵ بۆ ئەم مەبەستە، کە پێویست بەوە دەکات نووسەری هەواڵەکان خاوەنی کارامەییەکی بەرزی زمان بێت لە هەڵبژاردنی وشە و زاراوەی گونجاو بۆ واتای پێویست (٥١: ل ٢٣٣)، گومانی تێدا نییە، کە ڕێکخستنی ژیربێژانە و وردیی بەکارهێنانی زمان، کارێکە ڕەزامەندی خوێنەر بە دەست دێنێ.

نووسەران و ڕۆژنامەنووسان لە زووەوە درکیان بەوە کردووە، کە ڕۆژنامەنووسی پیشەیە و مادەکەشی نووسینە. بۆیە گرینگیدان بە وشە و زاراوەی هەڵبژێردراو گوزارشتی ڕوون و واتای بەرجەستەکراو و ئاشکرا، وا دەکات، کە ڕستەکانی ناو ڕۆژنامە ئەرکی خۆیان لە گەیاندنی زانیارییەکان بە ڕوون و ئاشکرایی بۆ خوێنەر جێبەجێ بکەن.

نووسـینی هەواڵ لە بنەڕەتدا پرۆسـەیەکی هزرییـە، لەسـەر بنەمـای لێکۆڵینەوەیەکی قـووڵ و تێگەیشـتن بە شـێوەیەکی سـەراپایی و تەواو و شیکردنـەوە و زانینی هۆ و ئەنجامـەکانی ڕووداو بنیات نراوە. ئەمانەش هەموو لە ژێر ڕۆشنایی بۆچوونەکانی ڕۆژنامـە و هەڵوێستی بەرامبەر بە ڕووداوەکەدا دەبێت. هەروەها ئەو مـەبەسـتەی کـە ڕۆژنامـەکە دەیەوێ لە بڵاوکردنەوەی ئەو هەواڵەدا جێبەجێی بکات. واتە ئەو کاریگەرییـە، یان بیـرۆکـەیەی، کـە دەیەوێ لە ڕێگەی پەیامـەکـەوە بیگەیەنێـتـە وەرگـر (خوێنەر، گوێگر، بینەر). (٣٢: ل ٨٢ _ ٨٣)

هەواڵ یەکەم مادەی پێوەندییە کۆمەڵایەتییەکانە، بۆیە ڕۆژنامەنووسان بە شـێوەیەکی گشـتی و پەیامنێران بە تایبـەتی، پێویسـتـە بەر لە هەر شتێک (هەواڵ) بناسن و لەگەڵ چەمک و پێکهاتەکانیدا ئاشنابن.

ڕۆژنامـەنووسی لە سـەرەتای سـەرهەڵدانیدا ڕووداوەکانی وەکو خـۆی تۆمـار دەکـرد و بە پێی ڕیزبـەندی کـاتیـیـان، واتە هەواڵ بـە گـوێرەی ڕیزبەندی کاتی Chorological Order دەنووسـرایەوە، کە بەکـار هێنانی ئەم جـۆرە قـاڵبـەی ڕۆژنامـەیی بووە هـۆی بێزاربوونی جـەمـاوەر، ئەمـەش وای لە نووسـەرانی هـەواڵ کرد بە دوای شـێواز و قاڵبی تردا بگەڕێن بۆ داڕشتنی هـەواڵ. (٥١: ل ١٣٧ – ١٣٨)

پێـویست بوون بـە نوێکردنەوە و هـەمـەچـەشنـی، هانی نـووسـەرانی هەواڵ و پەیامنێرانیدا بەدوای چاکـترین هۆکار و شـێـوازی داڕشـتنی هەواڵدا بگەڕێن، بە شـێـوەیەک کـە شـان بـە شـانـی ئەو گۆڕانکارییـانە بڕوات، کە لە چێژی گشتی خـوێنەران و هـونەرەکانی ڕۆژنامەنووسیـدا ڕوو دەدەن. لەم بۆچوونـەوە شـێـوازی کـۆن دووچاری گـۆڕانکاری هات و ڕووبەڕووی گەشەکردن و نوێبوونەوە و هەمـەچەشنی بووەوە و شێواز و

قاڵب و جۆری نوێ دەرکەوت، کە هەندێکیان داهێنراو و نوێن، هەندێکی تریان شێوەی پێشکەوتووی شێوە کۆنەکانی ترن (٥١: ل ١٣٨). هەموو ئەو گۆڕانکارییانەش لە سەردەمی جەنگی دووەمی جیهانییەوە هاتووەتە ئاراوە، ئەویش لە ئەنجامی ئەو ئامۆژگارییانەی، کە شارەزایانی بواری خوێندنەوە پێشکێشیان کردبوو. (٦٦: ل ١٢٩)

١- بەشەکانی هەواڵ:

لەڕووی داڕشتنەوە زۆربەی هەواڵدابەشی سێ بەش دەبێت: (١٥: ل ١٩)

* مانشێت Headline
* پێشەکی Lead
* جەستە (ناوەڕۆک) Body

١- مانشێت:

ڕۆژنامە لە ڕێگەی سێ ڕەگەزەوە سەرنجی خوێنەر ڕادەکێشی، ئەویش: (مانشێتی لاپەڕەی یەکەم و وێنە و ڕەنگ)، هەواڵ، یان بابەتی ڕۆژنامەیی بە هۆی سێ شتەوە سەرنجی خوێنەر ڕادەکێشێ، کە ناوونیشان و ڕێگەکانی دەرهێنان، یان ڕێکخستن (طریقة الاخراج) ی ڕۆژنامەکە و ناوی نووسەری بابەتەکەیە. (٧٣: ل ١٣٩)

دەقەکانی ڕۆژنامە بە تایبەتی هەواڵ لەو دەقانەن، کە زوو کۆن دەبن و لە ناو دەچن. زۆربەیان بۆ ڕۆژێک ئامادە کراون و پێشکێشی کۆمەڵێکی فراوانی خوێندەواران دەکرێت. هەندێ لەو خوێندەوارانە زۆربەی لاپەڕەکانی ڕۆژنامە دەخوێننەوە، بەڵام هەندێکی تریان، کە زۆربەیانن بەچاو خشاندنێکی خێرا لە لاپەڕەکەیەوە بۆ لاپەڕەیەکی تر باز دەدەن. هەر خوێندەوارێک بە پێی پێویست و ڕووداوی ڕۆژانە شێوازی

خوێندنەوەی خۆی دەگۆڕێت. بۆیە گرینگی مانشێت لەوەدا دەردەکەوێت، کە بتوانێت ناوەڕۆکی هەواڵ لە خۆ بگرێت و وێنەی هەواڵەکە پێشکێش بە خوێنەر بکات. جگە لەوە (مانشێت هەموو هەواڵەکانی ناو ڕۆژنامە پۆل دەکات و خوێنەرانی دەتوانن بە چاوخشاندنێکی خێرا بەناو لاپەڕەکانی ڕۆژنامەدا، ئاگەداری هەموو هەواڵەکانی ئەو ڕۆژە بن). (٨٨: ل ١٣ - ١٤)

ئەم بەشە گرینگترین بەشی هەواڵ پێک دەهێنێ، چونکە یەکەم پێوەندی لە نێوان وەرگر و هەواڵەکەدا دروست دەکات و هەوڵی سەرنجڕاکێشانی دەدات بەلای هەواڵەکەوە، (لاوازی مانشێت دەبێتە هۆی مردنی هەواڵ، هەر چەندە ناوەڕۆکی هەواڵەکە بە هێزیش بێت) (١٥: ل ١٩)، بۆیە مانشێتی گونجاو زۆر پێویستە بۆ هەواڵ و کەسایەتی ڕۆژنامە.

١- شێوەکانی مانشێت:

مانشێت چەند شێوەیەکی (الصیغة) لە داڕشتنندا هەیە، وەک: (٣٢: ل ٨٣ - ٨٤)

* مانشێتی هەواڵی ڕووت: ئەم چەشنەیان جەخت لەسەر ڕاستی و جۆری ڕووداوەکە دەکات، بۆ نموونە:

- لەشکرکێشییەکەی ئەم دواییەی ڕژێم، ئەگەری سووککردنی سزاکانی لە بار برد.

(کوردستانی نوێ ژمارە ٨٣٤ لە ١٩٩٤/١١/١١)

* مانشێتی پرسیاری: ڕووداوەکان لە شێوەی پرسیار دەخاتە ڕوو، بۆ ورووژاندنی وەرگر و هاندانی بۆ گەڕان بە دوای وەڵامی پرسیارەکە،

وەک:

- گەمارۆی ئابووری لە بەرژەوەندی کێ دایە؟

(ڕێگەی کوردستان ژمارە ٨٤ لە ١١/٢٣/ ١٩٩٣)

* مانشێتی خوازراو: دەستەواژە، یان ڕستەیەکی کەسی سەرچاوەی هەواڵەکە دەکرێت بە مانشێت، وەک:

- کلنتۆن: تەنیا بە جێبەجێکردنی تێکڕای بڕیارەکانی UN، کۆمەڵگەی نێو دەوڵەتی لە عێراق دڵنیا دەبێ.

(کوردستانی نوێ ژمارە ٩٩٥ لە ٦/٤/١٩٩٥)

* مانشێتی وەسفی: ئەم جۆرەیان هەوڵی ئەوە دەدات، کە گوزارشت لە ڕووداوەکە بکات و لە مێشکی وەرگردا بەرجەستەی بکات، وەک:

- "دوێنێ شارەکانی کوردستان بەرگی سپییان پۆشی".

* ئەو مانشێتەی بەهای کات پیشان دەدات، لە کاتێکدا کە ڕەگەزی کات گرینگییەکی تایبەتی دەبێت، وەک:

- سوودان: بۆ ماوەی دوو هەفتە ئاگربەس لە باشوور ڕاگەیەنرا.

(برایەتی ژمارە ٣١٨٩ لە ٢٣/٩/٢٠٠٠)

* ئەو مانشێتەی سەیروسەمەرە پیشان دەدات، وەک:

- منداڵبوون لە ژێر ئاودا.

(برایەتی ژمارە ١٨٥١ لە ٢٠/١/١٩٩٤)

* ئەو مانشێتەی پرسیار دەربارەی (کێ) پیشان دەدات، وەک:

- "سەرۆکی پەرلەمان پێشوازی لە سکرتێری باڵوێزخانەی بەریتانیا

له ئەنقەره دەكات".

(برايەتی ژماره ١٨٧٥ له ١٩٩٤/٢/١٧)

* ئەو مانشێتەی ئەندێشەی وەرگر دەورووژێنێ، وەک:

- ئازادی له دوورگەی ئازادیدا.

(کوردستانی نوێ ژماره ٨٣٤ له ١٩٩٤/١١/١١)

* ئەو مانشێتەی ڕێژەی بەراورد بەکار دەهێنێ، وەک:

- گەورەترین مانگرتنی گشتی کرێکاران له بەلچیکا.

(ڕێگای کوردستان ژماره ٨٥ له ١٩٩٣/١١/٣٠)

* ئەو مانشێتەی ژماره پیشان دەدات بۆ دەرخستنی قەبارەی ڕووداوەکە، وەک:

- ٦٧ هەزار هاووڵاتی له قەرزی خانووبەره بەخشران.

(برايەتی ژماره ٢٧٢٧ له ١٩٩٨/١٢/٢)

* ئەو مانشێتەی پەند، یان قسەیەکی نەستەق بەکار دەهێنێ، وەک:

- به پیری دەچێته بەر هەویری.

(برايەتی ژماره ٢٨٩٦ له ١٩٩٩/٨/٩)

* ئەو مانشێتەی گوزارشت و گوتەی تایبەت بەکار دەهێنێ بۆ ڕەنگکردن و ئاراستەکردنی هەواڵ، وەک:

- فیدراڵی بەرجەستەبوونی ئیرادەی ئەم قۆناغەی گەلەکەمانه

(کوردستانی نوێ ژماره ٥٠٠ له ١٩٩٣/١٠/٤)

* مانشێتی هۆیی، وەک:

– گـۆڕینی خـشــتـەی دابەشکردنی کــارەبا بە هـۆی کـەمی ئـاو لە بەنداوەکان.

* مانشێتی پلەیی لە گشت بۆ تایبەت، وەک:

– ئەنجـوومـەنی نیشـتمـانـی کوردسـتـان یاسـای وەزارەتی یارمـەتی و مرۆڤایەتی و هاوکاری هەموار دەکات.

(برایەتی ژمارە ٣١٩٧ لە ٢/١٠/٢٠٠٠)

٢– مەرجەکانی مانشێتی سەرکەوتوو:

شـارەزا و پسـپۆڕانی هەواڵ بۆ ئەوەی مـانـشـێت سـەرکـەوتوو بێت، وا بەباش دەزانن ئەم مەرجانەی خوارەوەی تێدا بێت: (١٥: ل ٢٠)

– گرینگترین لایەنی ڕووداوەکە لەخۆ بگرێت.

– کورت و چڕوپڕ و تێر و تەسەل بێت.

– ڕوون بێت و تەمومژاوی نەبێت.

– شەوقدار و سەرنجڕاکێش بێت، بەڵام دەبێ دوور بێ لە موبالەغە.

– بابەتی بێت.

– وەڵامی بەشێکی زۆری پێنج پرسیارەکەی تێدا بێت.

– ئەگەر دوو دێر بوو پێویستە هەر دێرێک سەربەخۆ بێت.

– فیکرەکان دووبارە نەکرێنەوە.

– گوزارشت لە بابەتەکە بکات.

– ئەو وشانە بەکار بهێنرێت، کە توانای گەیاندنی فیکرەکەیان هەیە.

– نابێ ڕاوبۆچوون بخرێتە ناو مانشێتەکەوە.

- به زۆری مانشێت وەڵامدانەوەی پرسیاری (چی) لە خۆ دەگرێت.
- باشتر وایە بە شێوەی ڕانەبردوو بنووسرێ، تاکو وەرگر هەست بکات لەگەڵ ڕووداوەکەدا دەژیت.
- کەسایەتی ڕۆژنامەکە بەرجەستە بکات.
- بیرۆکەیەکی سەرەتایی لە مێشکی خوێنەردا دروست بکات.

٣- ئەو خاڵانەی پێویستن لە کاتی نووسینی مانشێتدا ڕەچاو بکرێن:

نووسەری مانشێت لە کاتی نووسینی مانشێتدا پێویستە ڕەچاوی ئەم خاڵانەی خوارەوە بکات: (٥١: ل ٢٤٦)

- لابردنی نیشانەکانی خاڵبەندی.
- دوورکەوتنەوە لە بەکارهێنانی وشەی سواو.
- بەکارهێنانی کاری ئاشکرای تایبەت، کە زانیاری دروست دەدەن بە دەستەوە.
- زانیاری زۆر لە مانشێتدا کۆنەکرێتەوە.
- دوور کەوتنەوە لە بەکارهێنانی وشە و زاراوە کورتکراوەکان.
- بەکار نەهێنانی جێناو، بەڵکو ناوی کەس بەکار بێت.
- دوور کەوتنەوە لە پرسیار.
- بەکار نەهێنانی ناوی شوێن، تەنیا ئەگەر زۆر گرینگ بوو.
- دوور کەوتنەوە لە تەمومژی و نادیاری.
- بەکار نەهێنانی ناوونیشانی ترس ئامێز.

وێڕای ئەمانە بەکارهێنانی وشەی کورت، کە لە ڕۆژنامەنووسیدا بە گشتی و مانشێت بە تایبەتی کارێکی باوە، هەروەها نووسەری مانشێت ئەوە دەزانێ، کە مەرج نییە مانشێت ڕستەیەکی تەواو بێت، بەڵکو

هەندێ جار ڕستەیەکی ناتەواوە، بەڵام واتایەکی تەواوی هەیە. بۆ دەمکاتیش زیاتر کاتی ئێستا بەکار دێت بۆ باسکردنی ڕووداوێک، کە دوێنێ ڕووی داوە، وەک:

(سەرۆکی حکوومەت پێشوازی لە کۆمەڵێک مامۆستا دەکات)

٤- زمانی مانشێت

مانشێت زمانێکی تایبەت و چڕوپڕی هەیە، کە پشت بە کورتبڕی دەبەستێ لە پێناو ڕاکێشانی سەرنجی وەرگر بۆ بەدواداچوونی بابەتەکە و کڕینی ڕۆژنامەکە. بۆ ئەم مەبەستە یاسا و ڕێسای ڕۆژنامەیی تایبەت بە نووسینی مانشێت دانراوە، لایەنی ڕێزمان و پێکهاتەی ڕستەسازی زمان دەگرێتەوە، کە بە زمانی ئینگلیزی Headlinese Language پێ دەوترێ. لە هەندێ ڕۆژنامە و ئاژانسە گەورەکانی دەنگوباس وشە و زاراوەی تایبەت بە ناونیشان دانراوە، کە ڕۆژنامەنووس بۆ ئەو واتایەی مەبەستییەتی هەڵیان دەبژێرێ. (٥١: ل ٢٤٥)

هەروەک لە پێشدا ئاماژەمان پێ کرد، کە نووسەرانی مانشێت لە نووسینی مانشێتدا هەوڵی ئەوە دەدەن ئەو وشە و زاراوانە بەکار بهێنن، کە پێداویستی مانشێت جێبەجێ دەکەن، بە بەکارهێنانی وشە و دەستەواژەی کورت و درەوشاوە و کاریگەر و سەرنجڕاکێش، لەگەڵ ڕەچاوکردنی پانتایی تەرخانکراو لەسەر لاپەڕەی ڕۆژنامەکەدا. وێڕای ئەمانە هەندێک جار نووسەرانی مانشێت هەر بۆ هەمان مەبەستی ئاماژە پێکراو چەند فرۆفێڵێکی بوارەکانی زمانیی هەیە بەکاری دەهێنن، وەک: (٨٨: ل ١٥ - ١٦)

أ- بواری واتایی:

یەکێک لە ڕووە هاوبەشەکانی زمان و ڕاگەیاندن (واتایە)، زمانناسان

و پسپـۆرانی ڕاگەیاندن لەسـەر ئەوە کۆکن، کـە بوونی واتا پێویسـتـە، تاکو پرۆسەی پێوەندیکردن بتوانێ ڕۆڵی خۆی لە گەیاندندا ببینێ. (٧٢: ل ٨)

بۆیە دەبینین چاودێریکردن و گـرینگیـدان بە پرۆگـرامی ڕاگـەیاندن و لێکۆڵینەوەی واتا و چوارچێـوەی واتایی، بـریتـیـیـە لە گـرینـگیـدان بەو فاکتەرانەی کە کاریگەرییان بە سەر واتای وشەکان و شێواز و ڕێزمانی زمـانەوە هـەیە (٥٤: ل ٩٨)، واتە قـووڵبـوونەوە و شـارەزابوونی کـادیرانی ڕاگەیاندن بە گشتی و ڕۆژنامەنووسیی بە تایبەتی لە بوارە جیاجیاکانی ڕاگـەیاندندا کـارێکی پێـویسـتـە. ئەگـەر چی یەکـێک لەو خـاڵانەی، کـە پێـویسـتـە نووسـەرانی هەواڵ لـە داڕشـتـنی مـانشـێـتدا ڕەچاوی بکەن دوورکـــەوتـنـەوەیـە لە تـەمـــومـــژی و نـادیـاری، بەڵام هـەنـدێک جـــار زەقکردنەوەی ئەم دیاردەیە لە مانشێتدا کارێکی پێویستە.

دیاردەی دروستکردنـی تەمومژی واتایی لە مـانشـێـتـدا لە ڕێگەی هـاو دەنگی و فرە واتایی و خوازەیی وشە لە ناو ڕستەدا، کە لە ڕیزبوون، یان پێوەندی نێوان کەرەسەکانەوە دێتە کایەوە، یەکێکە لەو گەمە زمانییانەی، کـە نـووسـەرانی مـانشـێت بـەکـاری دەهێـنن بـە مـەبەسـتی ورووژاندن و کـارکـردنە سـەر بیـر و هـەسـتی خـوێنەر بۆ سـەرنجڕاکـێـشـانی بەلای بابـەتەکـەدا، کـە هـەواڵە (٨٨: ل ١٦ _ ١٧). ئەمـەش زیـاتر پێـوەنـدی بە واتای کـاریگەرییـەوە هـەیە. (واتای کـاریگەریش لە زۆر بـواری جیـاجیـادا بەکـار دەهێنرێت، وەک: ئەدەب و دەروونناسی و پەروەردە و فێـرکـردن و ڕاگەیاندن و... هتد، هۆکارەکانی ڕاگەیاندنیش بە هەموو جۆرەکانییەوە گـرینگی و بایەخ بە واتای کـاریگەری دەدەن، چونکە (نێـرەر) لـە ڕێگەی ئـەم جـــۆرە واتـایەوە هـەوڵی ئـەوە دەدات بـە ســـەر هـۆش و دەروونـی

(وەرگر)دا زاڵ بێت، بۆیە ڕوودەکاتە وشە و ڕستەی ڕازاوە، بە تایبەتی ئەوانەی کاریگەرییان لەسەر دەروونی کەسدا هەیە). (١٣: ل ٧٤).

یەکێک لە ئەرکە هەرە سەرەکییەکانی ڕاگەیاندن دروستکردن و پەرە پێدانی ئەم لایەنەیە لە پێناو کارکردنە سەر هەست و نەستی وەرگر، ڕۆژنامەش وەک هۆکارێکی خوێندراوی ڕاگەیاندن دەبێ ئاگەداری ئەم ڕاستییە بێت. وروژاندنی ئەم شێوازە لە مەیدانی ڕۆژنامەنووسیی کوردیدا زۆر کەم بەرچاو دەکەوێت، لە چاو ڕۆژنامەنووسیی بیانی، یان وڵاتە پێگەیشتووەکان.

وێڕای کەمی نموونەی ئەم دیاردەیە، هەوڵ دەدەین هەندێک نموونەی ناو ڕۆژنامە کوردییەکان دەستنیشان بکەین، وەک:

- کرێچییەک بە گاز خاوەن ماڵەکەی دەکوژێت.

(ئێوارە گوڵان، ژمارە ١٤ لە ١٩٩٧/١١/١٧)

- مووچەی کورتەباڵاکان بڕایەوە.

(برایەتی ژمارە ٢٨٧٤ لە ١٩٩٩/٧/٨)

- دەرهێنەری (عومەر موختار) لە لەندەن چاوی بە سەلاحەدین ئەیوبی کەوت.

(ئێوارە گوڵان ژمارە ٣٠٧ لە ١٩٩٩/١/٨)

- کفتە خواردن بە ڕووتی.

(ئێوارە گوڵان ژمارە ٤١٧ لە ١٩٩٩/١٢/٢٥)

هەر یەکێک لەو مانشێتانەی سەرەوە دەچنە ژێر تیشکی ئەو گەمە زمانییە جۆراوجۆرانەی ئاماژەمان پێیان کرد. بە خوێندنەوەی مانشێتی یەکەم، جۆرە تەمومژییەکی واتایی لە واتای ڕستەکەدا لەلای خوێنەر

دروست دەبێت و جۆرە گرێیەک لە مێشکیدا دروست دەبێت و وای لێ دەکات بۆ کردنەوەی ئەو گرێیە بە دوای ناوەڕۆکی هەواڵەکەدا بچێت. تەمومژییەکەش لە وشەی (گاز)ەوە سەری هەڵداوە، کە بە هۆی هاودەنگییەوە دروست بووە، چونکە خوێنەر تاکو هەواڵەکە نەخوێنێتەوە نازانێ مەبەست لە (گاز)، گازی سووتەمەنییە، یان گاز گرتنە، یان گازی ئامێری دارتاشییە. دەتوانین بڵێین ئەم وشەیە هاودەنگی و فرە واتایی تێدایە، کە مەبەست لە فرە واتا ئەوەیە: (وشەیەک زیاتر لە مانایەکی هەبێت بە مەرجێ ئەو وشەیە یەک ڕەگەزی هەبێت، بەڵام مانای جیا ببەخشێ، بە پێچەوانەی هاودەنگ ، کە وشە هاودەنگەکە لە دوو سەرچاوەی مێژوویی جیاوازەوە هاتووە). (١١: ل ٥٨ _ ٥٩)

مانشێتی دووەم و چوارەمیش، هەروەک نموونەی یەکەمن.

لە مانشێتی سێیەمدا بەکارهێنانی ناوی (سەلاحەدین ئەیوبی) بە شێوەی خوازەیی لە شوێنی خۆیدا نییە، چونکە نووسەری مانشێت وەک یەکێکی زیندوو باسی لە سەلاحەدین ئەیوبی کردووە، کەچی ڕووداوەکە دوورە لە ڕاستی. ئەمەش هەر بۆ دروستکردنی ڕامان و سەرنجڕاکێشانی خوێنەرە.

بیر و بۆچوونی نووسەران دەربارەی خوازە (میتافۆر) هەموویان جەخت لەسەر ئەو لایەنە دەکەن، کە ئاماژەمان بۆ کرد، بۆ نموونە:

{هێتل، لەو باوەڕەدایە، کە لە ڕوانگەی گوێگر (خوێنەر)ەوە، دیارترین تایبەتمەندی میتافۆر جۆری ئەو (صدمە)یە یە، کە دەیهێنێتە ئەنجام. هەروەها (ڕانسەم)، وای بۆ دەچێ میتافۆر تەنیا تەنی نامۆ، واتە نامۆیی دەهێنێتە باری گوتنەوە. (واینز)یش، میتافۆر بەو وشەیە دەزانێ، کە هاتنی لە باری گوتندا شتێکی چاوەڕوان نەکراوە} (٢: ل ٣٥٠).

ب- دیاردەی فۆنۆلۆجی:

بەکارهێنانی هەندێ وشەی لەیەکچوو لە ڕووی دەنگەوە و دووبارە بوونەوەیان لە ناو ڕستەدا، یان بەکارهێنانی جۆرە قافیەیەک لە نووسینی مانشێتدا، دەچێتە قاڵبی ئەو فرۆفێڵە زمانییانەی، کە بەکار دێت بۆ زیاتر پەلکێشکردنی خوێنەر بەلای هەواڵەکەدا.

هەروەک لەم نموونانەی خوارەوەدا دیارە:

- قەڵای هەولێر....... بەرەو هەڵدێر.

(کوردستانی نوێ ژمارە ٨٩٨ لە ١٩٩٥/١/٢٦)

- پەنیری کوردی پڕە لە میکرۆبی وردی.

(ئێوارە گوڵان ژمارە ٣٥٨ لە ١٩٩٩/٤/١٨)

- ئەگەر ئاسایش چار نەکەن خەڵکی بار ئەکەن.

(کوردستانی نوێ ژمارە ٨٥١ لە ١٩٩٤/١٢/١)

- لاندکرۆزەرێک لەسەر کیسەی کیسەڵە.

(هەفتەنامەی گوڵان ژمارە ٢٥ لە ١٩٩٤/١٠/٦)

- چڵەی ئەو شاعیرەی بە چل گوللە کوشتیان.

(هەفتەنامەی گوڵان ژمارە ٢٦ لە ١٩٩٤/١٠/١٣)

- سەردانێکی کتوپڕ بۆ نەخۆشخانەی کتوپڕی هەولێر.

(برایەتی ژمارە ١٧٣٤ لە ١٩٩٣/٩/١٣)

مانشێتی یەکەم و دووەم و سێیەم جۆرە قافیەیەک لە نێوان وشەکانیدا بەدی دەکرێ، کە ئەویش بۆ زیاتر سەرنجڕاکێشانی خوێنەرە

بەلای هەواڵەکەدا، چونکە (ئەندازەی دەنگ کاریگەرییەکی زۆری هەیە بۆ وروژاندنی هەستی وەرگر (خوێنەر) بە هاوکاری واتا. هەر ئەمەش وای لە شاعیران کردووە گرینگی بدەن بە دەنگ و ترپەی مۆسیقا و وشە و دووبارە بوونەوەی دەنگ، کە جۆرە هەست و سۆزێکی دەروونی دەبەخشێ، چونکە سەروا بە دەنگە هاوبەشەکانی بیر بۆ مانای وشە دەبەن، بەمەش هەست و سۆزی دێرەکان لە سەروادا خەست دەبێتەوە. بە تایبەتی لە خوێندنەوەی بە دەنگ، کە پێ داگرتنی تێدایە لەسەر هەڵکشان و داکشانی ئاوازەکە و نیشتنەوەی لەسەر دەنگە هاوبەشەکانی دواوە، لەم جۆرە خوێندنەوەیەدا سەروا هێڵێکی وەهمی و ئەندێشەیی دروست دەکات و خرۆشانی دەروونی هەردوولا (شاعیر و خوێنەر) لە سەر ئەو هێڵە وەهمییەدا یەک دەگرنەوە). (١٣: ل ٤١)

هەروەها لەیەکچوونی چەند دەنگێک لە هەردوو وشەی (کیسە و کیسەڵە) و (چل و چللە) لە مانشێتەکانی چوارەم و پێنجەمدا، هەمان ئەرک جێبەجێ دەکەن و دووبارە بوونەوەی وشەی (کتوپڕ)یش لە مانشێتی شەشەمدا، کە هەر یەکەیان بۆ واتایەک بەکار هاتوون، هەر بۆ هەمان مەبەستە.

ج- تێهەڵکێشکردن:

کولتووری هەر نەتەوەیەک بە دەیان پەند و قسەی نەستەقی تێدایە بە شێوەی دەستەواژە و ڕستە دارێژراون، نووسەرانی مانشێت زۆر جار لە نووسینی مانشێتەکانیاندا هەوڵیان داوە ئەم جۆرە دەستەواژە و ڕستانە وەک سەرچاوەیەک پشتیان پێ ببەستن و تێهەڵکێشی مانشێتەکانی خۆیان بکەن، ئەم لایەنەش لە ڕۆژنامە کوردییەکاندا زۆر کەم بەرچاو دەکەوێت، بەڵام پاش هەوڵدانێکی زۆر ئەم نموونانەی

خوارەوە بە دەست کەوتوون:

- گوڵان بن بەرە دێنێتە سەر بەرە.

(هەفتەنامەی گوڵان ژمارە ٧ لە ١٩٩٤/٦/٩)

- بۆ وەزارەتی دارایی ماستەکەتان مووەکی تێدا هەیە.

(هەفتەنامەی گوڵان ژمارە ٣١ لە ١٩٩٩/١١/١٧)

هەروەها گۆڕین و جۆراوجۆرکردنی شێوە و قەبارەی نووسینی مانشێتەکان، ئەمەش یەکێکە لەو فرۆفێڵە زمانییانەی، کە لە بواری ڕێنووسدا بەکار دێت و بۆ هەمان مەبەستە. (٨٨: ل ٢٣)

٢- پێشەکی Lead

پێشەکی هەواڵ وەک سەرەتای هەڵبەستێک، یان هۆنراوێکە، کە دەبێ کاریگەریی زۆر و سەرنجڕاکێشی هەبێ، تاکو ببێتە جێگەی بایەخی خوێنەر. بۆیە پێویستە هەواڵنووس و نووسەری بەرپرس بە گوتەی هەڵبژێردراو و گوزارشتی ڕوون و ئاشکرا پێشەکی هەواڵ دابڕێژن، هەروەها کەمترین وشە بۆ زۆرترین واتای ئەم مەبەستە بەکار بهێنن.

دەربارەی پێشەکی کۆمەڵێک پێناسە لەلایەن پسپۆڕانی ئەم بوارە خراوەتە ڕوو، کە هەر هەموویان لە ناوەڕۆکدا یەک دەگرنەوە، لێرەدا هەندێکیان دەخەینە ڕوو. (٥١: ل ٨١)

* تانکەرد ریان ، Tankard Ryan، دەڵێ:

پێشەکی لە زمانی ڕۆژنامەنووسیدا یەکەیەکە لە بڕگەیەک، یان زیاتر پێک دێت و زۆربەی کات ڕستەیەکی کورت یان دوو ڕستە دەگرێتە خۆ.

* هۆگسۆن ، Hodgson ، دەڵێ:

هەواڵی نووسراوی چاک ئەو هەواڵەیە، کە پێشەکییەکی هەیە و

پێوەستە بە بایەخی خوێنەر و پێویستە لایەنە گرینگەکانی بابەتەکە لە خۆ بگرێت، لەوانەشە نووسەرەکە هەندێ جار مانشێتی هەواڵەکەی لێ هەڵێنجێ. زۆربەی پێناسەکان جەخت لەسەر ئەوە دەکەن، کە پێشەکی هەواڵ گرینگترین بەشی هەواڵ پێک دەهێنێ، کورتەی ناوەڕۆکی هەواڵەکە بە کەمترین وشە دەخاتە ڕوو، بۆیە گرینگییەکی تایبەتی هەیە و دوای مانشێت گرینگترین بەشی هەواڵ پێک دەهێنێ، کە ڕادەی سەرکەوتوویی هەواڵەکە بە ڕێژەیەکی زۆر لەسەر بەهێزی پێشەکییەکەی وەستاوە. (٥١: ل ٢١)

١- تایبەتمەندییەکانی پێشەکی سەرکەوتوو:

بە شێوەیەکی گشتی پێشەکی سەرکەوتووی هەواڵی ڕۆژنامەیی پێویستە ئەم تایبەتمەندییانەی خوارەوەی تێدا بەدی بکرێت: (٧٣: ل ١٣٠)

- سەرنجڕاکێش بێت.
- گرینگترین زانیارییەکان لە خۆ بگرێ و هانی خوێنەر بدات هەواڵەکە تا کۆتایی بخوێنێتەوە.
- بە شێوەیەکی سادە و ساکار دابڕێژرێت و لە هەمان کاتیشدا وشەی کەم بەکار بهێنێت.
- کورت و چڕوپڕ بێت، پەرت و بڵاو نەبێت، تاکو هۆش و بیری خوێنەر لە بابەتەکە دوور نەکەوێتەوە.
- لەگەڵ ناوەڕۆکی هەواڵەکەدا بگونجێت.
- قەبارەی لەگەڵ قەبارەی هەواڵەکەدا بگونجێت.
- وێڕای پرسیاری شەشەم کە (چۆن) ە، هەوڵی وەڵامدانەوەی پێنج پرسیارەکە: (کێ، چی، لە کوێ، کەی، بۆچی) بداتەوە.

٢- جۆرەکانی پێشەکی

پێشەکیش چەند جۆرێکی هەیە: (٣٢: ل ٨٥)

- پێشەکی ڕوونکردنەوەیی: لەسەر وەڵامدانەوەی شەش پرسیارەکە بنیات نراوە.
- پێشەکی ڕەگەزی: ئەو پێشەکییەیە، کە گرینگترین ڕەگەز زەق دەکاتەوە.
- پێشەکی کورتکراوە: ئەو جۆرەیە، کە کورتەیەکی هەموو ڕەگەزە گرینگەکانی هەواڵەکە لە خۆ دەگرێ.
- پێشەکی ڕاستەوخۆ: ئەو جۆرەی پێشەکییە، کە زۆر بە خێرایی ڕەگەزە سەرەکییەکە دەخاتە ڕوو.
- پێشەکی دواکەوتوو: ئەم جۆرەیان هەندێ وردەکاری پێشکێش دەکات، کە ڕێگە خۆشکەر بووە بۆ ڕووداوی گرینگتر.
- پێشەکی وەسفی: دیارترین ڕەگەز پێشکێش دەکات لە دووتوێی چیرۆکە هەواڵێکدا، چاکترین پێشەکی وەسفی ئەوەیانە، کە لەسەر زاری بینەری ڕووداوەکە دەنووسرێتەوە، بەڵام پێویستە هەواڵنووس زێدەڕۆیی لە بەکارهێنانی ئاوەڵناوی زۆردا نەکات، چونکە هیچ سوودێک بە هەواڵەکە ناگەیەنن، تەنیا ئەوە دەردەخەن، کە هەواڵنووس خاوەنی سامانێکی دەوڵەمەندی زاراوە و گوزارشتی جیاجیایە. (٦٦: ل ١١٧)
- پێشەکی پرسیاری: ئاستەمی ڕووداوەکە، یان سەیروسەمەرەیی، کە دەگاتە ئاستی سەرسوڕمان، وا دەکات هەندێ جار پێشەکی پرسیاری بەکار بێت.
- ئەو پێشەکییەی، کە وەڵامی پرسیارێک لە شەش پرسیارەکە دەداتەوە.

بێجگە لەم جۆرانەی پێشەکی، جۆری تریش هەن، وەک:

پێشەکی کات، وروورژێنەر، گێڕانەوەیی، حیکایەتی، گاڵتەجاڕی، هەمەچەشنی.... هتد،(*) ئەوەی جۆری پێشەکی بەکار هاتوو لە هەواڵی ڕۆژنامەییدا دەستنیشان دەکات، سروشتی ڕووداوەکە و جۆری ڕۆژنامە و کەسایەتی ڕۆژنامەکە و جۆری ئەو کاریگەرییەی، کە پێویستە بخرێتە سەر خوێنەر و توانای داهێنانی ڕۆژنامەکەیە.

هەروەها ئەوەی لە ژوورەکانی نووسینی هەواڵدا باوە ئەوەیە، کە پێشەکی بە گوێرەی ئەم ڕیزبەندییەی خوارەوە بنووسرێ:

چی، کێ، لە کوێ، کەی، بۆچی، چۆن؟

بەڵام مەرج نییە بڕگەی یەکەم هەموو ئەو پرسیارانە لە خۆ بگرێ.

بێجگە لەمە زۆربەی ڕۆژنامە و ئاژانسەکان لە نووسینی پێشەکیدا بە پێی توانا ڕەگەزی کات دەخەنە سەرەتا، کە ئەمەش لەگەڵ ڕۆژنامەنووسیی کوردیدا گونجاوە. بە گوێرەی (کار) یش، نووسەرە ناودارەکانی هەواڵ گرینگییەکی تایبەتی پێ دەدەن و کاری بە هێز-Vig) (orous verbs بە پەسەندتر دەزانن لە کاری بێ هێز (Washy verbs) لە بەکارهێنانیدا. (٥١: ل ٨٨ _ ٨٩)

گرینگی و بایەخی پێشەکی بۆ ئەم هۆیانەی خوارەوە دەگەڕێتەوە: (٣٢: ل ٨٧)

- پێشەکی گرینگترین ئەو شتانەی لە هەواڵدایە بە کورتی دەیخاتە ڕوو، بەڵام درێژتر لە مانشێت.

(*) بۆ زیاتر ئاشنابوون لە جۆرەکان پێشەکی بڕوانە سەرچاوەی ژمارە (٥١: ل٩٥-١٣١) و سەرچاوەی ژمارە (٦٦: ل ١١٥-١٢٦) و سەرچاوەی ژمارە (٧٩: ل ٦٧-٩٢).

- سەرنجی خوێنەر ڕادەکێشێ و هانی دەدات، بەردەوام بێت لە بە دواداچوونی هەواڵەکەدا.
- بنەمای هەواڵ و ڕەگەزەکانی دەستنیشان دەکات.
- سەرچاوەی هەواڵ ئاشکرا دەکات.

٣- جەستەی هەواڵ:

لاشەی هەواڵەکە پێک دێنێ و بریتییە لە ڕوونکردنەوەی پتری ئەوەی لە پێشەکییەکەدا هاتووە. واتە درێژەی ڕووداوەکە لە خۆ دەگرێ، لە بنەڕەتا بۆ ئەو کەسەیە، کە هەواڵەکە تایبەتە پێی و دەیەوێ بچێتە بنج و بنەوانی ڕاستی ڕووداوەکە، چونکە ئەو خوێنەرەی، کە هەواڵەکە پێوەندی پێوە نییە تەنیا مانشێتەکە دەخوێنێتەوە، لەوانەیە پێشەکییەکەش بخوێنێتەوە، بەڵام ئەو خوێنەرەی، کە هەواڵەکە دەخوێنێتەوە، خوێنەرێکی بایەخ پێدەری هەواڵە. (٣٢: ل ٨٧)

پێویستە ئەو مەرجانەی خوارەوە لە جەستەی هەواڵدا هەبن:
١- لە چەند پەرەگرافێکی سەربەخۆ پێک هاتبێ و هەر یەکێکیان لایەنێکی ڕووداوەکە لە خۆ بگرێ.
٢- پەرەگرافەکان سەربەخۆییەکی تەواویان پێوە دیار بێت، بە شێوەیەکی وا دەرکەون، کە پێوەندییان بە یەکەوە نییە بە ڕادەیەک لە کاتی پێویستدا ئەگەر کرتێندرا کار لە ناوەڕۆکەکە نەکات و وا نەکات دووبارە بیر لە داڕشتنەوەی هەواڵەکە بکرێتەوە.
٣- پەرەگرافەکان بە پێی گرینگییان ڕیز بکرێن. ڕیزکردنەکەش بە گوێرەی ڕیزبەندی پیادەکراوی پێشەکی بێت، بە تایبەتی ئەگەر هاتوو پێشەکییەکە پێشەکییەکی کورتکراوە بێت و کورتەی

گرینگترین ڕەگەزەکانی هەواڵی لە خۆ گرتبێ. بەڵام ئەگەر هاتوو ڕیزبەندی مێژوویی لە ڕووداوەکەدا گرینگ بوو، ئەو کاتە دەکرێ ڕێبازی ڕیزبەندی مێژوویی لە ڕێکخستنی ڕەگەزەکانی هەواڵ لە پێشەکیدا بەکار بێنین و لە پاشاندا بۆ ڕێکخستنی پەرەگرافەکانی جەستەی هەواڵەکەش بە هەمان شێوە.

٤- سەرەڕای ئەوانەی باس کران، پێویستە هەواڵی ڕۆژنامەیی یەکەیەکی یەکگرتوو بێت و بە تایبەتی جەستەی هەواڵ، کە بەشە گرینگ و درێژەکەیەتی و یەکگرتووەکی هۆشی و مەنتقی و دەروونی جێبەجێ بکات، تاکو بتوانێ لایەنی کاریگەری بە سەر خوێنەردا مسۆگەر بکات، هەروەها پێویستە جەستەی هەواڵ پەرەگرافی لێکدابڕاو و تەمومژاوی تێدا نەبێت، چونکە سەر لە خوێنەر دەشێوێنێ و لە ڕاستی ڕووداوەکە ناگات.

٢- قاڵبەکانی داڕشتنی هەواڵ:

بۆ داڕشتنی هەواڵ تا ئەمڕۆ ڕێگە و قاڵبی جۆراوجۆر لەلایەن ڕۆژنامەنووسانەوە بەکار هاتووە، بەڵام ئەوەی بە شێوەیەکی فراوان بەکار دێت و لە مەیدانی ڕۆژنامەنووسیدا باوە، قاڵبی هەرەمی سەرەوژێر کراوە، بێجگە لەم قاڵبە، قاڵبی تریش بەکار دێت، وەک: (قاڵبی ڕیزبەندی مێژوویی، تەشویقی، باسکردنی ڕاستەوخۆ، کۆکراوەیی، کەمۆڵەیی، گەوهەری، ڕووداوە پێشبین کراوەکان).

بەهۆی گرینگی قاڵبی هەرەمی سەرەوژێر کراو، تەنیا باس لەم جۆرەیان دەکەین:

قاڵبی هەرەمی سەرەوژێر کراو:

باشترین قاڵبی داڕشتنی هەواڵە، زۆربەی میدیاکان لە داڕشتنی هەواڵەکانیدا پەیڕەوی دەکەن، مێژووی سەرهەڵدانی ئەم قاڵبە بۆ سەردەمی شەڕی ناوخۆیی ئەمریکا دەگەڕێتەوە، لە کاتێکدا، کە پەیامنێران بۆ یەکەم جار تەلگرافیان بەکار هێناوە لە ترسی ئەوەی نەوەک ڕاپۆرتە هەواڵەکانیان هەمووی بڵاو نەکرێتەوە، ئەمە هانی دان، کە زۆربەی زانیارییەکان بە پێی توانا لە بڕگەی یەکەمی ڕاپۆرتە هەواڵەکەدا کۆ بکەنەوە. (٦٦:ل ٧٢)

لەم چەشنە قاڵبەدا جەخت لەسەر ئەوە دەکرێت، کە زانیارییە گرینگەکانی هەواڵەکە لە سەرەتاوە بخرێتە ڕوو، واتە لە بنکەی بەرینی هەرەمە سەرەوژێر کراوەکەدا بێت، ئەمجا ئەو زانیاریانە دێن، کە گرینگیان کەمترە بەم شێوەیە تاکو دەگاتە خوارەوەی هەرەمە سەرەوژێرەکە.

زۆر بەکارهێنانی ئەم چەشنە قاڵبە لە داڕشتنی هەواڵدا لەلایەن میدیاکانەوە بۆ دوو هۆ دەگەڕێتەوە: (٥١: ل ١٤٥ _ ١٤٦)

١- چاکترین هۆکارە بۆ گواستنەوەی زانیارییەکان، زۆربەی خەڵک کاتی خۆیان بۆ خوێندنەوەی هەواڵ بە فیڕۆ نادەن، بەڵکو گەلێ جار ڕستەی یەکەمی وتار یان هەواڵ دەخوێننەوە، ئەمجا ئەگەر سەرنجڕاکێش بوو دەست دەکەن بە خوێندنەوەی بەشەکانی تری.

٢- پانتایی، یان ڕووبەری تەرخانکراو بۆ وتار یان هەواڵ زۆر جار گرفت بۆ ڕۆژنامە دروست دەکات، ئەگەر هاتوو هەواڵ لە چوارچێوەی ئەم قاڵبەدا داڕێژرا، ئەو کاتە بە ئاسانی و پلە بە پلە دەکرێ کورت بکرێتەوە، تاکو دەگاتە خوارەوەی هەرەمەکە بە پێی گرینگی زانیارییەکان و سروشتی چاپکراوەکە، بەم جۆرە نووسەر

دەتوانێ هەواڵێکی دیاریکراو لە خــوارەوەدا کــورت بکاتەوە بەبێ ئەوەی زیان لە ناوەڕۆکی بابەتەکە بدات.

قاڵبی هەرەمی سەرەوژێر کراو چەند تایبەتمەندییەکی باشی هەیە:

١- خوێنەر، یان گوێگر بە سەیرکردنێکی خێرا، یان بیستنی سەرەتای هەواڵەکە، دەزانێ هەواڵەکە بە لایەوە گرینگە یان نا. (١٥: ل ٢٢-٢٣)

٢- ئەو پەیامنێرەی، کە ئەرکی ئامادەکردنی بابەتەکەی پێ سپێردراوە لە ڕێگەی ئەم قاڵبەدا دەتوانێ لە کاتێکی کەمدا بابەتەکانی بە پێی گرینگییان ڕیزبەندییان بکات و بیاننووسێتەوە. (٢١: ل ٥٧)

٣- ئاسانی ڕێکخستن:

بۆ ڕێکخەر، یان دەرهێنەری لاپەڕەکان کار ئاسانی دروست دەکات، بە تایبەتی کاتێ، کە زانرا هەندێ لە پاشماوەی هەواڵەکە لەو لاپەڕەیە جێگەی نابێتەوە، ئەو کاتە دەتوانێ بیکرتێنێ، یان بۆ لاپەڕەیەکی تری بگوازێتەوە، بەبێ ئەوەی هیچ زیانێک بە ناوەڕۆکی هەواڵەکە بگەیەنێت.

٤- ئاسانکاری لە دانانی مانشێت:

پێویستە مانشێت ئەو وشانە لە خۆ بگرێ، کە بیرۆکەیەک دەربارەی ناوەڕۆکی چیرۆکە هەواڵەکە پیشان دەدەن. ئەگەر هاتوو چیرۆکە هەواڵەکە بە شێوەیەکی باش نووسرایەوە، ئەو کاتە نووسەر، یان دانەری مانشێت بە خوێندنەوەی بڕگەیەک یان دوو بڕگە دەتوانێ بۆ داڕشتنی مانشێتی هەواڵەکە، وشەی گونجاو بدۆزێتەوە. (٦٦: ل ٧٤)

٥- ئەگەر هاتوو بابەتی هەواڵەکە سەرنجی خوێنەرەکەی بۆ لای خۆی ڕاکێشا، ئەم قاڵبە مۆڵەتی ئەوەی پێ دەدات یەکسەر لەسەر

خــوێندنـەوەی بەردەوام بێت و تـا ئەو کــاتـەی حـــەزی لە زانینـی هەواڵەکەیە داخوازییـەکانی دێنێتـە دی بەدوای بابەتەکەدا بڕوات و بێ ئەوەی هیچ مەسەلەیەکی گرینگی لە دەست بچێ.

ئەوەی لـە چـوارچێـــوەی قـــاڵبی هـەرەمی ســـــەرەوژێر کـــراودا سـەرنجڕاکێشـە، مـەسـەلەی خێراییـە. خێرایی بۆ پەیامنێرەکە تاکو بتوانێ بە زووترین کات بابەتەکەی ئامادە بکات، خێراییش بۆ خوێنەر تاکـو لە چاو خـشـاندنێکدا بابەتـی جـێگەی حـەزی خـۆی بدۆزێتـەوە، هەروەها خـێرایی بۆ بەڕێوەبەرانی ڕاگـەیاندنەکـان، تاکو بـە خێـرایی بڕیار لەسـەر بڵاوکردنەوەی ناوونیشان و ڕێکخستنی بدەن.

هەر ئەم خێراییـیەشـە وای لە قاڵبی هەرەمی سـەرەوژێر کردووە، کە ببێتـە گرینگترین شێوەی داڕشتنی هەواڵی ڕووداوەکان. (٢١: ل ٥٧)، دەبێ ئەوەشـمـان لـە بیر بێت، کە سـیاسـەتی میـدیاکـە پلەی گـرینگی لایەنەکانی ڕووداوەکە دیاری دەکات و ڕیزبەندی دەکات، بۆیە زۆر جار دەبینین جـۆری داڕشـتنـی هەواڵێک لـە مـیـدیایەکـەوە بـۆ یەکـێکی تر دەگـۆڕێت. بە گـوێرەی ڕۆژنامـەنووسـیی کـوردی لە مــاوەی ڕابردوودا تەنانـەت ئێـسـتـاشی لەگـەڵدا بێت زۆر بـە دەگـمـەن ئـەو قـاڵبـانە بەکـار هێنراون، ڕۆژنامـەنووسـی کـورد هاتووە هەرەمــەکـیـانـە ئـەو هەواڵەی چنگی کـەوتووە دای ڕشـتـووە، دەتوانین بڵێین ئەو کـارە تا ئێـسـتـا هەر بەردەوامـە، بەبێ ئەوەی ڕۆژنامـەکانی هەرێمی کوردسـتـان ئاوڕی جدی لێ بدەنەوە (٧: ل ١٩٥). تەنیـا هـەواڵە وەرگێڕدراوەکان نەبێ، ئەوانیش چونکە سەرچاوەی داڕشتنیان بیانییە.

بەکار نەهێنانی قاڵبەکانی داڕشتنی هـەواڵ لە ڕۆژنامەکانی هەرێمی کوردستاندا بۆ ئەم هۆیانەی خوارەوە دەگەڕێتەوە: (٧: ل ١٩٥ _ ١٩٦)

١- بەهۆی ئەوەی ئەدیب و شاعیرانمان ڕۆژنامەیان دەرچوواندووە و ئەرکی دەرچوونیان خستووەتە سەر شان، بێ ئاگایانە لە هونەری ڕۆژنامەنووسیی، بە تایبەتی زانیاری لەمەڕ هەواڵ کاریان کردووە و هەر هەواڵێک لەلایەن پەیامنێرەوە گەیشتبێتە دەستیان ئەوا بەبێ ئەوەی حیساب بۆ ڕەگەزە گرینگ و ناگرینگەکان بکەن هەواڵەکەیان دارشتووەتەوە و بڵاویان کردووەتەوە.

٢- نەبوونی پسپۆر و کادری ڕۆژنامەنووسیی ئەکادیمی، کە بتوانێت هەواڵ لەو فۆرمە چەقبەستووە دەربکا کە تێی کەوتووە.

٣- ئەو هەواڵانەی کە لە زمانە بیانییەکانەوە وەرگێردراون ، لە کاتی وەرگێڕاندا ڕەچاوی قاڵبەکانیان نەکراوە و لە چوارچێوەی قاڵبی خۆی براوەتە دەر، دیسان ئەمەش هۆیەکەی بۆ خاڵی یەکەم و دووەم دەگەڕێتەوە.

٤- بۆ ئەمڕۆی ڕۆژنامەنووسیی کوردی، هێشتا زمانی زۆر لە ڕۆژنامەنووسان بە هونەرەکانی ڕۆژنامەنووسی نەڕسکاوە.

٣- بنەما زمانییەکانی دارشتنی هەواڵ:

یەکێک لە ئەرکە گرینگەکانی زمان لەلای مرۆڤ، پێوەندیکردن و گەیاندنی زانیاری و گۆڕینەوەی باس و خواسە لەگەڵ دەوروبەری خۆیدا .

لە دایەلۆگە گشتییەکاندا (هەواڵ) بەو شارەزایی و زانیارییانە دەوترێ، کە تاکەکان لەسەر ژیانی هاوبەشی خۆیان دەستیان دەکەوێ. هەر لەبەر ئەوەشە هەر کاتێک یەکتر دەبینن یەکسەر پرسیاری حاڵ و ئەحواڵی یەکتر دەکەن و بە دوای هەواڵی تازەدا دەگەڕێن و لەگەڵ یەکتردا گفتوگۆ لەسەر ڕووداوەکان دەکەن.

هەواڵ یەکەم ئەرکی ڕۆژنامەنووسییە و یەکێکە لە ڕەگەزە کۆنەکانی

مەیدانی ڕۆژنامەنووسیی، ئەم ئەرکە مێژووییەکی زۆر دێرینی هەیە، ئەو نەخش و نیگارانەی مرۆڤە کۆنەکان، کە لە دێر زەمانەوە لەسەر بەرد و دیواری ئەشکەوتەکاندا ئەنجامی داون، نموونەی دیار و بەرچاون، گوزارشت لە دێرینی هەواڵ دەکەن.

ئاشکرایە ڕۆژنامە بە گشت جۆرەکانییەوە، لە چەند بەشێکی جیاجیا پێک دێ، وەک: هەواڵ، ڕاپۆرتە هەواڵ، لێکۆڵینەوە، گوتار، سەرگوتار، گۆشەی جۆراوجۆر، ستوون، سکاڵا، چاوپێکەوتن.... هتد، کە هەر یەکەیان بابەتی هەمەچەشن لە کاروباری سیاسی و کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیری و هزری و ئەدەبی و هونەری و وەرزشی لە خۆ دەگرێت.

ئەگەر بە وردی سەیری ئەم بەش و بابەتانە بکەین، دەبینین (هەواڵ) بنچینە و بناغەی هەموانە و هەر هەمووشیان پشت بە هەواڵ دەبەستن و هەواڵ هەوێنی داڕشتن و دروستبوونیانە. (٦: ل ١٤٠)

نووسین یان داڕشتنی هەواڵ بە ڕەگەزێکی بناغەیی ئامادەکردنی هەواڵ دەژمێردرێت، چونکە هۆکارە جۆراوجۆرەکانی ڕاگەیاندن مامەڵە لەگەڵ دەریایەک لە هەواڵی جیاجیا بە پێی فەلسەفە و سروشت و جەماوەر و کاتی دەرچوونیان دەکەن.

بە درێژاییی ڕۆژگار پرۆسەی نووسینی هەواڵ گۆڕەپانێکی فراوانی هێناوەتە ئاراوە بۆ ڕێکخستن و تاوتۆکردنی دەقی هەواڵ، تاکو بە شێوەیەکی ڕێکوپێک بچێتە بەر دەمی خوێنەر. (٥٢: ل ٣٢٣) بۆیە سەرەڕای ئەوەی، کە هەواڵنووس دەبێ هەواڵ بە پێی قاڵبی ڕۆژنامەیی پێویست بگونجێنێ و دابڕێژێ، لە هەمان کاتدا دەبێ لایەنی زمان (دەنگ، وشە، ڕستە... هتد) پشتگوێ نەخات (٣: ل ٦٩ – ٧٠). چونکە فەرامۆشکردنی ئەم لایەنانە دەبێتە هۆی سەر لێشێوانی وەرگر، زۆر جار

ڕێژەی تێگەیشتنی ناتەواو لە نێوان خەڵکدا بۆ پەیامەکانی ڕاگەیاندن، کە دەگەڕێتەوە بۆ هۆی زمانیی، ڕێژەیەکی فراوانە. هەندێ کەس دەڵێن: (تێگەیشتنی خەڵک بۆ ڕووداو و بابەتەکان زۆر جار لەسەر بنەمایەکی بابەتی نییە، بەڵکۆ فاکتەرە دەروونی و کۆمەڵایەتییەکان ڕۆڵێکی گرینگ دەگێڕن لە ئاراستەکردنی هۆش بۆ تێگەیشتنی شتەکان) (٨٥: ل ٩٩ – ١٠٠). هەر ئەمەشە وای کردووە دەزگا گەورەکانی ڕاگەیاندن لە کاتی داڕشتن و پەخشکردنی بابەتەکاندا، گرینگی و بایەخێکی زۆر بە لایەنی دەنگ و زمان بدەن، بۆ نموونە: لە ڕادیۆی بەریتانیدا لیژنەیەکی ڕاوێژکاری پێک هاتوو لە ژمارەیەک پسپۆری تایبەت بە زمان و دەنگ هەیە، کە ئەم لیژنەیە چەند لقێکی لێ دەبێتەوە و هەر لقێک پسپۆرە لە دیراسەکردنی لایەنێکی دیاریکراوی گرفتە زمانییەکان. لەو ئەرکانەی ئەو لێژنەیە هەیەتی: (٨٥: ل ٩٢ – ٩٣)

– دانانی سیستەمی گشتی بۆ درکاندنی ئەو وشانەی، کە گومان لەدرکاندنیدا هەیە، یان لەکاتی درکاندنیدا لەناو خەڵکدا جیاوازییان هەیە.

– ڕاستکردنەوەی درکاندنی ناوی شوێن و کەسانی بیانی، بە گەڕانەوە بۆ سەرچاوە بناغەییەکەی.

– گۆڕینی وشەی بیانی بۆ شێوەی ئینگلیزی، ئەم گۆڕینە پێی دەوترێ Anglification، کە لە کوردیدا بەرامبەرەکەی (بە کوردیکردنە).

– هەڵبژاردنی ڕێژەیەکی دیاریکراوی ڕێگەپێدراو لە ڕێزمانی زمانەکەدا، لە کاتی داڕشتنی وشەیەک، یان ڕستەیەکدا.

گەلێ جار ڕۆژنامەکان لەلایەن زمانناسان و پسپۆران دەکەونە بەر ڕەخنەی هەڵەی زمانی، بەڵام ئەم هەڵانە ناکەونە ئۆباڵی ڕۆژنامەنووسان

بە تەنیا، چونکە ڕۆژنامەنووسیی هەندێ جار سەربەستە لە کۆتە زمانییەکان، هەروەها دەستوور و ڕێسایەکی دیاریکراو نییە تاکو پێڕەوی بکات بۆ گەیشتن بە بەرزترین ئاستی نووسین، بەڵکو هەندێ بنەمای گشتی زمانیی شێوازی نووسین، یان داڕشتنی هەواڵ هەن پێویستە ڕۆژنامەنووس، یان هەواڵنووس لە کاتی داڕشتنی هەواڵدا ئاگەداریان بێت، لەو بنەمایانە، (٤٢: ل ٦٢ _ ٦٣):

١- چاپۆشیکردن لە وشەی زیاد:

هەروەک لە پێشتردا ئاماژەمان بەوە کرد، کە یەکێک لە ئەرکە سەرەکی و گرینگەکانی زمان ڕاگەیاندنە و سەرکەوتووترین هۆکاری پێوەندیکردن و گەیاندنی زانیارییەکانە. زمانناسیش لە ڕێگەی هەموو ئەو تیۆر و چەمکانەی خستوویەتییە ڕوو، ڕۆڵێکی گرینگی هەبووە لە زانستە جیاجیاکاندا، لەوانە پرۆسەی پێوەندیکردن و ڕاگەیاندن.

یەکێک لەو تیۆرانە، تیۆری زانیارییەکانە (Information theory)، کە مەبەست لە تیۆری زانیارییەکان: (بایەخ و گرینگیدانە بەو باسە زانستییانەی، کە تیشک دەخەنە سەر پرۆسەی پێوەندیدار بە پەخشکردن و وەرگرتنی زانیارییەکان) (٨٠: ل ٤٢٣). بە پشت بەستن بەو پێوەر و یاسایانەی، کە زمانناسی نوێ بە دەستی هێناوە و لەبەر ڕۆشنایی ئەم تیۆرە، زمانناس ئەمڕۆ دەتوانێ بە وردی زمانی بەکارهاتوو لە ڕاگەیاندندا لە ڕووی توانستییەوە بۆ گەیاندن هەڵبسەنگێنێ (٨٦: ل ١٧ – ١٨). ئەمەش کارێکی زۆر گرینگە بۆ فراوانکردنی بواری پیادەکردن و بە دەنگەوە هاتنی پێداویستییەکانی ڕاگەیاندن بە چەمکە فراوانەکەی، بە شێوەیەک هەموو جۆرە پەیامە درکێنراو و نەدرکێنراوەکان و زمانیی و نازمانییەکان دەگرێتەوە.

بە هۆی ئەم تیۆرە زمانناسان توانییان چەمکی سوودمەندی و بڕی ئەو زانیارییانەی، کە گوزارشتکردنێک، یان ڕستەیەکی دیاریکراو هەڵی دەگرێ دیاری بکەن، ئەمەش لە ڕێگەی جیاکردنەوەی ئەو دیاردە زمانییانەی کە پێوەندیدار و کاریگەرن لەوانەی کە پێوەندیدار و کاریگەر نین لە پرۆسەی پێوەندیکردندا (٨٠: ل ٤٢٥). واتە جیاکردنەوەی سیما لە بار و گونجاوەکانی لە سیما نەگونجاوەکان لە پرۆسەی پێوەندیکردنی زمانیدا، کە پێوەندی بە یەکێک لەو بابەتانە هەیە، کە پێویستە تیۆری پێوەندیکردن لە بواری ڕاگەیاندندا چاودێری بکات و گرینگی پێ بدات، ئەویش چەمکی ئابوورییە، مەبەست لە چەمکی ئابووری لە زمانناسیدا کەمکردنەوەی تێچوونەکان (المصاريف) نییە، بەڵکو مەبەست لە ڕێکخستنی کەرەسەکانی زمانە بە جۆرێک تاکو پرۆسەی پێوەندیکردنی زمانیی ئاسان بکات (٧٦: ل ٥٨ _ ٥٩)، کە لەمەوەش هەندێک شت دێتە ئاراوە، وەکو: زیادە (Redundancy) مەبەست لە زیادە ئەوەیە، هەر ڕستەیەک، کە مرۆڤ دەری دەبڕێ هەندێ کەرەسەی زیادی تێدایە، دەکرێ هەندێ لەو کەرەسانە، یان بەشێکیان بکرتێنرێ بەبێ ئەوەی کار لە ناوەڕۆکی ڕستەکە بکرێت و گوێگر نەتوانێ لەو پەیامە بگات، کە ڕستەکە هەڵی گرتووە. کرتاندنیش بریتییە: (لە لابردنی شتێک و نەگووتنی بێ ئەوەی نەگوتنی ئەو شتە ببێتە هۆی دروستبوونی تەمومژی واتایی) (٢٠: ل ١٥٣). بۆ ئەم مەبەستە، زمانناسان توانیویانە یەکەیەکی پێوان بدۆزنەوە و ناوی بنێن (Bit)، کە بریتییە لە: (یەکەیەکی حسابی بۆ پێوانەی زانیارییەکان لە چوارچێوەی تیۆری پێوەندیکردندا)(٧١: ل ٣٣)، کە ئەگەری تێگەیشتنی گوێگر دەپێوێ لە ناوەڕۆکی ئەو هەواڵەی ئاراستەی کراوە، بەم شێوەیە واتا زیادەکان (بەسوود و بێ سوودەکان) دیاری دەکرێت و هۆی کرتاندن و کورتکردنەوەیان دەزاندرێت. کەواتە

کرتاندنی زیادەکانی ڕستە، یان دەق بە پێی تیۆری زانیارییەکان زۆر گرینگە، تاکو لە بوارەکانی ڕاگەیاندندا بەکار بێت، بە تایبەتی لە گەیاندنی بە تەل و بێ تەل، یان ناردنی برووسکە و ڕاپۆرت و هەواڵی خێرا، کورتکردنەوەش بە هۆی کرتاندنەوە لە زۆر لایەنەوە بە دیاردەیەکی داهێنراو لە قەڵەم دەدرێ، بەڵام نابێ ئەوەش فەرامۆش بکەین، کە هەندێ جار کورتکردنەوەی زۆر دەبێتە هۆی نەهێشتنی جوانی و پاراوی و ڕوونیی زمان (٨٦: ل ١٩).

چاوپۆشیکردن لە وشەی زیاد ئەم خاڵانەی خوارەوە دەگرێتەوە:

أ- ئەو کارانەی هیچ بەهایەکیان نییە:

هەواڵنووس هەندێ جار لە کاتی ئامادەکردن و داڕشتنی هەواڵدا لە ڕستەیەک، یان پەرەگرافێکدا هەندێک کار دووبارە دەکاتەوە، کە ئەم کارانە بەهایەکی ئەوتۆیان نییە، لە کاتێکدا ئەگەر هاتوو هەواڵەکە بە شێوەیەکی چڕوپڕ و پوختتر داڕێژرانەوە، کرتاندنی ئەم جۆرە کارانە هیچ کارێک ناکاتە سەر ناوەڕۆکی هەواڵەکە، هەروەک لەم نموونەی خوارەوەدا دیارە:

* (لە ڕۆژی ١٩٩٣/٩/٢٧ لە شاری (برالیۆن) پارتی کرێکارانی بەریتانی کۆنگرەی خۆی کردەوە و دەستی بە کارەکانی کرد، لەم کۆنگرەیەدا وەفدێکی پارتیمان کە لە هەڤاڵان فەوزی ئەتروشی نوێنەری لقی شەشی پارتیمان لە ئەوروپا و هەڤاڵ دارا یارا ئەندامی ئیحتیاتی لیژنەی لق پێک هاتبوو، ئامادە بووبوو.....)

برایەتی ژمارە ١٧٥٩ لە ١٩٩٣/١٠/٢

* ئەگەر بێت و ئەم هەواڵە بە شێوەیەکی پوختتر دابڕێژرێتەوە، چەند

کارێکی ناو دەقەکە دەکرتێ، بەبێ ئەوەی کاریگەری بە سەر ناوەڕۆکی هەواڵەکەدا هەبێت، وێڕای کرتاندنی چەند کەرەسەیەکی تریش.

(ڕۆژی ١٩٩٣/٩/٢٧ لە شاری (برالیۆن) پارتی کرێکارانی بەریتانی دەستی بەکارەکانی کۆنگرەی خۆی کرد. وەفدی پارتیمان، هەڤالان، فەوزی ئەتروشی، نوێنەری لقی شەشی پارتیمان لە ئەوروپا و دارا یارا، ئەندامی ئیحتیاتی لیژنەی لق ئامادەی ئەم کۆنگرەیە بوون).

لە پاش داڕشتنەوەی هەواڵەکە بەم شێوەیەی سەرەوە، ئەوە دەردەکەوێ، کە هەردوو کاری (پێک هاتبوو، کردەوە) کرتاون.

کاری (کرد) بە هۆی ئەوەی کە هەردوو ڕستە (پارتی کرێکارانی بەریتانی کۆنگرەی خۆی کردەوە)، (دەستی بە کارەکانی خۆی کرد) دوو ڕستەی بە یەکەوە بەستراون و کارەکانیشیان تا ڕادەیەک ناوکۆن، بۆیە دەکرێ یەکێکیان بکرتێ (٢٠: ل ١٨٥).

کاری (پێک هاتبوو)ش لە دوای داڕشتنەوەی هەواڵەکە هیچ بەهایەکی نامێنێ، چونکە بە کرتاندنی هیچ کاریگەرییەکی نابێت بە سەر ناوەڕۆکی هەواڵەکە. بێجگە لەمە لە شێوازی داڕشتنی یەکەمدا، هەردوو کار (پێک هاتبوو، ئامادە بووبوو)، کە لە دەقەکەدا بەدوای یەکدا هاتوون تا ڕادەیەک ناوێزەییەکیان بۆ دەقەکە دروست کردووە و پلەی ڕێزمانیشی کەم و لاواز کردووە.

نموونەیەکی تری لەم جۆرە:

* (سەعات ١٢.٣٠ ی پاش نیوەڕۆی ١٩٩٤/٩/١ وەفدێک کە پێک هاتبوو لە کۆمەڵێک ڕێکخراوی قوتابیان و خوێندکاران، سەردانێکی پەرلەمانیان کرد).

یەکگرتوو ژمارە ١٠ لە ٩ - ١٩٩٤/٩/٢٢

لەم هەواڵەشدا وێڕای ئەوەی کاری (پێک هاتبوو) لە ناو ڕستەکەدا ڕیزبەندی بەزاندووە و لە شوێنی خۆیدا بەکار نەهاتووە لە هەمان کاتیشدا دەکرێ بیکرتێنین ئەگەر بەم شێوەیەی خوارەوە دای بڕێژینەوە، هیچ کاریگەرییەکیش بە سەر ناوەڕۆکی هەواڵەکە نابێت، واتە لە ناو دەقەکەدا هیچ بەهایەکی نامێنێت.

* (سەعات ١٢.٣٠ ی پاش نیوەڕۆی ١٩٩٤/٩/١ کۆمەڵێک ڕێکخراوی قوتابیان و خوێندکاران سەردانی پەرلەمانیان کرد)

لە هەواڵێکی تردا هاتووە:

* (ڕادیۆی جەزایر دوێنێ بەیاننامەیەکی بڵاو کردووەتەوە و تیایدا گوتوویەتی، لە گوندی تەجنەتی ناوچەی شەلەف، کە کەوتووەتە ڕۆژئاوای جەزایرەوە (٤٢) کەس سەر بڕدراون).

"برایەتی ژمارە ٢٧٣٣ لە ١٩٩٨/١٢/١٠"

دەکرێ بەم شێوەیەی خوارەوە دابڕێژرێتەوە:

(ڕادیۆی جەزایر لە بەیاننامەیەکی دوێنێیدا گوتوویەتی: لە گوندی تەجنەتی ناوچەی شەلەفی ڕۆژئاوای جەزایر (٤٢) کەس سەر بڕدراون).

لە پاش داڕشتنی بەم شێوەیەی سەرەوە، هەردوو کار (بڵاو کردووەتەوە، کەوتووەتە) کرتاون، کاری (بڵاو کردووەتەوە) لە ناو دەقەکەدا لەگەڵ کاری (گوتوویەتی) دوو کاری ناوکۆن لە ڕووی واتاوە، هەروەک بڵێیت: (لە ئاخاوتنێکدا بڵاوی کردەوە، یان لە ئاخاوتنێکدا گوتی)، کەواتە کرتاندنی هەریەکێکیان کار لە ناوەڕۆکی ڕستەکە ناکات.

دیسانەوە زۆر جار کاری (هەڵدەستێت) وەکو کارێکی بێ بەها لە ناو

دەقە جیاجیاکاندا بەرچاو دەکەوێت، ئەمەش زیاتر لە ئەنجامی کاریگەری زمانی عەرەبییە بە سەر زمانی ڕۆژنامەنووسیی کوردییەوە، بۆ نموونە:

- بە بۆنەی جەژنی نەورۆزەوە پەیمانگەکەمان هەڵدەستێت بە سازدانی ئاهەنگێک بۆ قوتابیان.
- بەبۆنەی جەژنی نەورۆزەوە پەیمانگەکەمان ئاهەنگێک بۆ قوتابیان ساز دەکات.

ئەم دیاردەیە لە هەواڵەکانی سەر ڕووپەڕی ڕۆژنامەکانیش بەرچاو دەکەوێت، وەک لەم نموونەی خوارەوەدا هاتووە:

* (سەرچاوەیەکی هێزی دەریایی نێو دەوڵەتی، کە هەڵدەستێت بە چاودێریکردنی ئاوی کەنداو بۆ دڵنیابوون لە سزای ئابڵوقەی ئابووری سەر ڕژێم ڕای گەیاند، کە دەست بە سەر دوو پاپۆڕدا گیراوە لە کاتی بردنی کەلوپەلدا بەرەو سنووری ئاوییەکانی عێراق).

یەکگرتوو ژمارە ٨١ لە ١٩٩٦/٣/١

(سەرچاوەیەکی هێزی دەریایی نێو دەوڵەتی، کە چاودێری ئاوی کەنداو دەکات بۆ دڵنیابوون لە سزای ئابڵووقەی ئابووری سەر ڕژێم، ڕای گەیاند.....)(*)

نموونەیەکی تری لەم جۆرە:

* (باڵاخانەی کاروباری کارگێڕی و ئابووری سەر بە وەزارەتی ناوخۆی

(*) ئەم هەواڵە لە ڕووی ڕیزبوونی کەرەسە دەکرێ بەچەند شێوازێکی تر دابڕێژرێ، بەڵام ئێمە مەبەستمان تەنیا کاری (هەڵدەستێت)ە بۆیە هەروەک خۆی دامان ڕشتووە.

کوێتی لەم ڕۆژانە، ئاگری تێ بەربووە و سووتاوە).

ئێوارە گوڵان ژ ٤٢٩ لە ١٩٩٩/٧/٢٦

هەردوو کاری (ئاگر تێ بەربوون و سووتان) دوو کاری هاوواتان و لە ناو دەقەکەدا دووبارە بوونەتەوە و یەکێکیان زیادە، بۆیە کرتاندنی هەر یەکێکیان کار لە واتا و ناوەڕۆکی هەواڵەکە ناکات.

هەر دەربارەی بەکارهێنانی کار، هەواڵنووسان، هەندێ جار لە داڕشتنی هەواڵدا ڕووبەڕووی هەڵەی ڕێزمانی دەبنەوە، ئەمەش بۆ چەند هۆیەک دەگەڕێتەوە:

- لەکاتی وەرگێڕانی هەواڵ لەزمانێکی بیانییەوە بۆ سەر زمانی کوردی.
- کاریگەریی زمانە بیانییەکە بۆ سەر هەواڵنووس بە ڕوونی بەرچاو دەکەوێت بە تایبەتی لە دوای ساڵی (١٩٩١)ەوە کاریگەریی زمانی فارسی لە هەندێ ڕۆژنامەدا بە زەقی دیارە، ئەویش بە هۆی ئەو بارودۆخەی، کە لە دوای ڕاپەڕینەوە لە کوردستاندا هاتە کایەوە.
- کەم شارەزایی هەواڵنووسان لە یاسا و ڕێسا و ڕێزمانی کوردی.
- زۆر جار هەواڵنووسان بەپێی سەلیقەی ئاخاوتنی خۆیان هەواڵ دادەڕێژن.
- پەلەکردن لە وەرگێڕانی هەواڵدا.

ئەم هەواڵەی خوارەوە نموونەیەکی ئەو جۆرە هەڵانەیە:

* (سەرۆکی ڕوسی بۆریس یەلسن، ڕای گەیاند، ئەگەر پێویستی کرد بەبێ ڕەزامەندی پەرلەمانی ئێستا داوای ئەنجامدانی هەڵبژاردنی گشتی دەدات لە پایزی داهاتوودا).

برایەتی ژمارە ١٦٩٧ لە ١٩٩٣/٧/٢٠

لەم هەواڵەدا، لە ڕستەی (بەبێ ڕەزامەندی پەرلەمانی ئێستا داوای ئەنجامدانی هەڵبژاردنی گشتی دەدات)، کاری (دەدات)، بە هەڵە بەکار هاتووە چونکە کارەکە کارێکی لێکدراوە، کە بریتییە لە (داواکردن)، نەک (داوادان). بۆیە دەبووا بیوتبا: (بەبێ ڕەزامەندی پەرلەمانی ئێستا داوای ئەنجامدانی هەڵبژاردنی گشتی دەکات). ئەگەر نا دەکرا لە جیاتی (داوا)، (بڕیاری) ی بەکار هێنابا، ئەو کات کارەکە پێویستی بە گۆڕین نەدەکرد و ڕستەکە بەم شێوەیە دادەڕێژرا: (بەبێ ڕەزامەندی پەرلەمان بڕیاری ئەنجامدانی هەڵبژاردنی گشتی دەدات).

بێجگە لەمە ڕیزبوونی کەرەسەکانی ڕستەکەش ڕیزبوونێکی بنجی نییە، ئاوەڵگوزارەی (پایزی داهاتوو)، خراوەتە دواوەی ڕستەکەوە، ئەگەرچی لە نووسینی پەیامی ڕۆژنامەنووسیدا، ڕۆژنامەنووس هەندێ جار لە ڕیزکردن و پاش و پێشخستنی کەرەسەکانی ڕستە ئازادە، بەڵام وا چاکە (ئاوەڵگوزارە بە هەموو جۆرەکانییەوە نەکەوێتە کۆتایی ڕستەوە، چونکە بەکارهێنانی ئاوەڵگوزارە خۆی لە خۆیدا گەیاندنی هەواڵێکی تازەیە، کە ڕیزبوونی پلەی یەکەم بۆ ئاوەڵگوزارەی کات لە ڕستەی کوردیدا بریتییە لە: (کات + بکەر + کار) (١: ل ٨٩).

هۆی ئەم هەڵەیەش بۆ کەم شارەزایی هەواڵنووسان لە ڕێزمان و داڕشتن بە گوێرەی سەلیقەی خۆیان دەگەڕێتەوە.

یان لەم نموونەیەدا هاتووە:

* (ئاگەداری هاووڵاتیانی خاوەن کارگە و کۆگا بازرگانییە... هتد، دەکەینەوە، کە (ئێوارە گوڵان) ئامادەیە ئاگەدارییەکانتان بە نرخێکی گونجاو بۆ بڵاو بکاتەوە، بۆ زانینیش دەتوانن لە ڕێگەی (کتێبخانەی

سۆلاف)ەوە پێوەندیان لەگەڵدا بگرن.

ئێوارە گوڵان ژمارە ٥ لە ١٩٩٧/١١/١٣

لەم ئاگەدارییەدا کاری (پێوەندی گرتن) کارێکی لێکدراوە و بە شێوەیەکی هەڵە دارێژراوە، ئەمەش بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە، کە هەواڵنووس بە هۆی کاریگەری زمانی فارسی تووشی ئەم هەڵەیە بووە، ئەم کارە لە زمانی فارسیدا (تماس گرفتن) ە. بەڵام لە زمانی کوردیدا بۆ دروستکردنی کاری لێکدراو لەگەڵ ناوی (پێوەندی)دا تەنیا دوو چاوگ ئەویش (کردن، بەستن)ە.

هەر بۆ هەمان مەبەست لەم مانشێتەی هەواڵدا هاتووە:

* (ئەمەریکا ڤیتۆ لە دژی ڕژێمی بەغدا بەکار دەبات)

برایەتی ژمارە ١٧٣٦ لە ١٩٩٣/٩/٥

لەم مانشێتەشدا هەر هەمان هەڵەی نموونەی پێشوو دووبارە بووەتەوە کە کاریگەریی زمانی فارسییە بە سەر هەواڵنووسەکەدا. لێرەدا کاری (بەکار دەبات) لە کاری لێکدراوی (بەکار بردن) فارسی وەرگیراوە و کورد بۆ ئەم مەبەستە کاری (بەکار هێنان) بەکار دێنێ.

یەکێکی تر لەو هەڵە ڕێزمانییانەی ڕووبەڕووی هەواڵنووسان بووەتەوە، بەکارهێنانی دەمکاتەکانی کارە. هەندێ جار لە ناو دەقە هەواڵێکدا چەند دەمکاتێکی جیاواز بەرچاو دەکەوێت، کە دەبێتە هۆی دروستبوونی جۆرە نەگونجانێ لە نێوان دەمکاتی کارەکاندا و شێواندنی دەقەکە و لاوازی لایەنی ڕێزمانی. ئەمەش پێچەوانەی ئەو گوتەیەیە کە دەڵێت: (یەکێک لە ئەرکەکانی ڕۆژنامەنووس لە کاتی داڕشتنی دەقێکی ڕۆژنامەنووسیدا ئەوەیە، ئاگەداری بە دوای یەکدا

هاتنی دەمکاتەکانی کارەکانی ناو دەقەکە بێت، کە پێویستە ڕێکخستنی دەمکاتەکانی کار بە پێی ڕێککەوتن و بەدوایەکدا هاتنی دەمکاتەکان بێت) (٣٨: ل ١٢١). هۆی ئەمەش دیسان بۆ کەم شارەزایی هەواڵنووسان لە یاسا و ڕێسای ڕێزمانی زمان دەگەڕێتەوە. هەروەک لەم نموونانەی خوارەوەدا دیارە:

* لە ڕۆژی ٣/٣٠ - ١٩٩٢/٤/١ لە هۆڵی ڕۆشنبیری جەماوەر لە هەولێر شانۆگەریی عەرەبی (مدیر بلا ادارە) لەلایەن تیپی شۆڕشگێڕانی عێراقی پێشکێش کرا، کە لە نووسین و دەرهێنانی هونەرمەند (مەهدی زبیدی) بوو. شایانی باسە کە ئەم شانۆگەرییە شێوازێکی کۆمیدیای سیاسی گاڵتەجاڕی لەخۆ گرتووە. ئەم شانۆگەرییە بە شێوەیەکی ڕێکوپێک لەگەڵ بارودۆخی مرۆڤی کورد خۆی گونجاندبوو و تا ڕادەیەک گیروگرفتی مرۆڤی کوردی لە فەرمانگە حکومییەکان و شێوەی ئازاردان و شۆڕش و ڕاپەڕینی کوردی بەدەر دەخست)

کوردستانی نوێ ژمارە ٦٦ لە ١٩٩٢/٤/١٤

لەم هەواڵەدا کاری (لە خۆگرتووە) دەمکاتەکەی کە ڕابردووی تەواو لەگەڵ دەمکاتی کارەکانی تردا ناگونجێ، چونکە وا پیشان دەدات، کە شانۆگەرییەکە تا ئێستا بەردەوامە، کەچی پێشکێش کراوە و تەواویش بووە. ئەگەرچی پێوەندی بە ڕووداوی ناو شانۆگەرییەکەوە هەیە، بەلام وا چاک بوو هەواڵنووس هەر بە دەمکاتی ڕابردووی دووری دابڕشتبا، واتە (لە خۆگرتبوو) بووایە.

یان لەم هەواڵەی خوارەوەدا:

* (سەرۆکی ئەمریکی (بیل کلینتۆن) هەڕەشەی لە کۆریای باکوور کردووە بۆ بەکارهێنانی چەکی ئەتۆمی وە گووتی:.....).

برایەتی ژمارە ١٦٩١ لە ١٩٩٣/٧/١٢

لەم هەواڵەشدا هەر وەک هەواڵی پێشوو نەگونجان هەیە لە نێوان هەردوو کاری (هەڕەشەی کردووە، وەگوتی)، وا چاک بوو بیوتبا (گوتوویەتی).

لەم نموونەیەی خوارەوەشدا دیسان کەموکووڕی لە بەکارهێنانی کاردا بەرچاو دەکەوێت:

* (بە پێی هەواڵێک کە ئەمڕۆ تەلەفزیۆنی ئەلجەزیرە بڵاوی کردەوە بۆڵەند ئەجەویدی سەرۆک وەزیرانی تورکیا داوای لە ئێران کردووە، چی تر هاریکاری و یارمەتی پەکەکە نەدەن).

ئێوارە گوڵان ژمارە ٤٢٩ لە ١٩٩٩/٧/٢٦

ئەوەی تێبینی دەکرێ کاری (نەدەن) لە دوا ڕستەدا لە رووی ڕۆنانەوە کارێکی لێکدراوە و بەشەکانی لە یەک ترازاون، کارەکە وەک لە ڕستەکەدا هاتووە (هاریکاری و یارمەتیدان) ە. واتە (هاریکاری) و (یارمەتی) وەک پارچەی یەکەمی کارەکە دەرکەوتوون و (دان) یش وەک پارچەی دووەم، کە لەگەڵ هەردووکیاندا بەکار بێت، ئەوەی لێرەدا جێگەی سەرنجە و لەلای هەمووشمان ئاشکرایە ئەوەیە، لە زمانی کوردیدا (هاریکاری) هەمیشە لەگەڵ کاری (کردن) دا بەکار دێت نەک کاری (دان)، واتا (هاریکاریکردن)، هەرچی (یارمەتی) یشە ئەوە ئاسایی لەگەڵ (دان) دا بەکار دێت و کاری لێکدراوی (یارمەتیدان) دادەڕێژرێت. بۆیە دەبوا هەواڵنووس وشەی (هاریکاری) نەهێنابا و ڕستەکەی بەم

شێوەیەی خوارەوە داڕشتبا:

- (چی تر یارمەتی چەکدارانی پەکەکە نەدەن)

تەوەرێکی تری بەکارهێنانی کار، زۆربەی ڕاسپاردە ڕۆژنامەنووسییەکان جەخت لەسەر بەکارهێنانی کاری کارا دیار دەکەن لە ناو ڕستەدا، لە هەمان کاتیشدا دەکرێ لە هەندێ باری تایبەتدا کاری کارا بزریش بەکار بێت. جەختکردن لەسەر بەکارهێنانی کارا دیار، زیاتر بە مەبەستی ڕوونکردنەوەی ڕووداوی ناو هەواڵەکە و سەرچاوەی هەواڵەکەیە.

* ئاوەڵگوزارەی (کات):

جۆرێکی تر لەو کەرەسە زیادانەی، کە زۆر جار هەواڵنووسان لە داڕشتنی هەواڵەکانیاندا بەکاریان دەهێنن، ئاوەڵگوزارەی (کات)ە، هەندێ جار بەهایەکی ئەوتۆشیان لە ناو دەقەکەدا نییە و پانتاییەکیشیان لەسەر ڕووبەری ڕۆژنامەکەدا داگیر کردووە. کرتاندنیشیان هیچ کارێک ناکاتە سەر واتا و ناوەڕۆکی هەواڵەکە، وەکو لەم نموونانەی خوارەوەدا دیارە:

- ڕۆژی یەکشەمە ڕێککەوتی ١٩٩٣/١١/٢٨ وەفدێکی مەکتەبی سیاسی حزبمان....

ڕێگەی کوردستان ژ ٨٥ لە ١٩٩٣/١١/٣٠

- سەعات ٣ ی پاش نیوەڕۆی دوێنیی چوارشەمە ١٩٩٨/١٢/٢ سەرۆک مەسعوود بارزانی لە سەلاحەدین پێشوازی لە تیمێکی کەناڵی CNN کرد..

برایەتی ژمارە ٢٧٢٨ لە ١٩٩٣/١٢/٣

ئەوەی تێبینی دەکرێ، لە هەواڵی یەکەمدا ئاماژە بە مێژووی ڕوودانی ڕووداوەکە کراوە کە ١٩٩٣/١١/٢٨، لە هەواڵی دووەمیشدا ١٩٩٨/١٢/٢ ناوهێنانی ڕۆژەکان (ڕۆژی یەکشەمە، دوێنێ چوارشەمە) زیادن چونکە خوێنەر لە مێژووەکاندا ڕۆژەکان دەزانێ.

* ئاوەڵناو:

نووسەرە ناودارەکان لە هەموو کارێکیاندا زۆر ئاگەداری بەکارهێنانی (ئاوەڵناو)ن، لەو ڕووەوە کە زیادەڕۆیی نەکرێ لە بەکار هێنانیاندا (٣٨: ل ١١٨). هەواڵیش وەکو بابەتێکی نووسراو ڕیزکردنی چەند ئاوەڵناوێک تێیدا لە سیستەمی دارشتنی هەواڵی ڕۆژنامەنووسیدا بە شێوازێکی لاواز لە قەڵەم دەدرێت (٤٢: ل ٦٤)، بۆیە واچاکە ڕۆژنامەنووس ئاگەداری ئەم دیاردەیە بێت، کە لە هەواڵەکانی ناو ڕۆژنامە کوردییەکانی ماوەی دیاریکراوی لێکۆڵینەوەکەدا بەرچاو دەکەوێ، وەک:

* هەواڵی زانست: چرای دەستیی درێژخایەن

ئەم چرا دەستییە لە ناو ئاو و لە تاریکی چاو نەبین و شەوانی تۆف و باراندا کار دەکات و توانای بەرانبەر ڕووناکی دە هەزار مۆم دەبێ.

هاوکاری ژمارە ١٢٨٢ لە ١٩٩١/١/١٠

ئاوەڵناوی (چاو نەبین) و (تۆف و باران) زیادن ئاشکرایە، کە بوون و نەبوونیان کار لە شێوازی دارشتنەکە ناکات. لە زمانی ڕۆژنامەنووسیدا بە شێوازێکی لاوازی دارشتن لە قەڵەم دەدرێت.

* ئامرازەکانی بەستن و لێکدەر:

ئەو ئامـرازانەی دوو ڕسـتـەی سـادە بـەیەکـەوە دەبەسـتنـەوە، یان لە ڕستـەی ئاوێتەدا ڕستـە شوێنکەوتووەکـان دەگەیننە ڕستـەی سەرەکی بە تایبەتی ئامرازی (کە)، هەندێک جـار هـەواڵنووسـان بەبێ ئاگەداری وەکو پێویست لە شـوێنی گونجـاوی دەقـەکـەدا بەکـار ناهێنن، ئەمـەش دەبێـتـە هۆی لاوازی دارشـتنەکـە، بێـجگە لەمـە (کـە) یەکێکە لەو ئامـرازانە، کـە دەتوانێ لە ڕسـتـەدا بکەوێت بەبێ ئەوەی واتای ڕسـتـەکە بشـێوێ. وەک لەم هـەواڵەی خوارەوەدا دیارە:

- (سـەرۆکی ئـەمـریکی (بیـل کلینتـۆن) هـەڕەشـەی لە کـۆریـای باکـوور کـردووە بۆ بـەکـارهـێنـانی چەکی ئەتۆمـی وە گـوتی: ئەگـەر ڕژێمی کـۆمـۆنـیسـتی ئەو وڵاتـە هـەوڵیـان دا بۆ پڕدانە چەکی ئەتۆمی مـانای کۆتایی هێنانە بە دەوڵەتەکـەیان، ئاشکرایە کە باوەڕ وایە کـە کۆریای باکوور بە نـهێنی هـەوڵی دروستکردنی چەکی ئەتۆمی دەدات......).

برایەتی ژمارە ١٦٩١ لە ١٩٩٣/٧/١٢

ڕسـتـەی (ئاشکرایـە کـە باوەڕ وایە کـە کـۆریای بـاکـوور....) لاوازی دارشتنـەکە دەردەخات بە هـۆی بـەکارهێنانی (کـە) ی زیاد لە ڕسـتـەکەدا لە پاڵ دەسـتـەواژەی (باوەڕوایـە)، لە کـاتێکدا ئەگـەر هـەردوو (کـە) ش لابچێ هیچ کاریگەرییەکیان بە سـەر ناوەرۆکی ڕستەکە لە ڕووی واتاوە نابێت و دەکرێ بوترێ:

"ئاشکرایە کـۆریای باکـوور بـە نهـێنی هـەوڵی دروسـتکردنی چـەکی ئەتۆمـی دەدات"

هـەروەها لەم هـەواڵەی خوارەوەدا:

- (دوێنێ هێزەکانی سربیا پاش هێرشێکی سەربازی کە حەوت ڕۆژی خایاند دەستی گرت بە سەر شاری (فۆتشا) ی سەر بە کۆماری بۆسنە و هەرسک.

ئێزگەی لەندەن دوێنێ ڕای گەیاند کە زۆربەی دانیشتووانی شارەکە کە موسڵمانن لە شارەکە هەڵاتوون...)

سەرەڕای ئەوەی ئەم هەواڵە لە ڕووی هونەرەکانی داڕشتنی ڕۆژنامەنووسیی کەموکوڕی تێدایە، لە ڕووی داڕشتنی رستەسازیشەوە لاوازی دەبینرێ. بە تایبەتی لە ڕستەی:

(ئێزگەی لەندەن ڕای گەیاند کە زۆربەی دانیشتووانی شارەکە کە موسڵمانن لە شارەکە هەڵاتوون).

لاوازییەکە لە دووبارە بوونەوەی ئامرازی (کە) دا بە دی دەکرێت، کە دەکرێ یەکێکیان لاببرێ، لاوازییەکە بڕەوێتەوە:

(ئێزگەی لەندەن ڕای گەیاند: زۆربەی دانیشتووانی شارەکە، کە موسوڵمانن لە شارەکەدا هەڵاتوون).

یان بەکارهێنانی ئامرازی پێوەندی (و) لە جیاتی یەکێک لە (کە)یەکان وەک:

(ئێزگەی لەندەن ڕای گەیاند: کە زۆربەی دانیشتووانی شارەکە موسڵمانن و لە شارەکەدا هەڵاتوون).

٢- ڕستەی درێژ:

لایەنێکی تری گرینگ، کە پێویستە لە داڕشتنی هەواڵدا ڕەچاو بکرێت، بەکارهێنانی ڕستەی کورت و پوختە لە ناو پەرەگرافەکانی دەقی هەواڵدا، بەڵام زۆربەی ڕۆژنامەنووسان بە تایبەتی تازە

پێگەیشتووان ناتوانن کۆنترۆڵی درێژی ڕستە بکەن، چونکە دەیانەوێ زۆرترین بڕی زانیاری بخەنە ناو ڕستەکانیانەوە. ئەمەش جۆرە شێواندنێک بۆ دەقەکە دروست دەکات و خوێنەریش ماندوو دەکات. بۆیە پێویستە ڕۆژنامەنووس کاتێ بینی ڕستەکانی ناو دەقەکەی زۆر درێژن، وا چاکە چاوێک بە شێوازی داڕشتنەکەیدا بخشێنێتەوە و هەموو ئەو وشە و مۆرفیمانە بکرتێنێ، کە دەکرێ چاو پۆشییان لێ بکرێت. هەروەها پێویستە ڕستە لە بیرۆکەیەک زیاتر نەگرێتە خۆ.

زۆربەی لێکۆڵینەوەکانیش ئەوە دەردەخەن، کە یەکێک لەو فاکتەرە بناغەییانەی دەبێتە هۆی خوێندنەوەی هەواڵ لەلایەن خوێنەرەوە، بەکارهێنانی ڕستەی کورتە.

بۆ ئەم مەبەستە ئاژانسی (یونایتد پرێس)ی ئەمریکی هەندێ زانیاری پێشکێش کردووە. (٧٩: ل ١٠٢)

- ڕستەی زۆر ئاسان بۆ خوێندنەوە	٨ وشە
- ڕستەی ئاسان بۆ خوێندنەوە	١١ وشە
- ڕستەی تا ڕادەیەک ئاسان بۆ خوێندنەوە	١٤ وشە
- ڕستەی ئاسایی	١٧ وشە
- ڕستەی تا ڕادەیەک گران	٢١ وشە
- ڕستەی گران	٢٥ وشە
- ڕستەی زۆر گران	٢٩ وشە

لەم بارەوە نووسەری بەناوبانگی ئەمریکی (سۆل بیلۆ)، کە خەڵاتی نۆبڵی لە ئاداب بەدەست هێناوە، دەڵێ: "ڕستەی باش نابێ کۆی وشەکانی لە ١١ _ ١٢ وشە زیاتر بێت". (٣٨: ل ١١٥)

بۆیه کلیلی نووسینی چاک بریتییه له هاوسەنگکردنی ڕستەی کورت و درێژ له ناو دەقدا، بەڵام هەندێ له ڕۆژنامەنووسان دووچاری گرفت دەبن له نووسینی ڕستەی کورتدا، ئەم گرفتەش به هۆی نه شارەزاییی نووسەر، له هونەری گواستنەوە (فن الانتقال)، واته چۆنیەتی بازدان له ڕستەیەکەوە بۆ ڕستەیەکی تر و هونەری گەیاندنی ڕستە و پەرەگرافەکان به یەکتریەوە دێتە کایەوە، چونکه ئەم چەشنە ڕۆژنامەنووسانه شارەزاییان لەو ئامراز و هۆکارانەدا نییە، کە یارمەتی نووسەر دەدەن تاکو زۆر به ئاسانی له ڕستەیەکەوە بچێتە ڕستەیەکی تر، ئەمەش له ڕێگەی بریتی خستن و بەکارهێنانی ئامرازەکانی بەستن و لێکدەر و گەیەنەرەوە بەڕێکی دەستەبەر دەبێت.

دەقە هەواڵەکانی ڕۆژنامه کوردییەکان لەم جۆرە کەموکوورییانه بێ بەش نین، وەک لەم هەواڵەی خوارەوەدا دیارە:

* وتووێژی نهێنی له نێوان ئوردن و ئیسرائیلدا:

(ئیسرائیل وتووێژی نهێنی لەگەڵ ئوردن دەکات سەبارەت به کێشەکانی چارەسەری ئاشتییانه له ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا. ئاژانسی دەنگوباسی فەڕەنسا ئەم هەواڵانەی له چەند سەرچاوەیەکی فەرمی ئیسرائیل وەرگرتووە و بڵاوی کردووەتەوە، ئاژانسەکە ئاماژەی بۆ ئەوە کرد کە وەزیری دەرەوەی ئیسرائیل (شیمون پیریز) چاوی به گەورە لێپرسراوی ئوردن کەوتووە و له بەندەری عەقەبە ڕۆژی سێ شەمەی ڕابردوو دیدار و گفتوگۆی لەگەڵ (شا حسین) کردووە له پێناو خۆ ئامادەکردن بۆ ڕێککەوتننامەکەی ئاشتی)

برایەتی ١٦٦٤ له ١٩٩٣/٦/٨

لەم هەواڵەدا درێژی ڕستەكانی ناو دەقەكە بەدی دەكرێ لەگەڵ لاوازی دارِشتن و نەشارەزایی لە بازدان لە ڕستەیەكەوە بۆ ڕستەیەكی تر، بە تایبەتی لەم پەرەگرافەدا:

(ئاژانسەكە ئاماژەی بۆ ئەوە كرد كە وەزیری دەرەوەی ئیسرائیل (شیمون پیریز) چاوی بە گەورە لێپرسراوی ئوردون كەوتووە و لە بەندەری عەقەبە رۆژی سێ شەمەی ڕابردوو دیدار و گفتوگۆی لەگەڵ (شا حسین) كردووە لە پێناو خۆ ئامادە كردن بۆ ڕێككەوتننامەكەی ئاشتی)

كاتێ خوێنەر ئەم پەرەگرافە دەخوێنێتەوە هەست بە درێژی ڕستەكانی دەكات، جگە لەمە پەرەگرافەكە جۆرە تەمومژێكی واتایی تێدایە، ئەویش لە ئەنجامی ڕیزنەكردنی كەرەسەكانە وەك پێویست و نەشارەزایی نووسەر لە هونەری بازدان لە ڕستەیەكەوە بۆ ڕستەیەكی تر و بەستانەوەیان بە شێوەیەكی ڕێك لەگەڵ یەكتردا هاتووەتە كایەوە.

تەمومژییەكە لەوە دایە، كە ئایا (شیمون پیریز) چاوی تەنیا بە (شا حسین) كەوتووە، یان گەورە لێپرساوێكی تر، كاتی چاوپێكەوتنەكەش، كە رۆژی سێشەمەیە، ئایا لەگەڵ (شا حسین) دا بووە، یان لەگەڵ لێپرسراوێكی تردا بووە، لە كاتێكدا ئەگەر مەبەست لە لێپرسراوەكە (شا حسین) نەبووبێ.

هەر لە هەمان هەواڵدا هەست بە درێژی ئەم ڕستە تێكەڵەی خوارەوەش دەكرێ:

* (پیریز، ئەوەشی ڕاگەیاندووە، كە گومانی لەوەدا هەیە، كە ئوردن ئارەزووی ئەوە بكات یەكەم دەوڵەت بێت لە نێوان ئەو دەوڵەتانەی لە گفتوگۆی پیادەكردنی ئاشتی رۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا بەشدارن، كە

ڕێککەوتننامەیەکی لەم چەشنە مۆر بکات).

بەڵام ئەوەی لەم ڕووەوە تێبینی دەکرێ، شێوازی داڕشتن لە نێوان ڕۆژنامەکاندا جیاوازییان هەیە، بۆ نموونە لەم کورتە هەواڵەی خوارەوەدا، کە لە دوو ڕۆژنامەی جیاوازدا داڕێژراوە، هەست بەوە دەکرێ کە داڕشتنی یەکێکیان لە ئەوەکەی دی بەهێزترە:

* (حکوومەتی ڕوسیا بڕیاری قەدەغەکردنی چەندین ڕۆژنامەی بەرهەڵستکاری دا. بەر لە ئێستاش بە شێوەیەکی کاتی بڕیاری دابوو گشت ڕۆژنامەکان دوا بە دوای ئاژاوەکانی پەرلەمان ڕابگیرێن. لە لایەکی ترەوە حکوومەت زنجیرەیەک ئیجرائاتی دادگایی تایبەت بەرامبەر چەند ڕۆژنامەیەک کە دەستیان لە هاندانی خەڵک بۆ ئاژاوە نانەوە هەبوو، دەست پێ دەکات).

برایەتی ژمارە ١٧٧٠ لە ١٩٩٣/١٠/١٥

* لە تازەترین ئیجرائاتدا حکوومەتی ڕوسیا فەرمانی داخستنی (١٠) ڕۆژنامەی سەر بە بەرەی ئۆپۆزیسیۆنی داوە و بە شێوەیەکی کاتیش ژمارەیەکی تری ڕاگرتووە و داوای گۆڕینی ناوەکانیانی کردووە و ئەو ڕۆژنامانەی بە هاندانی نا ئارامی لە وڵاتدا تاوانبار کردووە)

کوردستانی نوێ ٥١٠ لە ١٩٩٣/١٠/١٥

هەردوو هەواڵ لە هەمان کاتدا داڕێژراون و یەک ناوەڕۆکیان هەیە، بەڵام لە ڕووی داڕشتنەوە بە پێی ئەو بنەمایانەی کە لە پێشەوە ئاماژەیان پێ کراوە لە ڕووی هونەری بازدانی نووسەر لە ڕستەیەکەوە بۆ ڕستەیەکی تر و بەستنەوەیان بە یەکتری داڕشتنەکەی (کوردستانی نوێ) بە هێزترە و زیاتر پابەندی ئەو بنەمایانەیە.

٣- کورتبڕی و چڕکردنەوەی پەرەگرافەکان:

لە نووسینی هەواڵدا ڕەچاوی ئەوە دەکرێت، کە ژمارەی وشەکان لە پەرەگرافێکدا لە (٧٥) وشە پتر نەبێت و هەر پەرەگرافێکیش لە چوار ڕستە زیاتر نەبێت، کەمتریش بێت چاکترە (٤٢: ل ٦٩). ئەمانە دەبنە ڕێگەیەکی سەرەکی بۆ کورتکردنەوە و چڕکردنەوەی هەواڵ. سەرەڕای ئەمەش ڕێکخستن و ڕیزکردنی کەرەسەکانی ڕستە بە شێوەیەکی ورد و مەنتقی و گوێدان بە لایەنی ئابووریی زمان، کارێکە دەبێتە جێگەی ڕەزامەندی خوێنەر (٧٩: ل ٩٢)، بە پێچەوانەی درێژدادڕی، کە سەرچاوەی بێزاری خوێنەرە و پانتاییەکی فراوانیش لە سەر ڕووپەڕی ڕۆژنامەکەدا داگیر دەکات. بۆ نموونە ئەم هەواڵەی خوارەوە، کە لە دوو ڕۆژنامەی جیاوازەوە وەرگیراون و هەمان ناوەڕۆکیان هەیە و لە هەمان کاتدا بڵاو کراونەتەوە، بەڵام لە ڕووی کورت و درێژییان لە داڕشتندا جیاوازییان هەیە:

٤٥٦٨ قوتابی لە زانکۆ و پەیمانگەکان وەرگیران

(دوێنی ٣/١٠/١٩٩٣ سەعات ١٢ ی نیوەڕۆ کۆبوونەوەیەکی ڕۆژنامەنووسیی بەسترا سەبارەت بە دەرچوونی لیستی ناوی ئەو قوتابییانەی کە لە کۆلێژ و پەیمانگەکانی هەرسێ زانکۆی کوردستان وەرگیراون. لە کۆبوونەوەکەدا پەیامنێری ڕۆژنامەکان و تەلەفزیۆنەکانی هەرێمی کوردستان ئامادە بوون. شیاوی گوتنە ئەم ساڵ لە هەرێمی کوردستاندا سەرجەم ٤٥٦٨ قوتابی لە هەموو پەیمانگە و کۆلێژەکانی کوردستان وەرگیراون.

ژمارەی ئەو قوتابییانەی لە هەرسێ زانکۆ وەرگیراون بەم شێوەیەی خوارەوەیە:

ناوی زانکۆ	ژمارەی قوتابی
سەلاحەدین	٢١١٦
سلێمانی	٢٧٢
دهۆک	١٦٥

پەیمانگەی تەکنیکی	ژمارە قوتابی
هەولێر	٣٠٥
سلێمانی	٤٤٨
دهۆک	١٦٨

پەیمانگەی مامۆستایان	ژمارەی قوتابی
هەولێر	٥٠٥
سلێمانی	٢٥٥
دهۆک	٢٠٥

بەڕێز بەڕێوەبەری مەڵبەندی کۆمپیوتەر لە زانکۆی سەلاحەدیندا مامۆستا (عزالدین بابان) لە لێدوانێکدا بۆ ڕۆژنامەکەمان گوتی: تەنیا یەک گرفتمان هەیە، ئەویش چۆنیەتی وەرگرتنی قوتابیانە بۆ بەشی زمانی کوردی. هێندێک قوتابی بە ئارەزووی خۆیان دەچنە بەشی کوردی. ئایا ئەم قوتابیانە تاچ ڕادەیەک سوود لەم بەشە وەردەگرن.

بۆیە ئێمە مامەڵەمان لەگەڵ دوو کۆ نمرەدا کرد. ئەو قوتابیانەی کە سوودیان لە وانەی کوردی وەرنەگرتووە کۆی شەش دەرسمان کردەوە بەبێ زمانی کوردی.

ئەوانەی کۆی حەوت دەرس کراوە بۆیە لێرە جیاوازی ڕووی دا. بۆ

چارەسەرکردنی ئەم گرفتە ئێمە تێکڕای (معدل) قوتابیمان بە هەردوو کۆ ئەنجام وەرگرت. ئەم گرفتەشمان بەهۆی کۆمپیوتەرەوە چارەسەر کرد.

برایەتی ژمارە ١٧٦١ لە ١٩٩٣/١٠/٤

* ئەنجامی وەرگرتنی خوێندکاران لە زانکۆ و پەیمانگەکانی هەرێمی کوردستان.

(دوێنێ ١٩٩٣/١٠/٣ ئەنجامی وەرگرتنی خوێندکاران لە زانکۆ و پەیمانگەکانی هەرێمی کوردستان لە مەڵبەندی کۆمپیوتەری زانکۆی سەلاحەدین دەرچوو. لەم بارەیەوە بەڕێوەبەری مەڵبەند بە ڕۆژنامەکانی ڕاگەیاند:

٢١١٦ خوێندکار لە زانکۆی سەلاحەدین و ٣٧٢ خوێندکار لە زانکۆی سلێمانی و ١٦٥ خوێندکار لە زانکۆی دهۆک وەرگیراوە. هەروەها سەبارەت بە وەرگرتنی خوێندکار لە پەیمانگاکان وتی: ٣٠٥ خوێندکار لە پەیمانگەی تەکنیکی هەولێر، ٤٤٨ لە پەیمانگەی تەکنیکی سلێمانی، ١٦٨ خوێندکار لە پەیمانگەی تەکنیکی دهۆک وەرگیراوە. هەروەها ٥٠٥ خوێندکار لە پەیمانگەی مامۆستایانی هەولێر و ٢٥٥ خوێندکار لە پەیمانگەی مامۆستایانی سلێمانی و ٢٠٥ خوێندکار لە پەیمانگەی مامۆستایانی دهۆک).

کوردستانی نوێ ژمارە ٥٠٠ لە ١٩٩٣/١٠/٤

لەم دوو هەواڵەدا کە یەک ناوەرۆکیان هەیە، تێبینی ئەوە دەکرێ لە هەردوو ڕۆژنامەدا درێژدادڕی بەرچاو دەکەوێت، بەڵام داڕشتنەکەی (کوردستانی نوێ) کورتتر و چڕتر و پوختترە.

به نسبەت ڕۆژنامەی برایەتی لە ئەنجامی دووبارەبوونەوەی هەندێ کەرەسە، وەک (وشە و دەستەواژە و ڕستە) هەست بە درێژدادڕییەک دەکرێ، کە ئەم کەرەسانە زیادن و بوون و نەبوونیان هیچ لە ناوەڕۆکی هەواڵەکە ناگۆڕن.

بۆ نموونە ڕستەی (شیاوی گوتنە ئەم ساڵ لە هەرێمی کوردستاندا سەرجەم ٤٥٦٨ قوتابی لە هەموو پەیمانگە و کۆلێژەکانی کوردستان وەرگیراون) ڕستەیەکی زیادە، چونکە هەمان زانیاری مانشێتەکەیە دووبارە بووەتەوە.

پەرەگرافی یەکەمی هەواڵەکەش، کە پێشەکی هەواڵەکەیە، دەکرێ هێشتا کورتتر و چڕتر بکرێتەوە و بوترێ: (دوێنێ ٣/١٠/١٩٩٣ سەعات ١٢ ی نیوەڕۆ لە کۆبوونەوەیەکی ڕۆژنامەنووسیدا ئەنجامی وەرگرتنی قوتابیان لە زانکۆ و پەیمانگەکانی هەرێم ڕاگەیەندرا)

بە نسبەت (کوردستانی نوێ) ئەگەرچی شێوازی داڕشتنەکەی کورتتر و چڕترە، بەڵام دیسان دەکرا هەندێ کەرەسە دووبارە نەکرێتەوە و هێشتا چڕتر بێت، بۆ نموونە وشەی (خوێندکار) لە دوای هەر ژمارەیەک دووبارە بووەتەوە، کە دەکرا بۆ هەر ڕستەیەک یەک جار بنووسرابا. هەروەها ڕستەی (سەبارەت بە وەرگرتنی خوێندکار لە پەیمانگەکان وتی) زیادە.

جگە لەمەش کارەکانی (وەرگرتن)، کە چەند جارێک لە پەرەگرافەکەدا هاتووە، دەبووا جێناوی لکاوی کەسی سێیەمی کۆیان پێوە بلکابا و بنووسرابا (وەرگیراون) نەک (وەرگیراوە)، چونکە ژمارەیان لە یەک خوێندکار زیاترە.

٤- هەندێ دیاردەی تری زمانیی:

جگە لەمانەی باس کران لە ساڵانی ١٩٩١ - ٢٠٠٠ زمانی ڕۆژنامەنووسیی کوردی گۆڕانکارییەکی بەرچاوی تێدا بەدی دەکرێ، بە تایبەتی لە هەواڵی ڕۆژنامەییدا، لە ڕووی شێوازی داڕشتن و پێکهاتەی وشە و دەستەواژەی نوێ و کاریگەری زمانانی بێگانە بە سەر زمانی هەواڵدا.

لە ئەنجامی گەشەسەندنی ڕۆژنامەنووسیی جیهانی و پشت بەستنی دەزگا ڕۆژنامەنووسییە کوردییەکان لە هەڵێنجان و وەرگرتنی هەواڵ لەم سەرچاوە جیهانییانە، هەندێ دیاردەی زمانیی لە ناو زمانی هەواڵدا بەرچاو دەکەوێت، کە دەکرێ هەندێ لەو دیاردانە لەم خاڵانەی خوارەوەدا ئاماژەیان پێ بکەین:

١- ئەو دیاردانەی پێوەندییان بە وشە و دەستەواژەوە هەیە:

لەو ماوەیەی کە لە ناونیشانەکەدا ئاماژەمان پێ کرد، لە ئەنجامی فراوانبوونی مەیدانی ڕۆژنامەنووسیی کوردی لە ڕووی زۆربوونی دەزگا و بڵاوکردنەوە و چاپ و گەیشتنی تەکنۆلۆجیای پێشکەوتوو لە بواری ڕۆژنامەنووسیی بۆ کوردستان، لە پاڵ ئەمانەشدا زۆربوونی نووسەران و ڕۆژنامەنووسان، چ ئەوانەی لە ناوەوەی کوردستان بوون، کە بەشێکی زۆریان بە هۆی ئەو بارودۆخە ناهەموارەی کە لە پێش ڕاپەڕیندا هەبووە، لە نووسین دوور کەوتبوونەوە، یان ئەوانەی لە دەرەوە گەڕانەوە کوردستان، هەموو ئەوانە تەکانێکی گەورەیان بە ڕۆژنامەنووسیی کوردی دا و لەم ڕووەوە گەلێک وشە و دەستەواژەی داهێنراوو دروستکراو سەریان هەڵدا و ئەمڕۆ جێگەی خۆیان لە ناو زمانی

نووسیندا کردووەتەوە و بەکار دێن.

هەروەک لەم نموونانەی خوارەوەدا بەرچاو دەکەون:

- باشکردنی **ڕەوشی** زیندانییەکان.

"برایەتی ژمارە ٣١٣١ ١١/٥/٢٠٠٠"

- **سەر مووچەی** فەرمانبەران لە نێوان دوێنێ و ئەمڕۆدا.

"برایەتی ژمارە ٣١٦٠ لە ٢٠/٨/٢٠٠٠"

- بۆ ماوەی دوو هەفتە **ئاگر بەست** لە باشوور ڕاگەیاندرا.

"برایەتی ژمارە ٣١٨٩ لە ٢٣/٩/٢٠٠٠"

- وەزارەتی بەرگری ڕووسیا ئەرکی **پاکتاوکردنی** چەکدارە موسڵمانەکانی لە ئەستۆ گرت.

"برایەتی ژمارە ٢٩١٥ لە ٥/٩/١٩٩٩"

- **شاندێکی** پارتی سەردانی دەزگای خێرخوازیی کوردە فەیلییەکان دەکات.

"برایەتی ژمارە ٣١٧١ لە ٢/٩/٢٠٠٠"

٢- کاریگەریی زمانانی بێگانە:

ئەو سەرچاوەیەی کە بە هۆیەوە دیاردەی کاریگەری زمانانی بیانی سەر هەڵدەدات، بەشی (وەرگێڕان و هەواڵی دەرەکییە)، کە ئەویش ئەو بەشەیە تێیدا وەرگێڕانی هەواڵ و دەقەکانی تری ڕۆژنامەی تێدا ئەنجام دەدرێ.

هەواڵی دەرەکی گرینگترین شێوەکانی کاری ڕۆژنامەیی هاوچەرخە،

هەر بۆیەشە کاری وەرگێڕان بە ڕەگەزێکی گرینگی نووسین و دەرکردنی هەواڵی دەرەکی لە قەڵەم دەدرێت.

ئەو کارەی نووسەرانی ئەو بەشە ئەنجامی دەدەن، کاریگەرییەکی گەورەی بە سەر گەشەکردنی زمانەوە هەیە و لەم ڕێگەیەوەش نووسەرانی کورد خزمەتێکی گەورەی زمانی کوردییان کردووە، دەیان وشە و دەستەواژەیان وەرگێڕاوەتە سەر زمانی کوردی، وەرگێڕانەکەش هەندێ جار لەسەر بنەمایەکی زانستی بووە و وشەکان بە پێی تایبەتمەندی وشەی زمانی کوردی داڕێژراون و ڕەچاوی وشەسازی کراوە، هەندێ جاریش وەکو خۆیان ماونەتەوە و هیچ گۆڕانکارییەکیان بە سەردا نەهاتووە تەنیا ئەگەر لە ڕووی دەنگەوە بێت، هەندێ جاریش دوور لە ڕەچاوکردنی یاساکانی داڕشتنی وشە و دەستەواژە، وشەی نوێیان داڕشتووە، بۆ نموونە:

- لە هەڵبژاردنەکانی سەرۆکایەتی مەکسیک دا **پاڵێوراوی بەرهەڵستکاران** بردیەوە.

"برایەتی ژمارە ٣١٢٦ لە ٢٠٠٠/٧/٤"

- **شکست هێنانی** تاقیکردنەوەی سیستەمی دژە مووشەک.

"برایەتی ژمارە ٣١٢٩ لە ٢٠٠٠/٧/٩"

- فەڕەنسا لە هێزی پاراستنی ناوچەی دژەفڕینی کوردستان دەکشێتەوە"

"یەکگرتوو ژمارە ١١٩ لە ١٩٩٧/١/٣"

ئەم وشانەی سەرەوە بە کەرەسەی زمانەکە و بە پێی دەستووری وشەسازی ڕۆنراون و زۆر چاک واتای خۆیان پێکاوە.

هەندێ جاریش وشە بیانییەکە وەرگێڕانێکی وشەیی بۆ کراوە وەک:

- بەندیخانەیەکی نوێ بۆ **دواکەوتووانی عەقڵی** لە پایتەخت.

"برایەتی ژمارە ٣١٢٩ لە ٢٠٠٠/٧/٩"

- تازەکردنەوەی بەرنامەی **نەوت بەرامبەر بە خۆراک.**

"برایەتی ژمارە ٢٧٢٣ لە ١٩٩٨/١١/٢٦"

- دواکەوتووانی عەقڵ = متخلفی العقول

- نەوت بەرامبەر بە خۆراک = نفط مقابل غذاء

بەڵام بۆ (نەوت بەرامبەر بە خۆراک)، (نەوت بە خۆراک)یش بەکار هاتووە، کە ئەمەی دوایی دوورە لە وەرگێڕانی وشەیی، وەک:

- ئەنجوومەنی ئاسایش بەرنامەی نەوت بە خۆراک بۆ (٦) مانگی درێژ دەکاتەوە.

"برایەتی ژمارە ٣٢٥٤ لە ٢٠٠٠/١٢/٧"

هەندێ جاریش وشە و دەستەواژە بیانییەکان وەک خۆی گوازراونەتەوە ناو زمانەکە، وەک:

- **ریفراندۆمێک** بۆ بڕیاردان لەسەر چارەنووسی باشووری سوودان.

"ڕێگای کوردستان ژمارە ٣٠٠ لە ١٩٩٨/٥/١٣"

- **پلاتفۆرمی** کورد و هەڵبژاردنی دەستەیەکی کارگێڕی نوێ.

"برایەتی ژمارە ٣١٨٦ لە ٢٠٠٠/٩/١٩"

- لوبنان ئاسایشی ئیسرائیل **زامن** دەکات.

"برایەتی ژمارە ٣٠٧١ لە ٢٠٠٠/٤/١٨"

- سەرۆکی سوریا: بە هیچ شێوەیەک ئامادەنین **سازش** لەسەر جۆلان بکەین.

"برایەتی ژمارە ٢٣٨٥ لە ١٩٩٧/٨/٣"

وێڕای ئەمانە دیاردەی تری تایبەت بە بنەماکانی دارِشتن هەیە بە تایبەتی لە نووسیندا، کە لایەنی ڕێنووس و خاڵبەندییە. لە ماوەی دیاریکراوی باسەکە ڕۆژنامە کوردییەکان بایەخێکی ئەوتۆیان بەم دوو لایەنە نەداوە، بە تایبەتی ئەگەر بێتو چاوێک بە ڕۆژنامەکاندا بخشێنین دەبینین لە ڕووی ڕێنووسەوە هەڵەی زۆر بەرچاو دەکەوێت و یەکشێوەیی نووسینی وشە و دەستەواژەکان نابینرێ و لایەنی خاڵبەندیش زۆر لاوازە.

ئەنجامەکان

١- زمانی ڕۆژنامەنووسی جۆرێکە لە پەخشان و دەتوانین بە پەخشانی ڕۆژنامەنووسیی ناو ببەین، کە بەوە لە جۆرەکانی تری پەخشان جیا دەکرێتەوە، هەوڵی ئەوە دەدات وشەی کورت و ئاسان هەڵبژێرێ، واتە ئەم جۆرەی پەخشان لە نێوان پەخشانی هونەری (زمانی ئەدەب)، پەخشانی ئاسایی (زمانی گشتی خەڵک) دەوەستێ.

٢- ڕۆژنامەنووسی بریتییە لەو ڕووبەرە بەرینەی، کە (زمانی نووسینی تێدا پەروەردە دەبێت، بۆیە دەبێت ئەو زمانە سیستەمێکی یاساداری هەبێت، واتە زمانیی ڕۆژنامەنووسی دەبێت ڕێزماندار بێت و لە هەموو ڕستەیەکدا یاسا و ڕێسا ڕێزمانییەکان پیادە بکرێن و هەموو کەرەسەکانی ئاستی ژێرەوە لە کاتی نووسیندا دەربکەون. زمانی هەواڵیش، کە بەشێکی زمانی ڕۆژنامەنووسییە، نابێت لەم سیستەمە بەدەر بێت، بە گوێرەی ڕۆژنامەنووسیی کوردی وەک پێویست ئاوڕ لەم لایەنە نەدراوەتەوە و هەواڵنووس گەلێک جار بەگوێرەی سەلیقە و ئاخاوتنی خۆی هەواڵی داڕشتووە، وێڕای زاڵبوونی شێوەزاری ناوچەیی بە سەر زمانی نووسینی نووسەر هەندێ جار.

٣- هەواڵ یەکەم ئەرکی ڕۆژنامەنووسییە و مادەیەکی بنەڕەتی ڕۆژنامەیە و بە سەرچاوەیەکی گرینگی زانیاری دەژمێردرێ و کاریگەریی بە سەر هەڵوێستی سیاسی و کۆمەڵایەتی و هزری و

ڕۆشنبیری و دەسەڵات و سەرجەم توێژەکانی خەڵکەوە هەیە. هەر هەواڵێک پێویستە وەڵامی ژمارەیەک پرسیاری تێدا بێت، کە بریتین لە: (کێ؟ چی؟ لە کوێ؟ کەی؟ چۆن؟ بۆچی؟) ئەم پرسیارانە بە ڕەگەزی هەواڵ ناسراون، ئەگەر بێتو پشتگوێ بخرێن، هەواڵەکە لاواز و ناتەواو دەبێت.

٤- بۆ داڕشتنی هەواڵ قاڵبی جۆراوجۆر بەکار دێت، بەڵام قاڵبی هەرەمی سەرەوژێرکراو لە هەموویان باوترە، چونکە گەلێک تایبەتمەندی باشی هەیە.

بە گوێرەی ڕۆژنامەنووسیی کوردی قاڵبەکانی داڕشتنی هەواڵ کەم بەکار هاتوون، ئەویش بۆ ئەو هۆیانە دەگەڕێتەوە کە ئاماژەیان پێ کراوە.

٥- ئەگەرچی ڕۆژنامەنووسیی کوردی خزمەتێکی گەورەی زمانی کوردی کردووە، بەڵام لە داڕشتنی هەواڵدا بایەخی تەواو بە زمان و وردەکارییەکانی نەداوە، ئەمەش بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە، کە تاکو ئێستا لە دەزگا ڕۆژنامەنووسییە کوردییەکاندا لیژنەی تایبەت بە زمان و بەشەکانی زمان نییە، ئەگەر هەشبێت بە ڕێژەیەکی کەمە و لە ئاستی ئەم کارە گەورەیەدا نییە.

ئەوانەی بەکاری داڕشتنی هەواڵ هەڵدەستن، زۆربەیان ئەدیب و نووسەرن، نەک پسپۆڕ لە بواری ڕۆژنامەنووسی ئاشکراشە، کە زمانی ئەدەب جیاوازە لەگەڵ زمانی ڕۆژنامەنووسی بە گشتی و هەواڵ بە تایبەتی، زمانی ڕۆژنامەنووسی زمانێکە لە نێوان زمانی ئەدەب و زمانی گشتی خەڵک.

٦- کاریگەریی زمانانی بیانی بە سەر زمانی ڕۆژنامەنووسیی کوردیدا لە ماوەی دیاریکراوی لێکۆڵینەوەکەدا زۆر بە ئاشکرایی دیارە، بە تایبەتی زمانی فارسی، ئەویش لە ئەنجامی ئەو بارودۆخەی لە دوای ڕاپەڕینەوە بە سەر کوردستاندا تێپەڕی.

٧- ئەگەرچی تاکو ئێستا لە ڕۆژنامەنووسیدا دەستوور و ڕێسایەکی دیاریکراو نییە تاکو پێڕەو بکرێ بە مەبەستی گەیشتن بە بەرزترین ئاستی نووسین لە بابەتە جیاجیاکانیدا بە گشتی و هەواڵ بەتایبەتی، بەڵام هەندێ بنەمای گشتی زمانیی بۆ شێوازی نووسین، یان داڕشتن هەن پێویستە ڕۆژنامەنووس، یان هەواڵنووس ئاگاداریان بێت تاکو بتوانێ لەو ڕێگەیەوە هەندێ لایەنی ڕەزامەندی وەرگر جێبەجێ بکات.

٨- ڕێنووس و خاڵبەندیش دوو لایەنن ڕۆژنامە کوردییەکان وەک پێویست ئاوڕیان لێ نەداوەتەوە. کە لە هەموو ڕۆژنامەکانی کوردستان هەست بەم کەموکورتی یە دەکرێت.

٩- لە دوای ڕاپەڕینەوە هەست بەوە دەکرێت کە هەندێ جار قاڵبی داڕشتنی فرێزی ئاوەڵناوی گۆڕاوە، وەک پار ساڵ، خۆش باوەڕە، یان وشەی وا هاتووەتە ناو بواری ڕۆژنامەگەرییەوە کە پێشتر وشەی ناوچەیی تەسک و زۆر کەم بەکار هاتوون بۆ نموونە (داپلۆسین، قەیران....).

١٠- ڕۆژنامەنووسی بوارێکی فراوانی پێوەندیکردنە و ڕاگەیاندنیش لە چوارچێوەی پێوەندیکردندا سەر هەڵدەدات، کە لە نێرەر و وەرگر و پەیام و کەناڵی پێوەندیکردن پێک دێت، زمانیش (ئاخاوتن، نووسین) تێیدا سەرەکیترین هۆکارە.

پاشکۆکان

برایەتی:

- برایەتی ژمارە ١٦٦٤ لە ٨/ ١٩٩٣/٦
- برایەتی ژمارە ١٦٩١ لە ١٩٩٣/٧/١٢
- برایەتی ژمارە ١٦٩٧ لە ١٩٩٣/٧/٢٠
- برایەتی ژمارە ١٧٣٦ لە ١٩٩٣/٩/٥
- برایەتی ژمارە ١٧٤٣ لە ١٩٩٣/٩/١٣
- برایەتی ژمارە ١٧٥٩ لە ١٩٩٣/١٠/٢
- برایەتی ژمارە ١٧٦١ لە ١٩٩٣/١٠/٤
- برایەتی ژمارە ١٧٧٠ لە ١٩٩٣/١٠/١٥
- برایەتی ژمارە ١٨٥١ لە ١٩٩٤/١/٢٠
- برایەتی ژمارە ١٨٧٥ لە ١٩٩٤/٢/١٧
- برایەتی ژمارە ٢٣٨٥ لە ١٩٩٧/٨/٣
- برایەتی ژمارە ٢٧٢٣ لە ١٩٩٨/١١/٢٦
- برایەتی ژمارە ٢٧٢٧ لە ١٩٩٨/١٢/٢
- برایەتی ژمارە ٢٧٢٨ لە ١٩٩٤/١٢/٣
- برایەتی ژمارە ٢٧٣٣ لە ١٩٩٨/١٢/١٠
- برایەتی ژمارە ٢٨٧٤ لە ١٩٩٩/٧/٨
- برایەتی ژمارە ٢٨٩٦ لە ١٩٩٩/٨/٩
- برایەتی ژمارە ٢٩١٥ لە ١٩٩٩/٩/٥
- برایەتی ژمارە ٣٠٧١ لە ٢٠٠٠/٤/١٨
- برایەتی ژمارە ٣١٢٦ لە ٢٠٠٠/٧/٤
- برایەتی ژمارە ٣١٢٩ لە ٢٠٠٠/٧/٩

- برایەتی ژمارە ٣١٣١ لە ٢٠٠٠/٧/١١
- برایەتی ژمارە ٣١٦٠ لە ٢٠٠٠/٨/٢٠
- برایەتی ژمارە ٣١٧١ لە ٢٠٠٠/٩/٢
- برایەتی ژمارە ٣١٨٦ لە ٢٠٠٠/٩/١٩
- برایەتی ژمارە ٣١٨٩ لە ٢٠٠٠/٩/٢٣
- برایەتی ژمارە ٣١٩٧ لە ٢٠٠٠/١٠/٢
- برایەتی ژمارە ٣٢٥٤ لە ٢٠٠٠/١٢/٧

کوردستانی نوێ:
- کوردستانی نوێ ژمارە ٦٦ لە ١٩٩٢/٤/١٤
- کوردستانی نوێ ژمارە ٥٠٠ لە ١٩٩٣/١٠/٤
- کوردستانی نوێ ژمارە ٥١٠ لە ١٩٩٣/١٠/١٥
- کوردستانی نوێ ژمارە ٨٣٤ لە ١٩٩٤/١١/١١
- کوردستانی نوێ ژمارە ٨٥١ لە ١٩٩٤/١٢/١
- کوردستانی نوێ ژمارە ٨٩٨ لە ١٩٩٥/١/٢٦
- کوردستانی نوێ ژمارە ٩٥٥ لە ١٩٩٥/٤/٦

ئێوارە گوڵان:
- ئێوارە گوڵان ژمارە ٥ لە ١٩٩٧/١١/٣
- ئێوارە گوڵان ژمارە ١٤ لە ١٩٩٧/١١/١٧
- ئێوارە گوڵان ژمارە ٣٠٧ لە ١٩٩٩/١/٨
- ئێوارە گوڵان ژمارە ٣٥٨ لە ١٩٩٩/٤/١٨
- ئێوارە گوڵان ژمارە ٤١٧ لە ١٩٩٩/٧/١٦
- ئێوارە گوڵان ژمارە ٤٢٩ لە ١٩٩٩/٧/٢٦

هەفتەنامەی گوڵان:
- هەفتەنامەی گوڵان ژمارە ٧ لە ١٩٩٤/٦/٩

- هەفتەنامەی گوڵان ژمارە ٢٥ لە ١٩٩٤/١٠/٦
- هەفتەنامەی گوڵان ژمارە ٢٦ لە ١٩٩٤/١٠/١٣
- هەفتەنامەی گوڵان ژمارە ٣١ لە ١٩٩٤/١١/١٧

یەکگرتوو:
- یەکگرتوو ژمارە ٩ لە ٨/٦ – ٩/٨/ ١٩٩٤
- یەکگرتوو ژمارە ١٠ لە ٩ – ١٩٩٤/٩/٢٢
- یەکگرتوو ژمارە ٨١ لە ١٩٩٦/٣/١
- یەکگرتوو ژمارە ١١٩ لە ١٩٩٧/١/٣

ڕێگای کوردستان:
- ڕێگای کوردستان ژمارە ٨٤ لە ١٩٩٣/١١/٢٣
- ڕێگای کوردستان ژمارە ٨٥ لە ١٩٩٣/١١/٣٠
- ڕێگای کوردستان ژمارە ٣٠٠ لە ١٩٩٨/٥/١٣

سەرچاوەکان

به زمانی کوردی

١- ئاواز حەمە صدیق بەگیخانی، ڕیزبوونی کەرەسە لە زمانی کوردیدا، نامەی ماجستێر، زانکۆی سەلاحەدین - ١٩٩٦

٢- ئەورەحمانی حاجی مارف، فەرهەنگی زاراوەی زمانناسی، کوردی - عەرەبی - ئینگلیزی، سلێمانی - ٢٠٠٤

٣- ئومێد مەسعوودی، بنەماکانی داڕشتن لە میدیاکاندا، وەرگێڕانی لە فارسییەوە، مەجید ساڵح، سلێمانی - ٢٠٠٢

٤- جەمال نەبەز، زمانی ئەدەبی یەکگرتووی کوردی، بامبێرگ - ١٩٧٦

٥- جۆن لاینز، زمان و زمانناسی، وەرگێڕانی لە ئینگلیزییەوە، هادی محەمەد، کۆواری سەردەم ژمارە (٢٠)، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی - ٢٠٠٢

٦- خالید بەکر ئەیوب، هەواڵ و هەواڵنووس لە کورتە باسێکدا، کۆواری ڕۆژنامەڤانی ژمارە (١٠)، ساڵی سێیەم، هەولێر - ٢٠٠٣

٧- سەرکەوت پێنجوینی، قاڵبەکانی داڕشتنی هەواڵ لە ڕۆژنامەنووسیی کوردیدا، کۆواری ڕۆژنامەڤانی ژمارە (٥)، ساڵی دووەم، هەولێر - ٢٠٠١

٨- شێرکۆ بابان، بەرەو زمانی نووسین، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر -٢٠٠٠

٩- شێرکۆ بابان، شرۆڤەکاری ڕێزمانی لە زمانی نووسین دا، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر - ٢٠٠٠

١٠- شێرکۆ بابان، زمانی ڕۆژنامەگەری و هەڵسووڕاندنی هەواڵ، کۆواری ڕۆژنامەڤانی ژمارە (٩)، ساڵی سێیەم - ٢٠٠٢

١١- طالب حسين علی، هەندێ لایەن لە پەیوەندی نێوان ڕستە و واتا لە کوردیدا، نامەی دکتۆرا، زانکۆی سەلاحەدین - ١٩٩٨

١٢- عەبدوڵا عەزیز محەمەد، گۆڕانی واتای وشە لە زمانی کوردیدا، نامەی ماجستێر، زانکۆی سەلاحەدین - ١٩٩٠

١٣- عبدالواحد مشیر دزەیی، واتای کاریگەری لە بواری ڕاگەیاندندا - لێکۆڵینەوەیەکی سیمانتیکی و پراگماتیکییە، نامەی دوکتۆرا، زانکۆی سەلاحەدین - ٢٠٠٤

١٤- عەلی مەحموود چوکل، خستنە ڕووی کتێبی (نەتەوەیی و زمان لە کوردستاندا ١٩١٨ - ١٩٨٥)، لە نووسینی ئەمیر حەسەن پوور، سەنتەری برایەتی ژمارە (١٧)، هەولێر - ٢٠٠٠

١٥- عومەر سەید زادە، کورتەیەک دەربارەی هەواڵی ڕۆژنامەنووسیی، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، هەولێر - ٢٠٠١

١٦- غازی فاتح وەیس، ڕووناکبیری لە کتێبی (زمانی نەتەوایەتی کوردی دا)، ڕۆشنبیری نوێ ژمارە (١١١)، دەزگای ڕۆشنبیری و بلاو کردنەوەی کوردی، بەغداد - ١٩٨٦

١٧- فوئاد عەلی ئەحمەد، گرنگی وێنە و مێژووی وێنە لە ڕۆژنامەنووسیی کوردیدا (کوردستان - ١٨٩٨ - کۆواری گەلاوێژ، ١٩٣٩ ز)، کۆواری ڕۆژنامەنووسان ژمارە (١)، سلێمانی - ٢٠٠٢

١٨- فوئاد عەلی ئەحمەد، مێژووی وێنە لە ڕۆژنامەوانی کوردیدا (١٨٩٨ - ١٩٣٩) بەشی سێیەم و کۆتایی، کۆواری ڕۆژنامەنووس ژمارە (١)، هەولێر - ٢٠٠٤

١٩- ڤ. ی. کۆدۆخۆف، سەرەتایێکی زمانناسی، وەرگێڕانی لە ڕووسییەوە، میدیا، سلێمانی - ١٩٩٨

٢٠- قەیس کاکل تۆفیق، پەیوەندییەکانی نێو دەق، نامەی دکتۆرا، زانکۆی سەلاحەدین - ٢٠٠٢

٢١- کازمی موعتەمەد نەژاد، ڕۆژنامەگەری، وەرگێڕانی - مەجید ساڵح

عەزیز، چاپی یەکەم، سلێمانی - ٢٠٠٠
٢٢- کەمال مەزهەر ئەحمەد، تێگەیشتنی ڕاستی شوێنی لە ڕۆژنامەنووسیی کوردیدا، بەغداد - ١٩٧٨
٢٣- محەمەد معروف فتاح، زمانەوانی، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر - ١٩٩٠
٢٤- محەمەدی مەحویی، زمان و زمانەوانی لە ڕۆژنامەگەرێتیدا، کۆواری زانکۆی سلێمانی، ژمارە (١)، سلێمانی - ٢٠٠٠
٢٥- محەمەدی مەحویی، زمان و زانستی زمان - سەرەتایەک بۆ زانستی زمان، بەرگی یەکەم، سلێمانی - ٢٠٠١
٢٦- نەوشیروان مستەفا ئەمین، چەند لاپەڕەیەک لە مێژووی ڕۆژنامەوانی کوردی ١٨٩٨ - ١٩١٨، بەرگی یەکەم، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی - ٢٠٠١
٢٧- نەوشیروان مستەفا ئەمین، چەند لاپەڕەیەک لە مێژووی ڕۆژنامەوانی کوردی ١٨٩٨ - ١٩٣٨، بەرگی دووەم، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی - ٢٠٠٢
٢٨- هیمداد حوسێن بەکر، زمانی ڕۆژنامەنووسیی کوردی دوای ڕاپەڕین (١٩٩١ - ١٩٩٩)، کۆواری ڕۆژنامەڤانی ژمارە (٦-٧) ساڵی دووەم، هەولێر، ٢٠٠١ - ٢٠٠٢
٢٩- یوئیل یوسف عەزیز، وەرگێڕانی ئەدەبی، وەرگێڕانی - غازی فاتح وەیس، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەدین - ١٩٨٤
بە زمانی عەرەبی:
٣٠- احمد عبدالرحمن حماد، عوامل التطور اللغوي، الطبعة الاولى، دار الاندلس، بيروت - ١٩٨٣
٣١- آف. آر. بالمر، علم الدلالة، ترجمة - مجيد عبدالحليم الماشطة، مطبعة العمال المركزية، بغداد - ١٩٨١
٣٢- آديب خضور، مدخل الى الصحافة، نظرية و ممارسة، الطبعة الثانية،

دمشق - ٢٠٠٠
٣٣- آرماند مانيلار و ميشيل مانيلار، نظريات الاتصال، ترجمة - أديب خضور، الطبعة الاولى، دمشق - ٢٠٠٣
٣٤- اسماعيل علي سعد، الاتصال و الرأى العام، مبحث في القوة و الايدولوجية، دار المعرفة الجامعية - ١٩٨٩
٣٥- جان جبران كرم، مدخل الى لغة الاعلام، دار الجيل، بيروت - ١٩٨٦
٣٦- جمعة سيد يوسف، سيكولوجية اللغة والمرض العقلي، سلسلة عالم المعرفة، الكويت - ١٩٩٠
٣٧- جون. ر. بيتنر، الاتصال الجماهيري - مدخل، ترجمة - عمر الخطيب، الطبعة الاولى، بيروت - ١٩٨٧
٣٨- جون هوخنبيرج، الصحفي المحترف، ترجمة - كمال عبدالرؤوف، الدار الدولية للنشر والتوزيع، القاهرة - ١٩٩٠
٣٩- جى. سى. كاتفور، نظرية لغوية للترجمة، ترجمة - عبدالباقي الصافي، جامعة البصرة - ١٩٨٣
٤٠- حاتم صالح الضامن، علم اللغة، جامعة بغداد - ١٩٨٩
٤١- حاتم علي جواد الطائي، لغة الاخبار في الصحافة العراقية، رسالة دكتوراه، جامعة بغداد - ١٩٩٨
٤٢- ستانلي جونسون و جوليان هاريس، استقاء الانباء فن، ترجمة - وديع فلسطين، دار المعارف بمصر - ١٩٦٠
٤٣- ستيفن آولمان، دور الكلمة في اللغة، ترجمة - كمال محمد بشر، بغداد - ١٩٨٦
٤٤- سهير جاد، وسائل الاعلام والاتصال الاقناعي، الطبعة الاولى، الهيئة المصرية العامة للكتاب - ٢٠٠٣
٤٥- صالح خليل أبو أصبع، العلاقات العامة والاتصال الانساني، دار الشروق للنشر والتوزيع، الاردن - ١٩٩٨
٤٦- صالح خليل أبو أصبع، الاتصال الجماهيري، الطبعة الاولى، الاردن -

١٩٩٠
٤٧- صالح خليل أبو أصبع، الاتصال والاعلام في المجتمعات المعاصرة، الطبعة الثالثة، الاردن - ١٩٩٩
٤٨- صفاء صبحي النعيمى، لغة البرامج التلفزيونية، رسالة ماجستير، جامعة بغداد - ٢٠٠١
٤٩- طلعت همام، مائة سؤال عن الصحافة، دار الفرقان للنشر والتوزيع، الطبعة الثانية، الاردن - ١٩٨٥
٥٠- عبدالستار جواد، اللغة الاعلامية، دراسة في صناعة النصوص الاعلامية و تحليلها، دار الهلال للترجمة - ١٩٩٨
٥١- عبدالستار جواد، فن كتابة الاخبار، الطبعة الاولى، الاردن - ١٩٩٩
٥٢- عبدالستار جواد، صناعة الاخبار، وزارة التعليم العالي والبحث العلمي، بغداد.
٥٣- عبدالعزيز شرف، المدخل الى وسائل الاعلام، الطبعة الثانية، دار الكتاب العربي - ١٩٨٩
٥٤- عبدالعزيز شرف، اللغة الاعلامية، الطبعة الاولى، دار الجيل، بيروت - ١٩٩١
٥٥- عبدالعزيز شرف، لغة الحضارة وتحديات المستقبل، الهيئة المصرية العامة للكتاب - ١٩٩٩
٥٦- عبداللطيف حمزة، المدخل في فن التحرير الصحفي، الطبعة الرابعة، مطبعة دار الفكر العربي.
٥٧- علي عبدالواحد الوافي، اللغة والمجتمع، القاهرة - ١٩٤٦
٥٨- علي عبدالواحد الوافي، علم اللغة، الطبعة السابعة، دار نهضة مصر للطبع والنشر - ١٩٧٢
٥٩- فرديناند دي سوسور، علم اللغة العام، ترجمة - يوئيل يوسف عزيز، الموصل - ١٩٨٨

٦٠- فضل دليو، الاتصال - مفاهيمه - نظرياته - وسائله، دار الفجر للنشر و التوزيع، القاهرة - ٢٠٠٣
٦١- فؤاد مرعي، في اللغة والتفكير، دار المدى للثقافة والنشر، دمشق - ٢٠٠٢
٦٢- كارول ريتش، كتابة الاخبار والتقارير الصحفية، ترجمة - عبدالستار جواد.
٦٣- كرم شلبى، فن الكتابة للراديو والتلفزيون، دار الشروق، جدة - ١٩٨٧
٦٤- كرم شلبى، معجم المصطلحات الاعلامية، انجليزي - عربي، دار الجيل، بيروت - ١٩٩٤
٦٥- كمال يوسف الحاج، في فلسفة اللغة، دار النهار، بيروت - ١٩٦٧
٦٦- كورتيس ماكدوغال، مبادىء تحرير الاخبار، ترجمة - أديب خضور، دمشق - ٢٠٠٠
٦٧- مازن الوعر، قضايا أساسية في علم اللسانيات الحديث، الطبعة الاولى، دمشق - ١٩٨٨
٦٨- محمد بهجت كشك، الاتصال و وسائله في الخدمة الاجتماعية، اسكندرية - ١٩٨٥
٦٩- محمد حسن عبدالعزيز، لغة الصحافة المعاصرة، المركز العربي للثقافة و العلوم، بيروت - ١٩٨٠
٧٠- محمد حسن عبدالعزيز، مدخل الى علم اللغة، دار النمر للطباعة- ١٩٨٣
٧١- محد علي الخولي، معجم علم اللغة النظري - (انجليزي، عربي)، بيروت - ١٩٩١
٧٢- محمد سيد محمد، الاعلام واللغة، عالم الكتب القاهرة - ١٩٨٤
٧٣- مرعي مدكور، الصحافة الاخبارية، الطبعة الاولى، دار الشروق، القاهرة- ٢٠٠٢.
٧٤- ملفين. ل. ديفلير و ساندرا بول روكيتش، نظريات وسائل الاعلام، ترجمة - كمال عبدالرؤوف، الدار الدولية للنشر، القاهرة - ١٩٩٩

٧٥- موسى ربابعة، جماليات الاسلوب والتلقي (دراسات تطبيقية)، الطبعة الاولى - ٢٠٠٠
٧٦- ميشال زكريا، الالسنية (علم اللغة الحديث) المبادىء والاعلام، الطبعة الثانية، بيروت - ١٩٨٣
٧٧- ميخائيل مينكوف، المبادىء الاساسية في الصحافة الاذاعية، ترجمة - فؤاد الشيخ، دار مشرق للطباعة والنشر، دمشق - ٢٠٠٠
٧٨- ميكائيل ريفاتير، معايير تحليل الاسلوب، ترجمة و تقديم وتعليق - حميد الحمداني، الطبعة الاولى، دار البيضاء - ١٩٩٣
٧٩- ميلفن فيتشر، تحرير الاخبار في الصحافة والاذاعة والتلفزيون، ترجمة - أديب خضور، دمشق - ١٩٩٢
٨٠- ميلكا افيتش، اتجاهات البحث اللسانى، ترجمة - سعد عبدالعزيز مصلوح، وفاء كامل فايد - ١٩٩٦
٨١- نايف خرما، أضواء على الدراسات اللغوية المعاصرة، سلسلة عالم المعرفة، الكويت - ١٩٧٨
٨٢- نوم تشومسكى، المعرفة اللغوية (طبيعتها وأصولها واستخدامها)، ترجمة - محمد فتيح، الطبعة الاولى، دار الفكر العربي، القاهرة - ١٩٩٣
٨٣- هادي نعمان الهيتي، اللغة في عملية الاتصال الجماهيري، الطبعة الاولى،
٨٤- دار السامر للطباعة ١٩٩٧- ١٩٩٧- هادي نعمان الهيتي، لغة الاعلام و النهضة القومية، مطبعة المجمع العلمي، بغداد - ١٩٩٧
٨٥- هادي نعمان الهيتي، ماذا يريد الاعلاميون من اللغويين، مجلة المعلم العربي، العدد الاول والثاني، دمشق - ٢٠٠١
٨٦- هادي نهر، اللسانيات والاعلام - التأثر والتأثير، مجلة التوثيق الاعلامي، العدد الثاني، السنة السابعة، بغداد - ١٩٨٨

به زمانى فارسى:
٨٧- پرويز ناتل خانلرى، زبان شناسى، ١ جلد.

88- Danuta Reah, The language of newspapers, New York – 1998.

89- Dennis. L. Wilcox, Public Relations writing & media techniques, 1997.

90- George. T. Arnold, Media writer's Handbook, USA, 1996.

91- Joseph. A. Devito, Human communication, 1995.

92- Michael Halliday, Explorations in the functions of language, Edward Arnold, London – 1973.

93- O'Hara Robert. C., Media for the million, Macmillan publishing co. New York – 1961.